

Kultur

fra sofakroken

- Klimagasser til besvær
- Hvorfor eldes befolkningen?
 - Studier, men ingen grad
 - Inkluderende arbeidsliv?
 - FN-flyktninger i Norge
 - Siden sist

Samfunnsspeilet

20 til 29 år

er aldersgruppen

blant kvinner som begynte å få færre barn etter 1970. Samtidig gikk fødselsraten opp for kvinner over 30 år. Før i tiden brukte man prevensjon *etter* fødslene, for å unngå å få flere barn. Så snudde trenden. Prevensjon ble brukt og brukes fortsatt i større grad *før* fødslene, for ikke å få barn for tidlig, viser tall for befolkningsutviklingen.

Les mer om grunnene til aldrende befolkning i Espen Søbys artikkel, side 6

4 prosent

– så mye økte

utslipp av klimagasser fra norske virksomheter i perioden 1990-2010. Sett mot den store veksten i økonomien, som har vært 87 prosent, viser det seg at mengden utslipp per produsert krone, såkalt utslippsintensitet, alt i alt har gått ned. Transport, olje- og gassutvinning og industri slipper ut mest, men fordelingen har endret seg.

Kristine Kolshus skriver om utviklingen i klimagassutslipp, side 21.

63 prosent

av nye studenter

fra høsten 1999 fullførte en grad i løpet av ti år. Tallet for dem som begynte høsten 1989, var 65 prosent. Kvinner fullfører oftere enn menn, og de som har foreldre med høyere utdanning, fullfører i større grad enn studenter fra familier hvor foreldre kun har grunnskole. Flere fulltidsstudenter opptjener studiepoeng i løpet av ett år nå enn for fem år siden.

Les mer om gjennomføring av studiene i Hilde Hollås' artikkel, side 33.

2/2012

Samfunnsspeilet

2/2012 – 26. årgang

Samfunnsspeilet presenterer aktuelle analyser om levekår og livsstil, og kommer ut fem ganger i året. Tidsskriftet gir viktig informasjon om sosiale, demografiske, økonomiske og kulturelle endringer i samfunnet.

Samfunnsspeilet henvender seg til deg som er samfunnsengasjert, og til deg som har bruk for å kjenne det norske samfunnet i jobben din. For studenter og skoleelever er tidsskriftet en nyttig kilde som fyller tomrommet mellom lærebøker og dagspressen.

Redaksjon: Elisabeth Nørgaard (ansv.), Natasza P. Sandbu (red.), Even Høydahl, Julie Kjølvik, Ingrid Melby, Geir Nygård, Elisabeth Rønning, Toril Sandnes, Ole Sandvik, Signe Vrålstad, Kenneth Aarskaug Wiik

Redigering: Gunn Bredevang og Helga Nordermoen (layout).

Foto: Siri E. Boquist, Colourbox, Crestock, Studio Vest, Wikipedia.

Design: Siri E. Boquist

Trykk: Møklegaards Trykkeri AS

Priser: Per år kr 330,- (institusjoner), kr 220,- (private). Enkeltnr. kr 65,-.

Neste nummer av Samfunnsspeilet kommer ut i juni 2012.

Internett: <http://www.ssb.no/>

E-post: ssb@ssb.no

ISBN 978-82-537-8361-1 Trykt versjon

ISBN 978-82-537-8362-8 Elektronisk versjon

ISSN 0801-7603 Trykt versjon

ISSN 0809-4713 Elektronisk versjon

© Statistisk sentralbyrå, mai 2012.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Øyvind H. Henriksen

Kultur og digitalisering

Eit tastetrykk unna kulturlivet 2

Espen Søbye

Befolkningsutvikling

Historien bak aldrende befolkning 6

Signe Vrålstad

Deltakelse i organisasjoner og politisk virksomhet

Mer aktive med tillit til andre 14

Kristine E. Kolshus

Klimagassutslipp i Norge 1990-2010

Klimagassutslipp øker, men økonomien vokser mer 21

Kristin Henriksen

Overføringsflyktninger i Norge

Hvordan går det med FN-flyktningene i Norge? 28

Hilde A. Hollås

Gjennomstrømning i høyere utdanning

Er studentene blitt mer effektive? 33

Jon Erik Finnvold og Hilde Eirin Pedersen

Integrering av fysisk funksjonshemmede

Alle skal med? Utdanning og arbeid for fysisk funksjonshemmede 39

Siden sist 46

Eit tastetrykk unna kulturlivet

Kultur-Noreg har under Kulturløftet teke steget inn i det digitale universet. Og som universet stadig utvidar seg, så gjer den digitale kulturen det same. Du kan no sitje i sofa-kroken og sjå på digitale utstillingar, lese digitale bøker og aviser, sjå på digital-TV og høyre på digital radio. Du kan også bla i digitale arkiv, slik som stadig fleire nordmenn gjer. Tala er eintydige, frå 1998 til 2010 har talet på søk/nedlastingar frå Digitalarkivet auka frå 9 millionar til over 210 millionar.

Øyvind H. Henriksen

Kulturløftet

Kulturløftet er regjeringas satsing på norsk kulturliv og består no av 17 punkter.

Det første punktet, og hovudmålet for satsinga, er at 1 prosent av statsbudsjettet skal gå til kulturformål innan 2014. Dei andre punkta dreiar seg om kulturskolar, bibliotek, film, musikk, dans, teater, arkitektur, biletkunst, samisk kultur, internasjonalisering, næringsutvikling, med meir.

Kulturløftet blei presentert av dei raudgrøne partia før stortingsvalet i 2005 og blei vidareført i 2009 av den andre raudgrøne regjeringa. (Kulturdepartementet)

Øyvind H. Henriksen er statsvitar og rådgivar i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for utdanningsstatistikk.
(oyvind.henriksen@ssb.no)

Kulturstatistikk 2010 gir innblikk i eit stort mangfald av norsk kulturliv. Med Kulturløftet er det vekst på mange område frå 2009 til 2010; dei offentlege løyvingane til kultur aukar, det blei utgitt fleire bøker, besøk på musea aukar, og det er aukande interesse for å delta i idrettslivet. Men bakanfor desse tala ligg det ein annan, kanskje mindre synleg, dimensjon, nemleg den aukande digitaliseringa av norsk kultur. I den nye digitale tidsalderen er dette slettes ikkje uventa, men det er likevel verdt ein nærare titt på denne formidable innsatsen som blir gjort i dette kulturelle digitaliseringsarbeidet.

Digitalarkivet – eit flaggskip

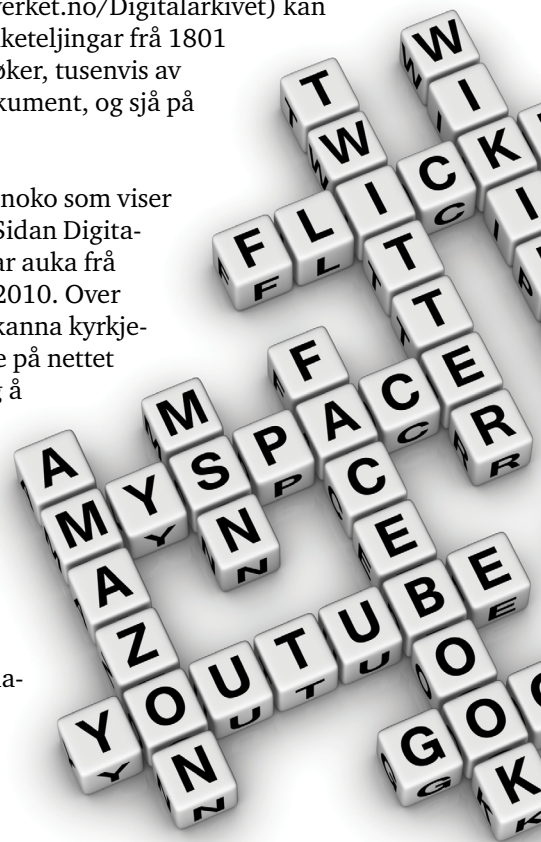
Digitalarkivet er ein kulturinstitusjon som har gjort mykje for digitalisering av norsk kultur. Det skulle kanskje berre mangle, primæroppgåva til Digitalarkivet er tross alt å digitalisere dokument frå arkiva og gjere desse tilgjengelege via Internett. I Digitalarkivet (www.arkivverket.no/Digitalarkivet) kan du blant anna søkje i databasar for fem folketeljningar frå 1801 til 1910, bla i over 12 000 skanna kyrkjebøker, tusenvis av skanna tinglysingsdokument og andre dokument, og sjå på bilete og lytte til digitalisert lyd.

Desse tenestene har vore svært populære, noko som viser seg i utruleg mange besøk på nettsidene. Sidan Digitalarkivet opna, har talet på søk/nedlastingar auka frå 9 millionar i 1998 til over 210 millionar i 2010. Over halvparten av dette er nedlasta sider frå skanna kyrkjebøker. Kyrkjebøkene var først tilgjengelege på nettet frå 2006. Frå 2008 har det òg vore mogleg å laste ned skanna tinglysingsdokument.

Talet på søk/nedlastingar av tinglysingsdokumenta har auka frå 9 millionar i 2009 til 31 millionar i 2010 (sjå figur 1). Etter at digitaliseringa av arkivert materiale har eskalert, er det klart enklare å drive med slektsgransking frå sofakroken. Og vi har enno ikkje nådd slutten på visa, Digitalarkivet har mykje materiale som framleis ikkje er digitalisert.

Nasjonal digitalisering av kinoane

Kinoane har fått eit kjempeløft etter at nær alle kinoane i Noreg har blitt digitaliserte etter eit samarbeid mellom kinoane, distri-

butørane og offentlege midlar gjennom Norsk kino- og filmfond. Det er fleire fordelar ved å digitalisere kinoane; dei minste kinoane får filmane tidlegare; det blir lettare å vise filmarbeid frå lokale filmverkstader; det blir enklare å leggje til rette for syns- og hørselshemma (Meld. St. nr. 10:2011-2012).

Noreg er det første landet i verda som har gjennomført ei samla digitalisering av kinoane. Det heile starta i 2006 med nokre få forsøksprosjekt, og ved utgangen av 2010 var det 250 salar med digitalkino. Digitaliseringa var gjennomført på nær alle kinoane i Noreg i juni 2011. Etter den tid har spådomane blitt oppfylte; dei mindre kinoane har fått fleire filmar å velje mellom, premierane har kome tidlegare, det har blitt vist nokre lokale produksjonar på kinolerretet, og talet på besøk har auka, spesielt i dei mindre kinoane (Film & Kino 2011; 2012).

Fleire les avis på Internett

Avisene slepp heller ikkje unna digitaliseringa. Sidan dei første to avisene (Brønnøysund Avis og Dagbladet) begynte med nyheiter på Internett, har både Internett generelt og nettaviser spesielt, blitt ein del av det store nyheitsbiletet i det norske samfunnet (Høst 2011:15). I ei tid når stadig færre les avis på papir, og det samla avisopplaget fell frå år til år, er det mange aviser som satsar på nettaviser. Rett nok er ikkje biletet eintydig då fleire aviser har relativt stabilt opplag, og nokre aviser har trappa ned satsinga på nettsider, det vil stort sett seie at dei ikkje har eigne nyheiter på Internett. Likevel er det store bilete klart; Internett er eit viktig område for avisene, og for dei store avisene er det òg viktig å ha fyldige nettsider.

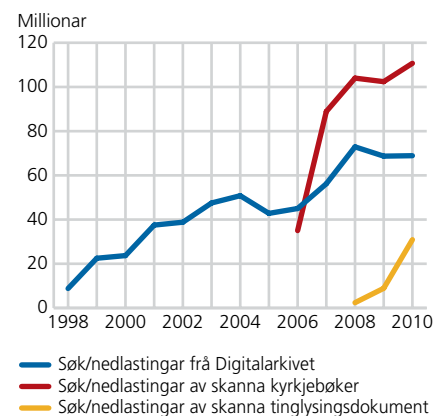
Nesten alle avisene hadde i 2010 eit tilbod på Internett, og dei fleste av desse hadde eigne nyheiter på nettsidene sine. Det har vore ein trend at stadig fleire aviser har oppdaterte nyheiter på Internett, men [Kulturstatistikk 2010](#) viser ein tilbakegang frå 2008 til 2010. I 2008 hadde 65 prosent av avisene oppdaterte nyheiter på nettsidene sine, mens i 2010 hadde 49 prosent oppdaterte nyheiter. Noko av nedgangen kan skuldast strengare krav til kva oppdaterte nyheiter er, men det er likevel klart at mange lokale dagsaviser har redusert talet på oppdaterte nyheiter frå 2008 til 2010 (Høst 2011:21).

Nedgangen i opplaget er eit resultat av færre lesarar. Og kanskje er fleire nyheiter på nettsidene eit resultat av fleire lesarar. Eller er det ikkje så enkelt? Uansett, tendensane er klare; det er stadig færre som les trykte aviser, og det er stadig fleire som les nettaviser. Den sterke posisjonen til norske aviser ser likevel ikkje ut til å vere truga. Den aukande delen som les nettavis, veg opp for den minkande delen som les trykt avis. Delen som les anten trykt avis eller nettavis, har halde seg stabil rundt 80 prosent dei siste ti åra (sjå figur 2).

Digitalt museum

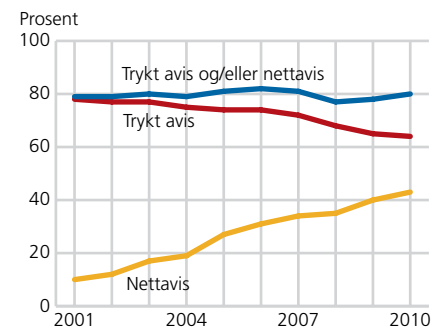
I [Kulturstatistikk 2010](#) kan du lese at dei norske musea hadde over 10,5 millionar besøk i 2010, ein auke på nesten 1,5 millionar frå 2005. Ein grunn til denne positive utviklinga kan vere at dei norske musea har forbetra formidlinga si, og at dei presenterar meir av dei store og spennande samlingane

Figur 1. Digitalarkivet. Søk/nedlastingar. 1998-2010. Millionar

Kjelde: Digitalarkivet.

Figur 2. Lesing av trykt avis og nettavis blant personar 9-79 år ein gjennomsnittsdag. 2001-2010. Prosent

Kjelde: Norsk mediebarometer 2010, Statistisk sentralbyrå.

Definisjon av museum

Eit museum er ein permanent institusjon, ikkje basert på profitt, som skal tene samfunnet og utviklinga og vere open for publikum, og som samlar inn, bevarer/konserverer, forskar i, formidlar og stiller ut materielle og immaterielle vitnesbyrd om menneskje og omgjevnaden deira i studie-, utdannings- og underhaldningssiktemål. (Norsk ICOM)

Pliktavlevering

Dette er ei ordning regulert i lov der alle dokumenta som er laga for spreing ut over ein privat krins, er avleveringspliktige uavhengig av medietype. Formålet med pliktavlevering er å tryggje allment tilgjengelege dokument til nasjonale samlingar, slik at det blir mogeleg å ta vare på desse vitnesbyrda om norsk kultur og samfunnsliv og gjere dei tilgjengelege som kjeldemateriale for forskning og dokumentasjon.

Noreg har hatt pliktavlevering heilt sidan 1697. Formålet med dei ulike lovpåboda har variert frå sensur via dokumentasjon av styresmaktenes arbeid til den kulturelle målsetjinga i dag.

Definisjon av kulturminne

Med kulturminne meiner vi alle spor etter menneskeleg verksemd i det fysiske miljøet vårt, medrekna lokalitetar som det knyter seg historiske hendingar, tro eller tradisjon til.

sine for eit breitt publikum. I 2010 var det over 43 millionar gjenstandar i musea, og ein fjerdedel av desse var registrert elektronisk. Musea legg ned eit stort arbeid i å registrere samlingane sine i elektronisk format, men det er ei utfordring å få registrert alt, sidan tilveksten også er stor. Totalt sett er det berre ein liten del av samlingane som er tilgjengelege på Internett.

Tradisjonelt har gjenstandane fyrst og fremst blitt viste fram i museas utstillingar og i bøker. Store delar av samlingane har derfor sjeldan eller aldri blitt viste for publikum. Men i 2010 hadde nesten alle dei norske musea utstillingar på Internett, etter fleire år der omtrent ein tredjedel eller færre av musea hadde egne utstillingar på nettet.

Det store steget inn i det digitale universet tok musea då ei ny utgåve av DigitaltMuseum (www.digitaltmuseum.no) vart opna av Kulturrådets direktør, Anne Aasheim 20. januar i år. DigitaltMuseum har no over ein million gjenstandar frå over 90 museum. Ei utfordring for dei vanlege musea er at det er mange gjenstandar som sjeldan eller aldri blir stilt ut, og dermed er dei ikkje tilgjengelege for publikum. Dette kan DigitaltMuseum endre på, sidan samlingane her er digitalt tilgjengelege for alle.

Med andre ord kan vi sitje heime i sofakroken mens vi samstundes er på museum. I tillegg er det mogleg for brukarane å bidra med opplysningar om gjenstandane, og dermed kan også musea nyte godt av kunnskapen til brukarane.

Bla i bokhylla

Dei fleste bibliotek har lenge hatt ein nettstad der du kan søkje i samlinga og reservere eller fornye lånt materiale. Med inntoget av digitale bøker har Nasjonalbiblioteket hatt ei satsing på digitalisering av bøker frå 1690-, 1790-, 1890- og 1990-talet. Dette er tilgjengeleg for alle på Bokhylla (www.bokhylla.no), og her kan du no lese over 58 000 digitale bøker.

Nasjonalbiblioteket har òg ansvar for pliktavlevert materiale. Ser ein på tala for pliktavlevert materiale, ser ein at digitalt materiale dominerar fullstendig. Norske nettdokument utgjer 99 prosent av talet på pliktavlevert materiale dei siste åra.

Søk etter kulturminne

Vi har mange kulturminne i Noreg. 203 000 freda kulturminne er registrerte i databasen til Riksantikvaren ved utgangen av 2010. [Kulturstatistikk 2010](#) visar at tilveksten dei siste åra har vore på bortimot 10 000 kulturminne kvart år. Alt frå kyrkjer, forsvarsanlegg, kioskar, bensinstasjonar og fartøy til kokegroper, gravhaugar og tjærebrenningsanlegg er registrert som kulturminne. Riksantikvaren, som i år feirar sitt 100-årsjubileum, står for kulturminneforvaltninga i Noreg og arbeider for at fleire kulturminne, kulturmiljø og landskap skal bli tekne betre vare på. Kulturminne og kulturmiljø med eigenarten og variasjonen dei har, skal vernast både som ein del av kulturarven og identiteten vår og som eit ledd i en heilskapleg miljø- og ressursforvaltning.

På Riksantikvarens Kulturminnesøk (www.kulturminnesok.no) er det mogleg å søkje blant over 115 000 kulturminne. Dette er over halvparten av dei freda kulturminna i Noreg. På Kulturminnesøk får du ei geografisk oversikt med bilete av kulturminna. Utforsk rundt heimstaden din, eller dra på kulturminnejakt ein heilt annan stad.

Digital-TV og DAB-radio

Vi er for lengst inne i den digitale alderen når det gjeld fjernsyn. Digitaliseringa av riksnettet for fjernsyn blei sluttført i 2009. I tillegg til å auke den teknologiske kvaliteten på sendingane har digital-TV gitt brukarane tilgang til funksjonar som elektronisk programguide (EPG) og personleg videoopptakar (PVR). Teknologien gjer det òg mogleg å tilby tilrettelagde tenester for syns- og høyrselshemma.

DAB-radiosendingar har vi òg hatt i Noreg sidan 1995, men det analoge FM-nettet er enno operativt og vil minst vere det fram til 2017 (Meld. St. nr. 8:2010-2011). I dag er det derfor mange radiokanalar som sender både digitalt og analogt. I tillegg er mange kanalar tilgjengelege som nettradio. Digitalisering av radio gjev moglegheit for integrering av fleire medium og nye tenester, meir robuste signal og auka mangfald.

Utviklinga mot stadig meir digitaliserte medium blir godt synleggjort gjennom pliktavleveringa til Nasjonalbiblioteket. Avlevering av kringkasta materiale er redusert betydeleg dei siste åra, mens avlevering av filer for digital radio og digitalt fjernsyn har auka svært mykje (sjå figur 3).

Finn eit idrettsanlegg

Dei siste åra har vi fått stadig fleire idrettsanlegg. [Kulturstatistikk 2010](#) viser at talet på anlegg auka med nær 1 700 i 2010. I idrettsanleggsregisteret (www.idrettsanlegg.no) kan ein søkje blant desse anlegga og få opp den geografiske plasseringa til anlegga, med flyfoto. Anleggsregisteret er Kulturdepartementets register over idrettsanlegga i Noreg, og det er ein portal for nettbaserte søknader om spelemidlar til idrettsanlegg. Det inneheld òg tiltak for friluftsliv som har fått tilskot av spelemidlane. Her finn ein store anlegg som er bygde og utforma for internasjonale meisterskap, og små balløkker og skianlegg.

Idrettsanleggsregisteret har dei siste åra vore gjennom ei opprydding og kvalitetsheving. Nær 52 000 anlegg er eksisterande og i drift. Om lag 1 000 av desse einingane manglar framleis klassifikasjon, men dei siste tala viser at oppryddinga har hatt god effekt.

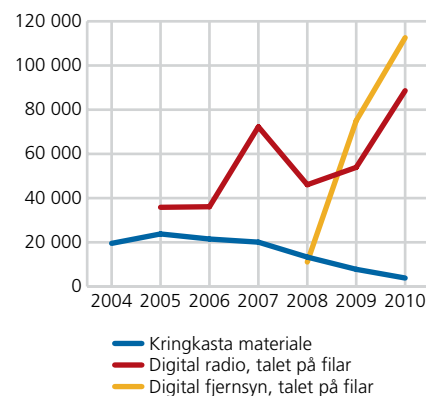
Kultur på Facebook

I tillegg til alt dette finn ein mykje av kulturinstitusjonane i sosiale medium på Internett. Det er mange museum, arkiv, bibliotek, aviser, idrettslag og andre kulturorganisasjonar som er aktive på Facebook og andre sosiale medium. Dels er dette arenaer for å skape, spreie, publisere, lagre og gjenbruke innhald, og dels handlar det om deling, samhandling og samarbeid med og mellom brukarar.

I det digitale universet spelar geografi og sosial tilhørsle ei mindre rolle enn tidlegare. Kulturen blir tilgjengeleg på nye måtar, og arenaer for ein betre kommunikasjon blir skapt. På mange område har kulturen lukkast i det digitale universet, mens på andre område står kulturen enno i startgropa. På ein måte kan auka tilgjengelegheit gjennom digitale medium vere noko av årsaka til at ein får reduserte tal på besøk og bruk av kulturtilbod og kulturaktivitetar. Får ein derimot teke i bruk dei nye kommunikasjonsverktøya og skapt ein god tovegs kommunikasjon, er det stor sjanse for at samspelet mellom det digitale og det fysiske kulturtilbodet aukar både breidda i og den totale oppslutninga om kulturtilboda.

Figur 3. Pliktavlevering av kringkasta materiale frå radio og fjernsyn. 2004-2010

Kjelde: Nasjonalbiblioteket.

Referansar

Bokhylla, Nasjonalbiblioteket (<http://www.bokhylla.no>).

Digitalarkivet, Arkivverket (<http://www.arkivverket.no/Digitalarkivet>).

DigitaltMuseum (<http://www.digitaltmuseum.no>).

Film & Kino (22. juni 2011): «Digitale kinoer gir økt besøk» (<http://www.kino.no/incoming/article419686.ece>).

Film & Kino (13. januar 2012): «Besøksstatistikk for norske kinoer 2011» (<http://www.kino.no/incoming/article440837.ece>).

Høst, Sigurd (2011): *Avisåret 2010*, Rapport 18, Høgskulen i Volda (<http://www.hivolda.no/rapport>).

Idrettsanleggsregisteret, Kulturdepartementet (<http://www.idrettsanlegg.no>).

Kulturdepartementet (<http://www.regjeringen.no/nb/dep/kud/tema/kultur/kulturloftet.html>).

Kulturminneloven: lov om kulturminne, 1978-06-09-50: (<http://www.lovdata.no/all/hl-19780609-050.html>).

Kulturminnesøk, Riksantikvaren (<http://www.kulturminnesok.no>).

Nasjonalbiblioteket (<http://www.nb.no/bibliotekstatistikk>).

Norsk ICOM (<http://www.icom-norway.org/definisjon.html>).

Statistisk sentralbyrå (2011): *Norsk mediebarometer 2010*, Statistiske analysar 121 (<http://www.ssb.no/medie>).

Statistisk sentralbyrå (2012): *Kulturstatistikk 2010*, Statistiske analysar 127 (http://www.ssb.no/nos_kultur).

Meld. St. nr. 8 (2010-2011): *Digitalisering av radio-mediet*, Kulturdepartementet.

Meld. St. nr. 10 (2011-2012): *Kultur, inkludering og deltaking*, Kulturdepartementet.

Historien bak aldrende befolkning

Dagens aldrende befolkning skyldes at antall fødte per 1 000 innbyggere falt fra år 1900. Hvorfor gikk fødselsraten ned? Fordi antall dødsfall per 1 000 innbyggere begynte å falle vel 100 år før det igjen. Den lange tiden som kan gå mellom årsak og virkning, og hvordan en virkning kan være årsak til noe tredje, gir ikke bare god mening til å studere historisk befolkningsstatistikk, det gjør det til en nødvendighet.

Espen Søbye

Statistisk sentralbyrå har prioritert dette området høyt, og kan føre sine aner tilbake til et tabellkontor i København som ble opprettet i 1797 for å gjennomføre en folketelling for Danmark–Norge i 1801. Kontoret fikk aldri publisert resultatene, gikk i oppløsning på grunn av indre strid og ble nedlagt i 1820. Tellingslistene for Norge ble sendt til Christiania i 1814, men først i 1875 ble detaljerte tabeller offentliggjort. Etter databehandling av listene fra 1801 ble nye og forhåpentligvis endelige tall publisert i 1980 (Soltvedt 2004). Gode befolkningstall er vanskelig å lage. Det er heller ikke alltid lett å forstå dem.

Opp gjennom årene har Statistisk sentralbyrå publisert opplysninger om befolkningen etter en rekke dimensjoner, blant annet ved hjelp av lister med navn og adresse på personer over 95 år, slik som i folketellingene for 1910 og 1920, laget tabeller for bebodde og ubebodde øyer, for befolkningen etter høyden over havet og etter lengde- og breddegrader. Studien om folkemengdens bevegelse i fjellbygdene kom i 1882, og viste at i de aller øverste bygdene var det fra 1865 til 1875, som det står, «en Minskingsprocent» i folketallet på 0,07. I en periode med sterk folkevekst overalt, hadde sekretær Jacob Neumann Mohn i Det statistiske Centralbureau klart å snuse seg fram til et geografisk område der det motsatte var tilfelle. Interessant og viktig (Mohn 1882).

20. århundre – store endringer i fødselsraten

Studier av folkemengdens bevegelse bygger ikke på folketellingene, men på årlige oppgaver over fødte og døde som ble registrert av geistlige embetsmenn fra 1735. Underlagsmaterialet for tallene ble gjennomgått av den engelske befolkningshistorikeren Michael Drake for 50 år siden, han oppdaget flere summeringsfeil og andre unøyaktigheter, og for 1735-1815 og 1838 er det hans reviderte tall som regnes for offisielle (Drake 1969, NOS 1994).

Fra 1735 til 1900 ligger antall fødte i Norge på rundt 30 per 1 000 innbyggere. Fra 1900 til 1935 faller fødselsraten sterkt, tar seg litt opp igjen, men fra midt på 1970-tallet er det mellom 12 og 14 fødsler per 1 000 innbyggere, slik som vist i figur 1. De største endringene i fødselsraten skjedde i det 20. århundret.

Dødsraten, dødsfall per 1 000 innbyggere, viser et markant fall i 1814. Mensraten før 1814 med to unntak lå over 20 per 1 000, når den sjelden dette nivået etter 1814, og aldri etter 1862. Fallet i dødsraten skjer langsomt gjennom det 19. århundret. Tidlig i forrige århundre nås nivået på om lag 10 dødsfall per 1 000 innbyggere, og det har holdt seg så å si uforandret til nå. Det er fallet i dødeligheten blant småbarna og spedbarnsdødeligheten som til å begynne med gir det største bidraget til fallet i dødsraten.

Espen Søbye er seniorrådgiver i Statistisk sentralbyrå, Kommunikasjonsavdelingen. (espen.soby@ssb.no)

Altså: Først faller dødsraten, dette er årsaken til befolkningsveksten, deretter faller fødselsraten. I løpet av det 20. århundret har fødsels- og dødsraten igjen nærmet seg hverandre, ikke på et høyt nivå som før 1814, men på et lavt nivå, som igjen skulle tilsi lav befolkningsvekst slik tilfellet var før 1814. Dette observerte mønsteret kalles for den demografiske overgangen (se figur 1).

Når dødsraten faller, utløses en kjedereaksjon

Fallet i dødsraten ser ut til å føre til en hel rekke av begivenheter, men hvorfor faller dødsraten før fødselsraten? Det foreligger ikke noe endelig, allment akseptert svar på dette viktige spørsmålet, men flere har hevdet at det må være fordi dødeligheten i en befolkning påvirkes raskere av sosiale og kulturelle endringer enn fertiliteten (Lesthaeghe 2010, Notestein 1944). Det er også hevdet at det fins en påfallende sammenheng mellom utbygging av skoler og økt lese- og skriveferdighet og fall i dødsraten (Chesnais 1992).

Professor i befolkningsstudier Tim Dyson ved London School of Economics argumenterer også for at dødelighetsfallet henger nært sammen med opplysning. Han nevner både den franske revolusjonen og den amerikanske uavhengighetserklæringen, og at under opplysningstiden ekspanderte vitenskap og sekulær kunnskap.

Folketelling 1910.					Folketelling 1910.				
234					235				
Tabel 4. Navnefortegnelse over personer, som ved					folketellingen er opgit at være 95 år og derover ^{a)} .				
Liste nominative des individus					åges de 95 ans et au-dessus.				
Navn og opholdssted.	Fødselsaar. ¹	Egteskabelig stilling.	Livsstilling, livsvilkår.	Anmerkninger. ³	Navn og opholdssted.	Fødselsaar.	Egteskabelig stilling.	Livsstilling, livsvilkår.	Anmerkninger.
1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
1. Dagny Andersen (Olsen), Knaakstad ²	14/1 1804	Ugift	Fattigunderstøttet	f. 1804.	31. Mons Ellefsen, Hammer ...	3/11 1812	—	—	† 3/4 1911.
2. Andreas Isaksen, Solum ...	22/5 1805	—	Paa gamlehjem		32. Ole J. Brække, Kirkebo ...	22/5 1812	Gift	Egne midler	f. 1813, † 3/1 1912.
3. Abel Eliassen, Buksnes ⁴	1805	Gift	Fattigunderstøttet		33. Sjur Larsen Tykse, Vikor ...	13/12 1812	—	Føderaadsmund	† 11/5 1911.
4. Margrete Hamlin, Bergen ⁵	2/6 1805	Enke	Priv. underst.		34. Mathias Mortensen, Kongsberg ...	12/4 1812	Enkemand	?	† 2/12 1910.
5. Harald Johansen, Ørskog ²	1807	Ugift	Fattigunderstøttet		35. Oda Graabel, Nes, Romerike	1812	Enke	Kaarenke	f. 1813, † 2/5 1912.
6. Anna Jakobsen, Buksnes ²	2/5 1807	Enke	—		36. Joran K. Lykken, Østre Slidre	12/9 1812	—	—	† 20/5 1913.
7. Beret Marie Olsen, Talvik ³	1807	—	Priv. underst.		37. Kirsti Kvernbraaten, Aadalen	1812	—	—	—
8. Anders Nilsen Mjaalundbakken, Eina	22/6 1808	Enkemand	Fhv. husmand	† 12/5 1912.	38. Gro Tellefsdatter, Gjevedal	2/12 1812	—	Husmandsenke	† 12/5 1912.
9. Bertha Rasmusdatter, Askoeu	2/7 1808	Enke	Fattigunderstøttet	f. 1809, † 22/5 1913.	39. Inger Jakobsdatter, Sand, Rytike	22/12 1812	—	Rentenist	† 22/5 1912.
10. Sigrd Lasseidatter, Hyllestad	9/11 1809	—	Fattigunderstøttet	† 22/5 1911.	40. Anna Ellingsdatter, Lyster	12/12 1812	—	Fattigunderstøttet	† 1/1 1912.
11. Serine Setyreland, Stavanger	22/5 1809	—	Føderaadskone	† 22/5 1911.	41. Eli Sørivik, Lavik	1812	—	Føderaadskone	† 1/1 1913.
12. Kari Skjeldestad, Sogndal (i Sogn)	dept 2/1 1810	—	Egne midler	† 2/1 1912.	42. Ane Nilsdatter, Aure	14/6 1812	Gift	Kaarenke	† 22/1 1913.
13. Kirsten Sjøthun, Balestrand	2/7 1810	—	Kaarenke	† 2/1 1912.	43. Randi Kristoffersdatter, Hegre	22/6 1812	—	Kaarkone	† 22/1 1912.
14. Johanne Andersdatter, Hornindalen	12/12 1810	—	—	† 14/6 1912.	44. Massi Viet, Sparbu	12/6 1812	Enke	Kaarenke	† 22/5 1912.
15. Anna Birgitte Andersen, Lyngen	1810	—	Fattigunderstøttet	† 22/1 1911.	45. Rebekka Rosenvinge, Stenkjer	1/8 1812	—	—	† 12/5 1912.
16. Knudt Anderson, Manger	22/5 1811	Enkemand	Fattigunderstøttet	† 22/1 1911.	46. Ole Eriksen, Bærum	3/5 1813	Enkemand	Huseier	† 12/5 1912.
17. Johannes J. Kjørstad, Haram	2/5 1811	—	Føderaadsmund	† 12/5 1912.	47. Peder Kottum, Melhus	22/5 1813	—	Fattigunderstøttet	† 12/5 1911.
18. Ole Folland, Kornstad	1/10 1811	—	—	† 22/5 1911.	48. Henrik Hansen, Trondenes	1/5 1813	—	Kaarmand	† 22/5 1911.
19. Peder Andreassen, Tjøtta ²	22/5 1811	Enkemand	Lægd	† 22/5 1911.	49. Nils Torstensen, Drammen	1/5 1813	—	Priv. underst.	† 22/5 1911.
20. Ole Eliassen, Aistahaug	1811	—	Fattigunderstøttet	f. 1809.	50. Anders Chr. Skogen, Tønsberg	12/12 1813	—	Fhv. forpagter	† 22/5 1912.
21. Else Karlsdatter, Nes, Hede- marken ²	1811	Enke	Lægd.		51. Abraham Jonsen, Kragerø	12/12 1813	—	Fhv. sjømand	f. 1814, † 2/1 1912.
22. Marie Amundsen, Østre Toten ¹	1811	—	Fattigunderstøttet		52. Nils Asbjørnsen, Egersund	2/6 1813	—	Priv. forsørget	f. 1814, † 2/1 1913.
23. Todne Torgersdatter, Bjel- land	2/6 1811	Gift	Fattigunderstøttet	f. 1812, † 2/12 1912.	53. Ingrid Sletteu, Øvre Rendalen	22/12 1813	Enke	Kaarenke	† 22/5 1912.
24. Marie Bergesdatter, Avaldsnes ²	12/12 1811	Enke	Fattigunderstøttet	† 22/5 1911.	54. Andrea Olsdatter Kjerne, Elverum	2/5 1813	Ugift	?	f. 1812.
25. Engeborg Johnsdatter, Skanevik	22/5 1811	—	Fattigunderstøttet	† 22/5 1911.	55. Maren Ryhus, Søndre Fron	22/12 1813	Enke	Fattigunderstøttet	† 2/4 1911.
26. Martha Pedersdatter, Hyllestad	22/6 1811	—	Fattigunderstøttet	f. 1810.	56. Eli Olsdatter, Faaberg	2/4 1813	—	Føderaadskone	† 2/4 1911.
27. Kirsti Hansdatter, Hattfjell- dalen	1811	Gift	Fattigunderstøttet	f. 1810.	57. Karen Larsdatter Mesterud, Vestre Toten	1813	—	—	† 12/5 1912.
28. Kristen Knipsen, Faaberg	1812	Enkemand	Fattigunderstøttet	f. 1810.	58. Oline Olsdatter, Vegaars- heien	22/12 1813	—	Fattigunderstøttet	† 2/4 1912.
29. Tobias Simonsen, Vasse	1812	—	Fattigunderstøttet	† 22/5 1912.	59. Berta Tengedal, Sand, Rytike	1813	—	—	f. 1812.
30. Kristen Kristensen, Rønne- mo	1812	—	Fattigunderstøttet	† 22/5 1911.	60. Anna Olsdatter, Eldtford	2/12 1813	Ugift	?	f. 1814.
					61. Anna Pedersdatter, Fjellberg	2/6 1813	Enke	Fattigunderstøttet	† 22/5 1911.
					62. Brita Olsdatter, Austevold	12/12 1813	—	Kaarenke	† 22/5 1912.
					63. Susanne K. Gansø, Brem- anger	1813	—	—	† 12/5 1912.
					64. Ingeborg Andersdatter Han- ge, Bremanger	1813	—	—	† 12/5 1911.
					65. Brit Olsdatter, Halse	12/5 1813	—	—	f. 1812, † 2/4 1913.

^{a)} Se anmerkning side 210.

¹ For personer, hvor fødselsaar er anført både i rubrik 1 og 4, er det første fødselsaar hentet fra kirke-
bøgerne, det andet folketellingens opgave. — Hvor fødselsaaret har steud overens, er intet anført i rubrik 4.

² Ikke gjendødt i kirkebøkene.

³ Født i Sverige.

Folketellingene i 1910 og i 1920 publiserte lister over alle som var 95 år og eldre. Lista fra 1910-tellingen inneholder to personer født i 1809 og 25 personer født i 1813. Dette var de to siste demografiske katastrofeårene i Norge, år da det døde flere enn det ble født. Faksimilen viser de første sidene av tabellen.

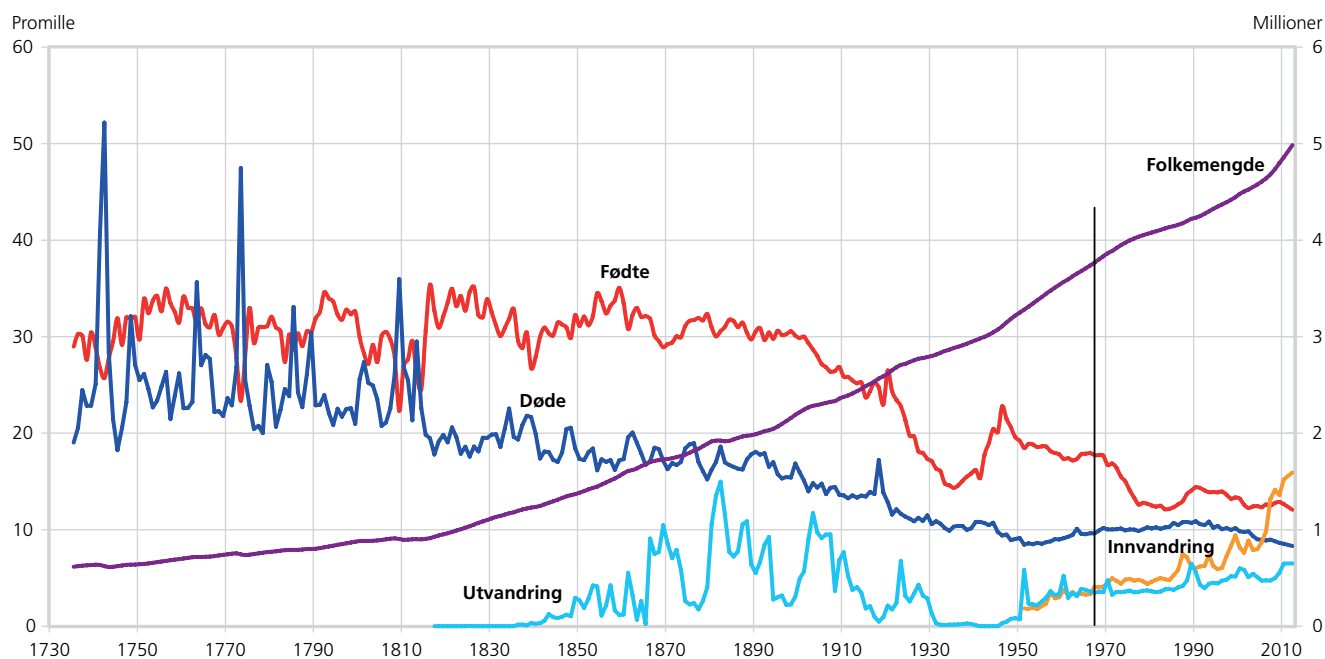
En hovedobservasjon er at befolkningsvekst skyldes fall i dødsraten, ikke øket antall fødsler per 1 000 innbyggere. Fødselsraten holdt seg uforandret før den også begynte å falle. Det eneste landet i Europa med et noe annet mønster er Frankrike der fallet i fødselsraten skjer raskt etter at antall dødsfall per 1 000 innbyggere gikk ned (Dyson 2010). I Norge gikk det om lag 90 år mellom fallet i dødsraten og fødselsraten. Det førte til at befolkningsveksten i løpet av den demografiske overgangen ble større i Norge enn i Frankrike.

Den demografiske overgangen er et observert mønster, men er også utviklet til en teori. Dyson hevder at det i samfunnsvitenskapene fins få eksempler på at forholdet mellom årsak og virkning er så tydelig og signifikant som i den demografiske overgangen. Fallet i dødsraten setter i gang en kjedereaksjon. Det fører til befolkningsøkning som i sin tur utsetter familien for press som fører til fall i fødselsraten. Folkeveksten fører dessuten til både utvandring, urbanisering og vekst i byene. Fallet i fødselsraten fører til en aldrende befolkning.

Fortsatt vekst

Fra 1735 har ratene for dødsfall og fødsler i Norge beveget seg helt etter den demografiske overgangen, slik dette mønsteret er observert i en rekke land. Fra en befolkning på vel 600 000 i 1735 tok det hele 88 år før folkemengden hadde økt til en million (se figur 1). Fra million nummer tre til nummer fire, som ble nådd i 1975, tok det bare 33 år, mens den femte millionen ble nådd etter vel 36 år, i mars 2012. Det gikk altså litt langsommere med den femte enn med den fjerde millionen, men ikke på langt nær så langsomt som forutsagt av teorien.

Figur 1. Folkemengdens bevegelse. 1735-2012

Kilde: Statistisk sentralbureau

Det som i de siste to–tre tiårene har bidratt til å holde folkeveksten ved like, har vært høy nettoinnvandring. Innvandrere og deres barn født i Norge utgjør om lag 600 000 personer, det vil si at folkemengden i Norge i 2012 ville vært 4,4 millioner uten disse, altså samme antall innbyggere som i 1997-1998. Med den veksten som dette siste tallet indikerer, ville det ha tatt mellom 80 og 90 år mellom den fjerde og femte millionen, altså en vekst på samme nivå som før 1814, og som stemmer med teorien. Oslo har vel 600 000 innbyggere i dag, uten innvandrere og deres etterkommere ville hovedstaden ha hatt en folkemengde på 430 000, som i 1948.

Fødselsoverskuddet, det vil si antall fødte minus antall døde, har siden 1980 ligget mellom 10 000 og 20 000. Tallene indikerer at det går mellom 50 og 100 år før summen av de årlige fødselsoverskuddene blir en ny million. Hadde fødselsraten i 2010 derimot vært som i 1890-årene, ville antall fødte vært 160 000, og ikke 60 000. Gitt uforandret antall døde ville det da ha tatt drøyt åtte år å nå en ny million. Det er formidable dimensjoner over nedgangen i fødselsraten.

Overraskende utvikling?

Det er ikke bare de siste tiårenes fortsatte og sterke folkevekst som ikke stemmer med teorien om den demografiske overgangen. Den forutsa heller ikke at det samlede fruktbarhetstallet skulle falle under reproduksjonsgrensen (se tekstboks). Altså, i stedet for svak vekst får vi sterk vekst, og vekstens årsak er en annen enn den som i sin tid ble antatt.

I de siste drøyt 20 årene har flere demografer argumentert for at landene i det nordvestlige Europa fra slutten av 1960-tallet har beveget seg inn i en ny demografisk overgang (van de Kaa 1987, Lesthaeghe 2010). Den gamle overgangen ble da kalt «den første», og den nye «den andre». Figur 2 (se neste side) framstiller skjematisk og stilisert hvordan den første overgangen kjennetegnes av fall i dødsraten, deretter fall i fødselsraten, sterk folkevekst og utvandring.

Den andre overgangens start settes til det tidspunkt da et opprinnelig utvandringsland blir et innvandringsland. Norge hadde i 1930-årene større innvandring enn utvandring, men tallene var lave (Backer 1965), og som et permanent fenomen inntraff dette først fra og med 1967. Dette er markert med en vertikal strek i figur 1.

Den andre overgangen kjennetegnes av samlet fruktbarhetstall under reproduksjonsnivå, eksistens av flere samlivsformer og sosial akseptering av føretekenskapelige forhold (Lesthaeghe 2010).

Det grunnleggende fenomenet, fallet i samlet fruktbarhetstall til under reproduksjonsnivået, har ikke bare skjedd i Nord-Europa, men i hele Europa, Nord-Amerika og i flere land i Asia. Samlet fruktbarhetstall under reproduksjonsnivå observeres nå i land i alle verdensdeler og under forskjellige religiøse, politiske, kulturelle og økonomiske forhold.

Det er imidlertid bare i Nord-Amerika og i Europa at alle land, unntatt Island og Kosovo, har samlet fruktbarhetstall under reproduksjonsnivået. Tallet for Nord-Europa er 1,9, Vest-Europa 1,7, Øst-Europa 1,5 og Sør-Europa 1,4. For Amerika under ett er tallet 2,1, for det folkerike Øst-Asia (Kina, Japan, Nord-

Reproduksjonsgrensen = 2,1

Reproduksjonsgrensen er det antall barn hver kvinne må føde for at befolkningen skal opprettholdes på samme kvantitative nivå. Tallet er litt i underkant av 2,1 barn. Det er samlet fruktbarhetstall (SFT) som indikerer om et land eller område ligger over eller under reproduksjonsgrensen.

Samlet fruktbarhetstall vil si gjennomsnittlig tall på levendefødte barn hver kvinne kommer til å føde i sin fødedyktige periode, 15-49 år, dersom fruktbarhetsmønsteret i gjeldende år varer ved, og ingen kvinne dør før hun er femti år.

Samlet fruktbarhetstall for 2011 var 1,88, mot 1,95 i 2010 (se også figur 3, side 12).

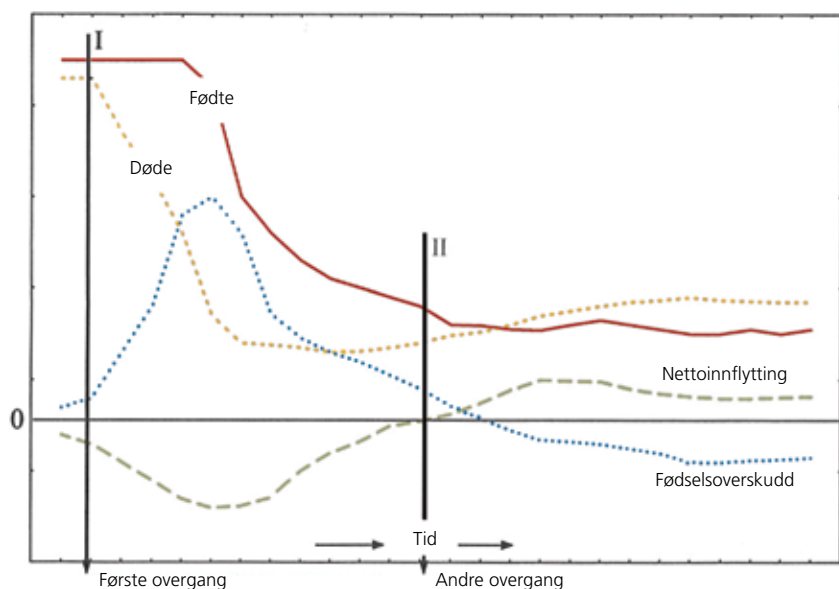
og Sør-Korea, Mongolia, Taiwan og Hong Kong) er tallet 1,5 (World Population Data Sheet).

Hvorfor er tallene lavere i Sør-Europa enn i Nord-Europa? Samlet fruktbarhetstall under reproduksjonsnivå skyldes i alle disse landene planlagt utsettelse av fødsler, det er forøvrig også et kriterium for at et land skal befinne seg i demografisk overgang nummer to. I Sør-Europa finner en innhenting av slike utsatte fødsler sted i mindre grad enn i Nord-Europa. Dette såkalte middelhavsmønsteret ser ut til å bli kopiert i Øst-Asia (Lesthaeghe 2010).

Fra utvandringsland til innvandringsland

Den registrerte oversjøiske utvandringen fra Norge var på om lag 800 000 fra 1840 til og med 1923. I 1882 og i 1883 var utvandringen så stor at folketallet gikk litt ned. Antall utvandrede per 1 000 innbyggere vises i figur 1. Utvandringen var et gode for Norge, verken landbruket, industrien eller servicenæringene hadde kunnet sysselsette alle som utvandret. Hjemsendte penger fra nordmenn i Amerika var et kjærkomment tilskudd for mange.

Figur 2. Modell av første og andre demografiske overgang

Kilde: Dirk J. van de Kaa, «Europe and its Population: The Long View», i *European Studies of Population. European Populations: Unity in Diversity*, 1999.

Den uregistrerte utvandringen som blant annet skjedde ved at sjøfolk rømte når båtene kom til amerikansk havn, var fra 1871 til 1915 på vel 40 000 mann. Mange av dem som utvandret, ville ha vært i arbeidsstyrken i de vanskelige økonomiske årene som varte fra 1921 til like før annen verdenskrig, og som var preget av høy arbeidsledighet og store arbeidskonflikter. Uten utvandringen ville arbeidsledigheten i disse årene ha vært enda høyere.

Mønstrene i figur 1 for perioden fra 1735 til 1814, for de tre tiårene fra 1860 til 1890 og for tidsrommet fra 1974 til 2012, viser til tre fullstendig forskjellige demografiske situasjoner. Mens født og døde var det eneste som spilte en rolle for endringer i folke-mengden til 1814, er det variasjon i utvandringen og den store avstanden mellom fødsels- og dødsraten som preger utviklingen fra 1860 til 1890.

I tida etter 1974 spiller innvandring og utvandring en like stor, ja, en til dels større rolle, for endringene i folke-mengden enn antall fødte og døde. Merk også at i absolutte tall har utvandringen fra Norge i de to siste årene vært større enn i 1882, rekordåret for amerikautvandringen, om lag 32 000 nå mot snaut 29 000 da.

I land som befinner seg i demografisk overgang nummer to, kan vekst i folke-mengden bare skje på to måter, ved økning av levealder og/eller innvandring. Det ses bort fra at samlet fruktbarhetstall igjen vil stige til over reproduksjons-nivået (Lesthaeghe 2010, Eurostat 2011).

Alle land i verden har vært gjennom, eller er nå inne i, den *første* demografiske overgangen, dødsraten har falt og fødselsraten er i ferd med å falle. Per 2010 skal det kun være et dusin land der fødselsraten ennå ikke har begynt å falle. Dette betyr at muligheten for befolkningsvekst gjennom innvandring etter hvert kan komme til å tørke ut. Land som befinner seg i overgang nummer to, vil i en ikke alt for fjern framtid kunne oppleve mangel på innvandring, og dermed nedgang i folkemengden (se figur 3).

Malthus i Norge i 1799

Fordi de demografiske overgangene settes i gang av fallet i dødeligheten, er det viktig å gå litt inn på det. Det ser ut som fallet i Norge skjer plutselig i 1814 (figur 1), men tall etter regioner viser at nedgangen i dødeligheten hadde begynt på Vestlandet og på Sørlandet en god stund før 1814. Den engelske blokaden som hindret kornimport fra Danmark, samtidig som det ble uår, førte til en så høy dødelighet på Østlandet og i Nordland at det preger tallene for hele landet.

Fallet i dødeligheten skjer fordi folk lærte å beskytte seg mot epidemier, og om ikke helt mot uår, så mot de verste konsekvensene av det. Men hva var grunnen til at de lærte dette i slutten av det 18. århundret?

Det fins en førsterangs kilde som antyder et svar. Da Thomas Malthus, den britiske professor i historie og politisk økonomi fra 1805, hadde gitt ut *Essay on Population* i 1798, foretok han en reise for å studere befolkningsutviklingen i en rekke europeiske land. Han var en drøy måned i Norge sommeren 1799.

I dagboken fra reisen klager han over at han ikke fikk noe særlig ut av norske menn, de svarte ikke på spørsmålene hans, men la i stedet ut om det de selv interesserte seg for. På Ullevål gård hadde Malthus en lengre samtale med fru Tina Collett, hustruen til John Collett. Hun fortalte at kårene til de brede lag var i ferd med å bedres. Folk var ikke så urenslige som før, derfor var ikke barnedødeligheten så stor, skal hun ha sagt. Dette uttrykker en helt ny mentalitet. Dødsfall ble ikke lenger sett på som skjeibestemt, men noe som kunne forhindres ved renslighet.

Det må her legges til at Malthus selv ikke var opptatt av dette eller av dødeligheten, han så bare etter hva som holdt fødselstallene nede, og mente at det var odelsloven, stort tjenerskap og lang militærtjeneste. Dette skrev han da også i den andre utgaven av *Essay on Population* fra 1803, alt sammen er feil ifølge Drake (Malthus 1803, Drake 1969).

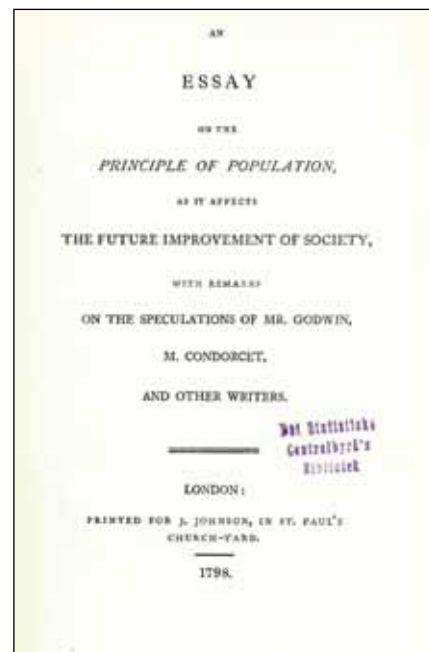
Riktignok var giftealderen høy i Norge, nesten 30 år, men det var altså ikke dette som var forklaringene på den lave folkeveksten før 1814. Malthus var fullstendig klar over skillet mellom bønder og husmenn, han visste også at bøndene var litt eldre enn husmennene når de giftet seg. Malthus regnet med at bøndene og husmennene fikk koner på sin egen alder. Det var ikke riktig, Michael Drake fant i 1969 ut at selv om bøndene giftet seg seinere enn husmennene, fikk de koner som var yngre, mens husmennene ikke så sjelden giftet seg med en kvinne som var eldre.

Fruktbarheten er først og fremst en effekt av kvinnens alder. Med veksten i antall husmenn fram til 1855, til vel 65 000, var dette faktisk noe som bidro til å holde fødselstallet på samme nivå, men dette gikk altså Malthus hus forbi (Drake 1969).

Thomas Robert Malthus
(1766-1834)

Britisk prest og samfunnsforsker, mest kjent for å hevde at matvareforsyningen på sikt ikke kan holde tritt med en ubegrenset befolkningsvekst.

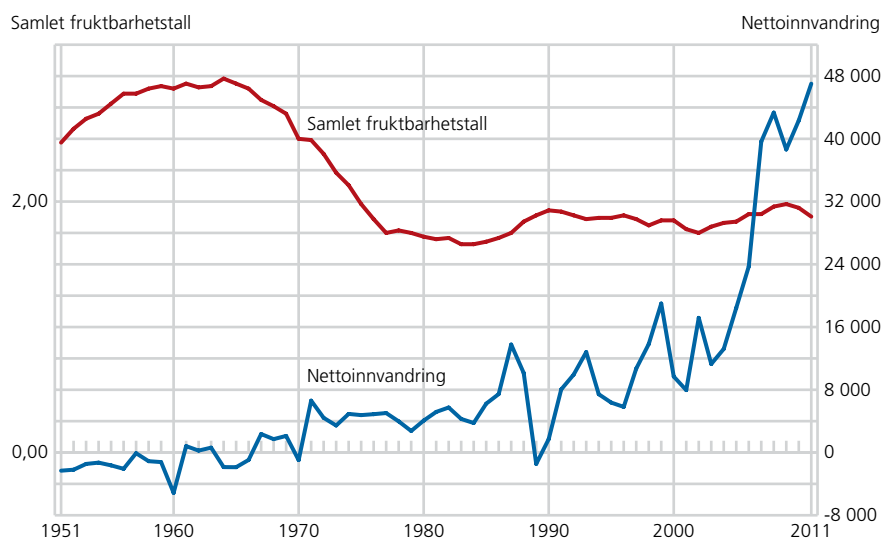

Tittelsiden til Robert T. Matlhus' undersøkelse av befolkningsspørsmålet fra 1798.

«Blasfemisk» registrering

Frederik Holst, professor i medisin, forklarte i 1827 nedgangen i dødeligheten i Norge med vedvarende fred etter 1814 og nye næringsveier. Så hevdet han: «*Nasjonens opplysning har dels ved Universitetets og flere lærde skolars opprettelse, dels ved allmueskolens stiftelse, betydelig tiltatt.*» Her nevnes opplysning som årsak til fallet i dødeligheten. Hva er opplysning? At dødeligheten ikke lenger ble oppfattet som skjebne eller noe som gudene hadde avgjort på forhånd, men noe man kunne gjøre noe med. Også registreringen av fødte og døde var et resultat av opplysningstiden, og ble av flere ansett for å være blasfemisk. Det var Gud som skulle holde regnskap med fødte og døde (Thorvaldsen 2004).

Figur 3. Samlet fruktbarhetstall og nettoinnvandring. 1951-2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Når det gjelder konsekvensene av befolkningsøkningen, gir sangen *Eg heiter Anne Knudsdatter*, forfattet i 1869, en treffende beskrivelse av situasjonen for familiene før fødselsratefallet i 1900. Det eneste som ikke stemmer, er at det bare er to barn i husholdningen, Truls og Anne.

Ifølge Gunnar Jahns undersøkelse fra 1920 av barnetall i ekteskap som hadde vart i 18 år eller mer, skulle en gårdbrukerfamilie ikke ha hatt to, men vel sju barn (NOS 1923). Her har forfatteren Claus Pavel Riis tatt seg vel store friheter, men ellers er alt riktig: «Vi bur på ein plass der som ingen skulle tru at nokon kunne bu», de har ikke mer jord en at de «på simpel vis kan fø to kyr og ein gris», de må plukke bær, og på

«stovetaket» har de to geiter og ei høne. Om vinteren steller moren hus og dyr, mens Anne spinner, faren drar da rundt som kramkar. Familien er på vei bort fra plassen til handelsnæringen i byen.

Halvering av fødselstall fra 1900 til 1935

Når de fleste fødsler førte til barn som levde opp, skapte dette et press på familien, og samlet fruktbarhetstall begynte å falle fra 4,5 omkring år 1900 til under 2 i 1935. Dette fallet i fruktbarhet var ikke en villet utvikling fra myndighetenes side. I 1885 ble et nummer av *Socialdemokraten* beslaglagt fordi utgaven inneholdt en artikkel som hevdet at det ikke var usedelig å hindre befruktning i det ekteskapelige samlivet.

Artikkelen var usignert, men skal ha vært skrevet av student Oscar Jæger. Den seinere professoren i statsøkonomi skal ha vært engstelig for å bli relegert fra universitetet. Forbud mot annonsering og salg av preventiver ble vedtatt i Stortinget i begynnelsen av 1890-årene, og senere tatt inn i straffeloven av 1902, den såkalte molboparagrafen. Gitt fallet i fødselsraten og samlet fruktbarhetstall er det nesten ikke mulig en gang å tenke seg at en lov kan ha blitt brutt så massivt og effektivt.

Nedgangen i fødselsraten etter 1900 utløste store bekymringer, og ble forsøkt forklart på forskjellige måter. Den svenske medisinsprofessoren Curt Wallis skrev i 1914 at det synkende fødselsstallet gjorde at det nesten ikke fantes ungdom i Frankrike, at befolkningen ble senil, og han påpekte at franske statistikere og sosiologer lenge hadde hevdet at Frankrike ville dø ut av en skammelig årsak, det ufruktbare samleiet.

Årsaken var at den franske overklassekvinnen elsket sin skjønnhet, hun ville beholde den så lenge som mulig og ha få barn. Den franske mannen aksepterte dette, han ville ha en vakker hustru. Denne dekadente innstillingen som hadde bredt seg fra den franske overklassen til de andre samfunnsklassene, hadde ført til fallet i fødselsraten, hevdet den svenske professoren (Wallis 1914).

Fra prevensjon etter fødsler til prevensjon før fødsler

Figur 1 viser at det er to tydelige fall i fødselsraten i det 20. århundret, ett fra 1900 til 1935, og ett fra om lag 1970 til 1975. Hva er forskjellen på dem?

For å sammenlikne dem må det ses bort fra de ekstraordinære forholdene som førte til den bratte og dype nedgangen i fødselsraten fra 1920 til 1935 som var skapt av økonomisk dårlige tider, bolignød og utvandring, som førte til nedgang i inngåtte ekteskap. Fra 1900 til 1935 sank fødselsraten mest for kvinner over 30 år. Det vil si at fødselskontrollen begynte etter at man hadde fått det antall barn man ønsket. Først var det kvinner over 30 år som reduserte antall fødsler. Dette er observert i flere land (Matthiessen 1984, Höijer 1959).

Nedgangen etter 1970 skjedde fordi fødselsraten for kvinner i alderen 20-29 år gikk ned, mens raten har økt for kvinner i alderen fra 30-39, men ikke nok til å hindre nedgangen. Nå var det de yngre kvinnene som reduserte antallet fødsler. Tidlig i det forrige århundret begynte folk å bruke preventiver når de hadde fått det antall barn de ønsket. Seint i det forrige århundret sluttet man med preventiver når man skulle ha barn. Dette karakteriserer også forskjellen på den første og andre demografiske overgangen (Lesthaeghe 2010).

Nedgangen i fødselsraten og dødsraten er asymmetrisk. Dødsraten går først ned blant de yngste, så blant de eldste. Fødselsraten reduseres først mest blant de eldste, deretter blant de yngre og yngste.

Norge, et unntak

Norge har, i likhet med de aller fleste land i Europa, beveget seg fra den første til den andre demografiske overgangen. Også ifølge denne modellen skulle befolkningsveksten ha flatet ut. Det har den da også gjort i de fleste land som befinner seg i denne fasen, noen land, som Tyskland og Japan, opplever befolkningsnedgang.

Norge unngår de problemene en stagnerende befolkning medfører på grunn av større innvandring enn det som er vanlig i samtlige europeiske land med unntak av Luxembourg. Når folkeveksten i Norge ikke følger dette vanlige europeiske mønsteret skyldes det høy arbeidsinnvandring fra land i EU, som igjen henger sammen med høy arbeidsledighet i Europa og lav arbeidsledighet i Norge.

Artikkelen bygger på et innlegg under SSB-seminaret om befolkningsutviklingen i Norge, 29. februar 2012.

Referanser

- Backer, Julie, E. (1965): *Ekteskap, fødsler og vandringer i Norge 1856-1960*, SØS 13, Statistisk sentralbyrå.
- Casterline, John B. (2003): «Demographic transition» i *Encyclopedia of Population*, edited by Paul Demeny, Geoffrey McNicoll, MacMillan Reference USA.
- Chesnais, Jean-Paul (1992): *The Demographic Transition*, 1992, Oxford.
- Drake, Michael (1969): *Population and Society in Norway 1735-1865*, Cambridge university press.
- Dyrvik, Ståle (2005): *Den demografiske overgangen*, Samlaget.
- Dyson, Tim (2010): *Population and Development, The Demographic Transition*, Zed Books.
- Eurostat (2011): *Demography report 2010*, Older, more numerous and diverse Europeans, European Commission.
- Holst, Frederik, (1827): «Om Folketællingene i Norge i Aaret 1825», *Budstikken, Et Ugeblad af statistisk-oekonomisk og historisk Indhold*, Cristiania.
- Höijer, Ernst (1959): *Sveriges befolkningsutveckling genom tiderna*, Stockholm.
- James, P. (eds.) (1966): *The Travel Diaries of Thomas Robert Malthus*, Cambridge university press.
- Lesthaeghe, Ron (2010): «The Unfolding Story of the Second Demographic Transition», *Population and Development Review*.
- Malthus, Thomas R. (1803): *Essay on the Principle of Population*, Everyman's Library, 1958.
- Matthiessen, Poul Christian (1984): *Befolkningens vækst, årsager og konsekvenser*, København.
- Mohn, Jacob Neumann (1882): «Folkemængdens forandringer i forskjellige Dele af Riget siden 1769, delvis 1665», *Norsk Retstidende*, Christiania
- NOS (1923): *Rekke VII, Nr. 97, Folketellingen i Norge 1. desember 1920, VI. Barnetallet i norske ekteskap*.
- NOS (1994): *C 188, Historisk statistikk*.
- Notestein, Frank W. (1944): *Population – The Long View*, i Theodore W. Schultz (eds.), *Food for the World*, New York.
- Skappel, Simen (1922): *Om husmandsvæsenet i Norge, Dets oprindelse og udvikling*, Kristiania.
- Soltvedt, Kjartan (2004): «Mest for ettertiden? Om tellingen i 1801 og dens problematiske etterhistorie», i *Folketellinger gjennom 200 år*, SØS 109, Statistisk sentralbyrå.
- Thorvaldsen, Gunnar (2004): «Vitalstatistikken og folketellingene», se Soltvedt, Kjartan.
- Van de Kaa, Dirk J. (1987): «Europe's Second Demographic Transition», *Population Bulletin*.
- Wallis, Curt (1914): *Folkens Framtid, Befolkningsfrågan från kulturella och politiska synpunkter, Franskman-Tyskar-Ryssar*, Stockholm.
- World Population Data Sheet (2011): *Population Reference Bureau*. Washington.

Mer aktive med tillit til andre

Den generelle tilliten til medmennesker er i Norge og resten av Norden høy sammenlignet med andre europeiske land. I Norge har noen høyere tillit til sine medmennesker enn andre, og disse synes også å være mer aktive i organisasjoner og i politikken, samt å ha gode nettverk av rådgivere og medhjelpere. Utdanningsnivået har lite å si for styrken i nettverket, mens det å være yrkesaktiv virker inn.

Signe Vrålstad

Levekårsundersøkelsen EU-SILC

Levekårsundersøkelsen EU-SILC (Survey on Income and Living Conditions) er en årlig utvalgsundersøkelse med en fast kjerne av spørsmål forordnet av EUs statistikkorgan Eurostat. Undersøkelsen gir opplysninger om økonomi, boforhold og boligøkonomi, opplysninger om arbeidssituasjon og arbeid siste kalenderår. Den faste delen suppleres med ulike roterende tema, og i 2011 var temaene fritid og friluftsliv og organisasjonsaktivitet, politisk deltakelse og sosialt nettverk.

I 2011 var det 4 864 personer som ble intervjuet, og undersøkelsen er representativ for den voksne befolkningen (16 år og eldre) i Norge, som ikke bor på institusjon.

Til undersøkelsen knyttes også en rekke opplysninger fra registre, blant annet om inntekt og utdanning.

Tillit er en av bestanddelene i det som går under navnet sosial kapital. Hva betyr det å ha sosial kapital?

Sosial kapital kan ses som en ressurs bestående av to deler: nettverk og tillit. Nettverk er relasjoner mellom mennesker i private bekjentskaper og i frivillige organisasjoner. Sosial kapital bygger på båndene mellom individer som inngår i slike nettverk, og normer for gjensidighet og pålitelighet som oppstår i dem. Tillit kan både handle om tillit til samfunnsinstitusjoner og om mellommenneskelig tillit, eller tilliten til «folk flest». Dette utgjør ressurser som man på individnivå kan dra nytte av, både den sosiale kapitalen en selv besitter og den generelle sosiale kapitalen tilgjengelig i samfunnet (Putnam 2006).

På samfunnsnivå har ressursene som er forankret i relasjonene mellom individene, betydning for kvaliteten og funksjonsevnen til et system. Det individuelle og samfunnsmessige perspektivet henger altså nært sammen. Det er relasjonene mellom individene som gir grunnlag for kvaliteter på systemnivå. Samtidig gjør systemkvalitet det lettere for individer å etablere, vedlikeholde og dra nytte av personlige relasjoner (Bø og Schiefloe 2007). Hvis man kan stole på at andre ikke bare handler i kortsiktig egeninteresse, men også tar i betraktning fellesskapets interesser, styrker dette forutsetningene for kollektiv handling. I en slik situasjon er tilliten mellom individene høy (Wollebæk og Seggaard 2011a).

I denne artikkelen brukes data fra Levekårsundersøkelsen 2011 (se tekstboks) til å se på den sosiale kapitalens bestanddeler: mellommenneskelig tillit og nettverk, i form av om man er aktiv i organisasjoner, og om man har et nettverk rundt seg som stiller opp om man trenger hjelp.

Signe Vrålstad er sosiolog og førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levekårsstatistikk. (signe.vralstad@ssb.no)

Selvdefinert økonomisk status

Variabelen dekker personens egen oppfatning av viktigste aktivitet på intervju-tidspunktet:

Yrkesaktiv heltid (ansatt eller selvstendig)

Yrkesaktiv deltid

Arbeidsledig

Student eller elev eller i arbeidsrettet opplæring (inkludert verneplikt)

Alders- eller AFP-pensjonist

Ufø eller ikke i stand til å arbeide

Hjemmearbeidende

Dette skiller seg fra Den internasjonale arbeidsorganisasjonens (ILO) definisjon, som har en forhåndsdefinert klassifisering av økonomisk status.

Den sosiale kapitalen i et samfunn er ikke nødvendigvis jevnt fordelt mellom ulike grupper, og kan potensielt forsterke allerede eksisterende sosiale forskjeller (Wollebæk og Seggaard 2011b). Fordelingen av sosial kapital med hensyn til alder, utdanningslengde og selvdefinert økonomisk status (se tekstboks) er derfor temaet for artikkelen. Sammenhengen mellom de ulike indikatorene kartlegges også, for eksempel sammenhengen mellom graden av tillit og deltakelse i organisasjoner eller politisk deltakelse. Politiske frivillige handlinger inngår ikke i begrepet sosial kapital, men tas med fordi de kan være et uttrykk for engasjement og deltakelse i samfunnet.

Høy tillit blant nordmenn

Tilliten man har til andre mennesker fanges opp gjennom to spørsmål i levekårsundersøkelsen. I det første bes den intervjuede om å oppgi på en skala fra 0 til 10 hvor mye tillit hun eller han har til andre, der 0 betyr at man ikke kan være for forsiktig i omgang med andre, mens 10 innebærer at folk flest er til å stole på. Gjennomsnittlig skår på dette spørsmålet er 7,3.

Det andre tillitsspørsmålet handler om i hvilken grad man forventer rettfærdig behandling av andre. Her betyr 0 at folk flest vil utnytte en, mens 10 innebærer at folk flest vil behandle personen rettfærdig. På dette spørsmålet er gjennomsnittlig skår 7,6. Hva forteller dette oss?

Gjennom spørsmål som dette kan man måle den mellommenneskelige tilliten i et samfunn. Det vil si tilliten man har til mennesker generelt, og ikke tilliten som er basert på at man kjenner noen. I analyser av tillit kan man sammenligne graden av den i ulike land. European Social Survey 2010 viser at tilliten i Norge og i de andre nordiske landene er relativt høy sammenlignet med andre europeiske land (se figur 1). I Norden har tilliten også økt de siste årene (Wollebæk 2011).

Tilliten i Norge er altså høy, og i levekårsundersøkelsen er det svært få som svarer 4 eller lavere på de to spørsmålene om tillit (se figur 2). Det er en liten opphopning på midtpunktet av skalaen, rundt tallet 5.

Når vi ser nærmere på hvilke grupper som uttrykker høy eller lav tillit, kommer det frem at tilliten til andre er noe høyere blant kvinner enn blant menn. De som definerer seg som yrkesaktive eller alders- eller AFP-pensjonister, har høyere tillit enn de arbeidsledige. Dess høyere utdanning (se tekstboks) man har, dess høyere tillit.

Tilliten øker med økende alder, inntil et visst punkt. Blant begge kjønn er den høyest i aldersgruppen 45-66 år, mens den flater ut etter pensjonsalder. De unge mellom 16 og 24 år har lavere tillit til omgivelsene enn andre aldersgrupper, men de er ikke nødvendigvis mindre tillitsfulle enn tidligere genera-

Utdanningsnivå

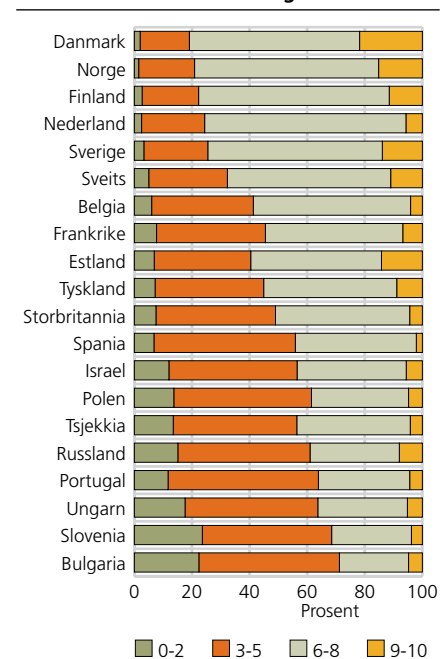
Høyeste fullførte utdanning. Vi skiller her mellom fire nivåer:

Grunnskole

Videregående skole

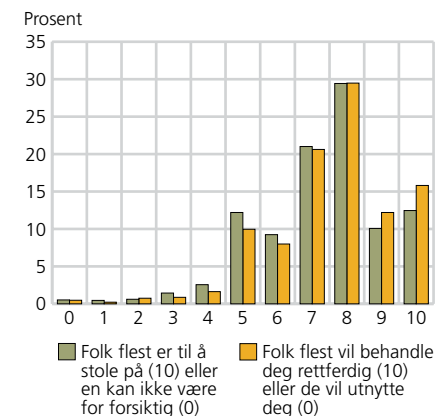
Universitet og høyskole, lavere nivå: omfatter høyere utdanning til og med fire år
Universitet og høyskole, høyere nivå: omfatter høyere utdanning på mer enn fire år, samt forskerutdanning

Figur 1. Tillit på en skala fra 0 til 10 i europeiske land, basert på om man mener folk flest vil prøve å utnytte deg (0), eller prøve å behandle deg rettfærdig (10). 2010. Prosent av befolkningen

Kilde: European Social Survey 2010.

Figur 2. Andel personer etter skår på to spørsmål om mellommenneskelig tillit, på en skala fra 0 til 10. 2011. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2011.

Gjennomsnittlig skår på tillit

Først finner vi gjennomsnittlig skår for hver enkelt person på de to spørsmålene: hvorvidt du tror at folk flest vil behandle deg rettferdig, og at folk flest er til å stole på. Så deler vi inn i tre grupper ut fra gjennomsnittlig skår på de to spørsmålene. Det er svært få som skårer svært lavt på begge.

Et gjennomsnitt på 0-6 regnes derfor i denne sammenheng som en lav skår, selv om opp til 6 er høy i internasjonal sammenheng. 7-8 regnes som midt-dels og 9-10 som høy skår.

sjoner unge. Forskning på tillit og livsfaser viser at tilliten til andre øker dess eldre man blir. Det dreier seg altså om en alderseffekt (Wollebæk 2011).

Å være i alderen 16-24 år kan overlappe det å være arbeidsledig og kun ha grunnskoleutdanning. Her spiller altså en viss grad av samvariasjon inn. Kontrollerer vi for utdanning, selvdefinert økonomisk status og kjønn, har alder liten effekt på graden av tillit. Det å være arbeidsledig og det å ha grunnskoleutdanning øker imidlertid sannsynligheten for å ha en skår mellom 0 og 6 på begge variablene for tillit, noe som i norsk sammenheng er en relativt lav skår.

Sammenhengen mellom utdanning og tillit er velkjent, og unge som tar videregående eller høyere utdanning, blir mer tillitsfulle når de blir eldre enn dem som tar grunnskoleutdanning. Økningen i tillitsnivået i Norden kan knyttes til at befolkningen stadig får høyere utdanning, samt at velferdsnivået øker uten store inntektsforskjeller og at tilliten til institusjoner er svakt økende (Wollebæk 2011).

I det følgende skal vi se på den andre komponenten i sosial kapital, som er nettverk. Graden av tillit og det å ha et nettverk knyttes også sammen. For å si noe om sammenhengen mellom graden av tillit og sosialt nettverk, organisasjonsaktivitet og politisk deltakelse, deles folk inn i grupper ut fra skår på tillitsvariablene (se tekstboks).

De fleste har noen å spørre om råd og hjelp ...

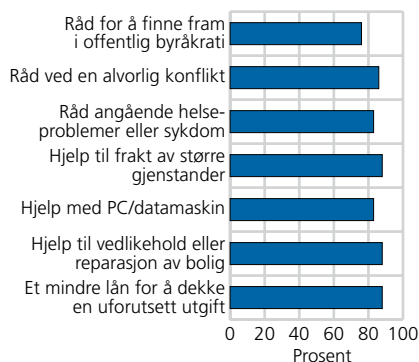
I sosiale uformelle nettverk inngår både de nære relasjoner og relasjoner i frivillige organisasjoner. Samhandling i nettverk kan både vedlikeholde tilliten vi har til dem vi kjenner, og den kan også bygge generalisert tillit, det vil si tillit til «folk flest» (Wollebæk og Segaaard 2011a).

Gjennom å måle styrken i de personlige relasjonene, kan vi altså si noe om hvor mye sosial kapital som finnes i samfunnet. Det å ha noen som stiller opp om vi trenger hjelp, gir både en følelse av trygghet og kan være avgjørende for om vi klarer å løse de problemene vi står ovenfor. I møte med store personlige problemer oppgir langt de fleste i Norge at de har tre eller flere som de regner med vil stille opp. Likevel sier 22 prosent at de har 2 eller færre som vil stille opp, og av disse tror 2 prosent at ingen vil stille opp (Statistisk sentralbyrå 26. juni 2009).

Utenom de store personlige problemene kan hverdagen by på utfordringer i form av konflikter eller situasjoner som er nye og uoversiktlige. Et nettverk som kan gi råd i slike situasjoner, kan lette utfordringene. Av de områdene man kan ønske andres råd på, som vi ser på her, er folk generelt best dekket med rådgivere ved alvorlige konflikter (se figur 3), dernest når det gjelder råd om helseproblemer eller sykdommer. Å ha noen som kan hjelpe til med å finne frem i offentlig byråkrati, er den formen for hjelp som færrest har tilgang til, selv om 76 prosent også har noen å spørre om råd om dette.

Når det gjelder mer praktisk hjelp, er folk også generelt relativt godt dekket. Langt de fleste har noen i nettverket de kan spørre om hjelp med vedlikehold eller reparasjon av boligen, med datamaskinen eller med frakt av større gjenstander. I alt 88 prosent har noen å be om et mindre lån for å dekke en uforutsett utgift. Noen er bedre dekket enn andre, men andelen som har noen å spørre om hjelp og råd i slike situasjoner, synker med økende alder, slik

Figur 3. **Andel personer som har noen å spørre om råd og hjelp i ulike situasjoner. 2011. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2011.

figur 4 viser. Særlig når det gjelder hjelp med PC/datamaskin er det et fall blant dem som er i pensjonsalder. I denne gruppen var det i 2009 ikke mer enn halvparten som disponerte PC, mot 83 prosent i befolkningen. Selv om spørsmålet om hjelp til PC er ment som et hypotetisk spørsmål, kan det derfor være mangel på PC, og ikke alder, som virker inn på resultatet.

Utdanning ser ut til å ha lite å si for styrken i nettverket, mens ens posisjon på arbeidsmarkedet virker inn. Det kan se ut til at heltids eller deltid yrkesaktive i større grad har noen å spørre om råd enn dem som er arbeidsledige, uføre, eller pensjonerte.

... men svakere nettverk når tilliten er lav

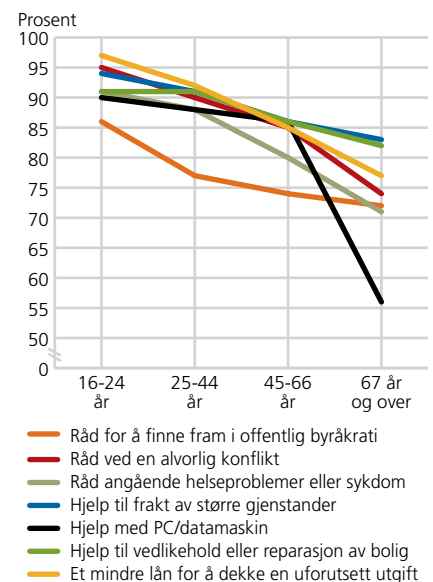
En mindre andel av dem som har lav tillit til andre (mellom 0 og 6 på de to tillitsspørsmålene), har noen som kan hjelpe til med ulike praktiske gjøremål (se figur 5). Forskjellene er små, men trekker i samme retning hele veien. Her kan man tenke seg at årsakssammenhengene er sammensatte. Samspillet mellom tillit og kontakt med andre kan være gjensidig forsterkende, slik at lav tillit fører til at man i mindre grad søker kontakt med andre mennesker, og manglende kontakt med andre kan føre til lavere tillit.

Organisert aktivitet ned etter pensjonsalder

Også de menneskene man møter i sammenhenger der den sosiale biten ikke primært er i fokus, kan utgjøre viktige nettverk. Gjennom organiserte aktiviteter kan vi møte andre og utvide kontaktkretsen med dem som er annerledes enn oss selv. Putnam (2006) mener vitaliteten i det lokale organisasjonslivet er avgjørende for utviklingen av sosial kapital. Nettverk som er bygget på samfunnsengasjement, kan styrke stabile normer for *generalisert gjensidighet*: Jeg

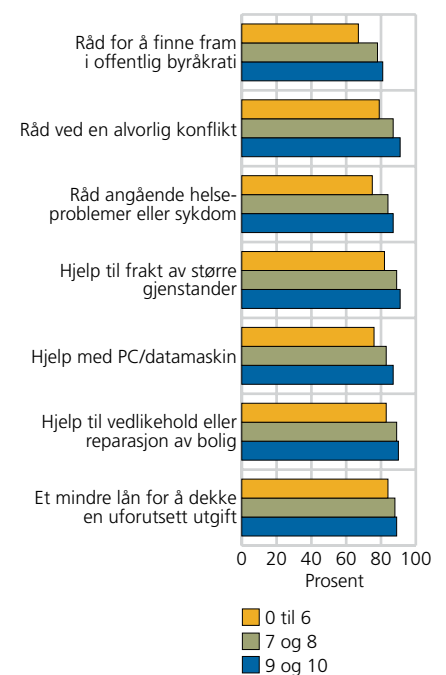

Figur 4. Andel personer som har noen å spørre om råd og hjelp i ulike situasjoner, etter alder. 2011. Prosent

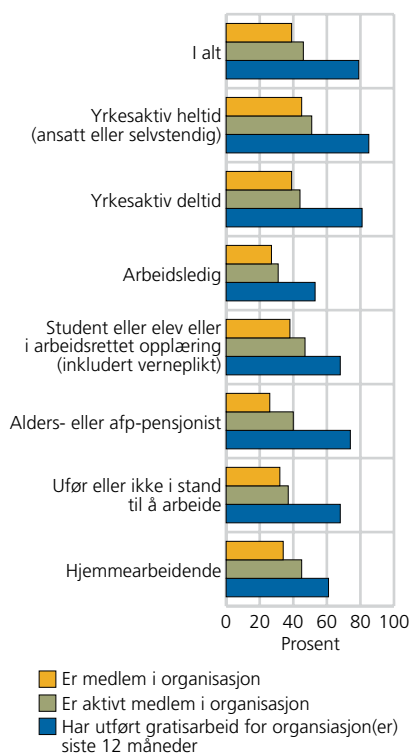
Kilde: Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2011.

Figur 5. Andel personer som har noen å spørre om råd og hjelp i ulike situasjoner, etter grad av tillit til andre. 2011. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2011.

Figur 6. **Organisasjonsdeltakelse, etter økonomisk status. 2011. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2011.

gjør noe for deg uten å forvente noe tilbake, i trygg forvisning om at noen andre gjør noe for meg i fremtiden. Tette kontakter i grupper som er variert sammensatt, gir opphav til en norm for generalisert gjensidighet.

Samtidig kan det å engasjere seg i organisasjoner som forsterker allerede eksisterende sosiale skillelinjer i et samfunn, virke ødeleggende for den generelle sosiale kapitalen. Medlemskap som kun eksisterer på papiret, gir heller ikke noe grunnlag for dannelsen av sosial kapital, siden den mellommenneskelige samhandlingen utgår (Putnam 2006). I levekårsundersøkelsen spør Statistisk sentralbyrå ikke bare om man er medlem eller ikke, men også hvor aktive folk er i organisasjonen, for å kunne sile ut papirmedlemskapene.

Organisasjonslivet står relativt sterkt i Norge, sammenliknet med andre europeiske land (Thorsen 2011). I alt 79 prosent av den voksne befolkningen er medlemmer i en organisasjon. Dette betyr ikke at alle disse er aktive, 46 prosent regner seg som noe eller svært aktive i minst en organisasjon. Om man ser på resultater fra levekårsundersøkelsen i tidligere år, kan det i første omgang se ut til at det er en nedgang i andelen aktive, men en endring i målemetoden gjør at andelen aktive medlemmer ikke kan sammenlignes direkte (Statistisk sentralbyrå 8. desember 2011).

Hvor aktiv man er i organisasjoner, har sammenheng med om man har en jobb (se figur 6). De som er aktive i yrkeslivet, er også mer aktive i organisasjonslivet. Etter pensjonsalder synker andelen aktive, og sammen med arbeidsledige og uføre er alders- eller AFP-pensjonister blant de minst aktive. Andelen aktive medlemmer øker også med lengden på utdanning, fra en andel på 38 prosent blant dem med grunnskoleutdanning til 56 prosent blant dem med høyere utdanning på høyere nivå (universitet eller høyskole i mer enn fire år).

Mye gratisarbeid for organisasjoner

Både medlemmer av organisasjoner og andre kan utføre gratisarbeid, slik som å delta på dugnader, drive loddsalg, være vakter på arrangementer og så videre. Av befolkningen i Norge har 39 prosent utført slike typer gratisarbeid for organisasjoner i løpet av det siste året, i gjennomsnitt 79 timer gratisarbeid hver.

Her er det noen svært aktive deltakere som drar gjennomsnittet opp. For å prøve å ta hensyn til dette kan vi bruke et annet gjennomsnittsmål: medianen. Da sorterer vi først alle dem som har utført gratisarbeid etter antall timer de har jobbet, fra den med færrest timer til den med flest timer. Så plukker vi ut den personen som står midt i den sorterte rekken, og ser hvor mange timer denne personen har jobbet: 27 timer i året.

Andelen som har utført gratisarbeid, øker med nivået på utdanning, men de høyest utdannede bidrar likevel med færrest timer gratisarbeid i året (65 timer i snitt). Selv om relativt få uføre er aktive i organisasjoner, utfører 32 prosent av dem gratisarbeid, med et snitt på hele 137 timer per år. Dette er 58 timer mer enn gjennomsnittet for de gratisarbeidende i befolkningen sett under ett. Også her er det noen personer som trekker snittet opp, men også medianen ligger over antall timer utført i befolkningen: 50 timer i året.

Organisert idrett er den aktiviteten som trekker flest til seg, både når det gjelder andelen aktive og de som har utført gratisarbeid. 16 prosent har bidratt med gratisarbeid for idrettsorganisasjoner det siste året. Menn med høyere

utdanning er særlig aktive innen idrett. Kvinner er i tillegg til idretten aktive i kulturorganisasjoner og ideelle organisasjoner.

Lav tillit – mindre organisasjonsaktivitet

Er det slik at de som har høy tillit til andre, også deltar mer i organisasjoner enn de med lav tillit? Blant dem med lav tillit er 38 prosent aktive i minst en organisasjon (se figur 7). Andelen aktive er høyere blant dem med middels og høy tillit, der rundt halvparten er aktive i organisasjoner.

Også når det gjelder gratisarbeid, er det en sammenheng mellom tillitsnivå og andelen gratisarbeidende. De med lav tillit bidrar i mindre grad med gratisarbeid enn de med middels eller høy tillit. Men, hvis vi ser på hvor mange timer de som utfører gratisarbeid bruker per år på dette i snitt, viser det seg at de med lav tillit i snitt utfører 84 timer gratisarbeid i året, noe som er 11 timer mer enn for dem med høy tillit til andre. Med medianen får vi et annet resultat, da spiller ikke graden av tillit til andre inn, men er på 25-26 timer uavhengig av tillitsnivå. Dette kommer av at det er noen få personer blant dem som har lav tillit, som trekker opp snittet ved å jobbe svært mange timer gratis.

Populært å kontakte politikere

Selv om ikke politisk deltakelse inngår i begrepet sosial kapital, tas det med her som en måte å delta i samfunnet på, og vi vil se på sammenhengen mellom tillit og politisk deltakelse. I levekårsundersøkelsen har vi i 2011 kartlagt ulike måter å delta politisk og påvirke politiske saker. Å være medlem av et parti er en kanal for påvirkning, og 8 prosent av befolkningen bruker denne kanalen. Denne andelen har holdt seg stabil de siste ti årene.

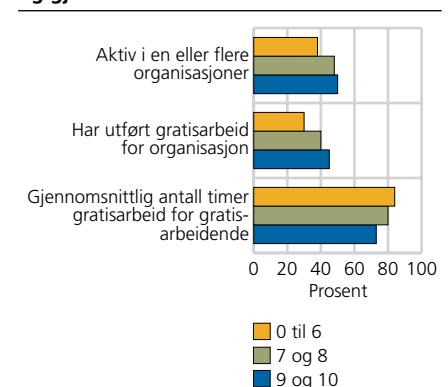
Langt flere bruker stemmeretten sin som en måte å påvirke politiske saker. I 2009 brukte 76,4 prosent stemmeretten ved stortingsvalget ([Statistisk sentralbyrå 2009](#)). Utover dette er den vanligste formen for politisk påvirkning, av dem vi har sett på i levekårsundersøkelsen, å kontakte en politiker eller offentlig tjenestemann. Det er særlig utbredt blant yrkesaktive og høyt utdannede. Menn kontakter også i større grad politikere og offentlige tjenestemenn enn kvinner. Blant menn med høyere utdanning (mer enn fire år) har hver fjerde kontaktet en politiker for å påvirke en sak.

Unge mennesker bruker i større grad andre kanaler for å påvirke politiske saker. Blant unge i alderen 16-24 år er innlegg på Internett og det å yte en frivillig innsats for et parti, en organisasjon eller gruppe, de vanligste måter å påvirke en sak.

Hvis vi tar utgangspunkt i hvordan folk selv definerer sin økonomiske status, kommer det frem at arbeidsledige og studenter i større grad enn andre skriver innlegg på Internett og i tidsskrifter eller aviser. Nesten hver fjerde arbeidsledig har skrevet innlegg på Internett for å påvirke en sak. AFP- eller alderspensjonister er blant dem som i minst grad forsøker å påvirke politiske saker.

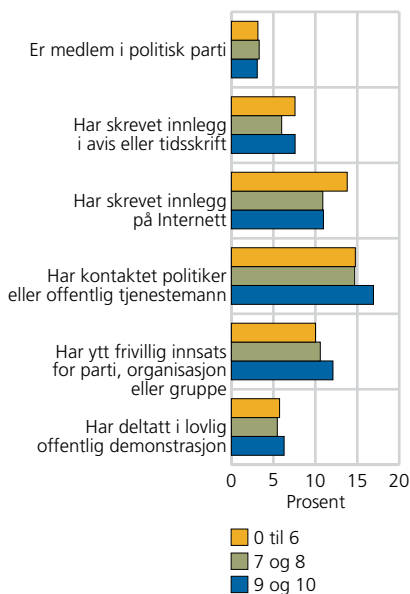
I alt 29 prosent av utvalget i levekårsundersøkelsen er enten medlem av et parti eller har deltatt i minst en av aktivitetene nevnt over, og menn i noe større grad enn kvinner. Andelen som har utført en av aktivitetene, øker også klart med utdanningsnivået, fra 25 prosent blant dem med grunnskole til 42 prosent blant dem med universitets- eller høyskoleutdanning på høyere nivå. I alt 37 prosent av studentene og de arbeidsledige har deltatt i minst en av ak-

Figur 7. **Organisasjonsaktivitet, gratisarbeid og antall timer gratisarbeid per år, etter grad av tillit til andre. 2011. Prosent og gjennomsnitt**

Kilde: Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2011.

Figur 8. Andel som har deltatt i ulike politiske aktiviteter de siste tolv månedene, etter grad av tillit til andre. 2011. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2011.

Referanser

European Social Survey (2010): <http://nesstar.ess.nsd.uib.no/webview/>

Bø, Inge og Per Morten Schiefeløe (2007): *Sosiale landskap og social capital. Innføring i nettverkstenning*, Universitetsforlaget.

Putnam, Robert D. (2006): *Den ensamma bowlaren. Den amerikanske medborgarandans oppløsning och förmynelse*, SNS Förlag.

Statistisk sentralbyrå (2009): *Stortingsvalet 2009. 2 696 000 deltok ved stortingsvalet*. (<http://www.ssb.no/emner/00/01/10/stortingsvalg/>)

Statistisk sentralbyrå (26.juni 2009): «Flest eldre mangler en fortrolig», (<http://www.ssb.no/emner/03/01/soskon/>)

Statistisk sentralbyrå (8. desember 2011): «4 av 10 utfører gratisarbeid», (<http://www.ssb.no/emner/07/02/10/orgakt/>)

Thorsen, Lotte Rustad (2011): Sosial og politisk deltakelse. Høy deltakelse i Norden, *Samfunnsspeilet* 5-6/2011, Statistisk sentralbyrå. (<http://www.ssb.no/samfunnsspeilet/utg/201105/12/>)

Wollebæk, Dag og Signe Boch Seggaard (2011a): «Sosial kapital – hva er det og hvor kommer det fra?», i Dag Wollebæk og Signe Boch Seggaard (red.): *Sosial kapital i Norge*, Cappelen Damm akademiske.

Wollebæk, Dag og Signe Boch Seggaard (2011b): «Sosial kapital i Norge: Oljen i masjineriet?», i Dag Wollebæk og Signe Boch Seggaard (red.): *Sosial kapital i Norge*, Cappelen Damm akademiske.

Wollebæk, Dag (2011): «Norges sosiale kapital i nordisk og europeisk kontekst», i Dag Wollebæk og Signe Boch Seggaard (red.): *Sosial kapital i Norge*, Cappelen Damm akademiske.

tivitetene. Samlet sett er folk i ulike aldersgrupper like aktive, men aktiviteten går ned etter pensjonsalder.

Tillit har liten betydning for politisk deltakelse

Vi ser på sammenhengen mellom tillit til andre og politisk deltakelse, og finner ingen signifikante forskjeller mellom dem som har lav, middels og høy tillit og det å være medlem av et politisk parti, å delta i offentlige demonstrasjoner, yte frivillig innsats for parti, organisasjon eller aksjonsgruppe (se figur 8).

En form for politisk deltakelse er derimot noe mer vanlig blant dem som har lav tillit. De ser i noe større grad enn dem som har høy tillit til andre, ut til å skrive innlegg på Internett. Denne formen for politisk handling krever ingen organisering, tar relativt kort tid og er heller ikke avhengig av kontakter, og har således en lavere terskel enn for eksempel det å kontakte en politiker.

Alt i alt: høy tillit til hverandre

Norge er preget av at vi som bor her, generelt har høy tillit til hverandre, og tillit og nettverk henger sammen. De som har lav tillit, har noe svakere sosiale nettverk og er mindre aktive i organisasjoner enn andre. Det er derimot svake sammenhenger mellom tillit og politisk deltakelse, selv om en noe større andel med lav tillit har skrevet innlegg på Internett for å forsøke å påvirke politiske saker.

Hvis vi ser nærmere på ulike grupper, viser det seg at det å være yrkesaktiv eller ha høy utdanning har en positiv sammenheng med høyt tillitsnivå, sterke sosiale nettverk og deltakelse i organisasjonslivet. Arbeidsledige og de med lav utdanning har lavere tillit, svakere sosiale nettverk og deltar mindre i organisasjonsarbeid. Pensjonister skiller seg ut ved å ha relativt høy tillit til andre mennesker, men svakere sosiale nettverk. De deltar også mindre i organisasjonslivet enn andre.

De unge i alderen 16-24 år er best dekket med sosiale nettverk i form av rådgivere og praktiske hjelpere, men de deltar mindre i gratisarbeid og er noe mindre aktive i organisasjoner enn dem som er i alderen 25-66 år. De har også lavere tillit til andre mennesker enn de som er eldre enn dem, men tidligere studier viser at tilliten øker med alderen.

Unge bruker Internett og yter frivillig innsats for å prøve å påvirke politiske saker, mens høyt utdannede og yrkesaktive heller kontakter politikere og offentlige tjenestemenn. Arbeidsledige og studenter skriver i større grad innlegg på Internett og i aviser.

Klimagassutslipp øker, men økonomien vokser mer

Utslipp av klimagasser fra norske virksomheter har økt med rundt 4 prosent fra 1990 til 2010. Den økonomiske veksten var imidlertid mye større, og har i denne perioden økt med 87 prosent. Utslippsmengden per produsert krone, såkalt utslippsintensitet, gikk dermed som helhet ned. Det er særlig de minst utslippsintensive næringene som har hatt økonomisk vekst. De tre største kildene til utslipp er transport, olje- og gassutvinning og industri, men forholdet mellom disse næringene i utslippsstatistikken har endret seg kraftig i løpet av 20 år.

Årsaker og drivkrefter bak utviklingen i de norske klimagassutslippene er sammensatte. Det er et komplekst samspill mellom direkte årsaker, for eksempel energibruk, og andre samfunnsmessige og strukturelle faktorer, slik som befolkningsøkning, endringer i næringsstruktur, økonomisk vekst og ulik bruk av virkemidler.

Det finnes i dag statistikk både om utslipp av klimagasser, energibruk og økonomisk utvikling for ulike næringsområder. Det er disse dataene denne analysen bygger på. For å kunne sammenligne klimagassutslippene med den økonomiske utviklingen, benyttes den samme definisjonen av norsk økonomi som i nasjonalregnskapet, det vil si at alle norske virksomheter omfattes. Utslipp fra utenriks sjøfart og utenriks luftfart er derfor inkludert, i motsetning til utslippsstatistikken det refereres til i internasjonale utslippsavtaler, som omfatter bare norsk territorium.

Økonomi og miljø sett i sammenheng

Norske myndigheter har som et uttalt mål at den økonomiske veksten skal fortsette, samtidig som klimagassutslippene skal reduseres. Det er derfor naturlig å se på utslipp i forhold til økonomisk vekst når utviklingen i utslippene belyses.

Fra 1990 til 2010 har utslipp av klimagasser fra norske virksomheter økt med 4,3 prosent, fra 57,9 til 60,3 millioner tonn CO₂-ekvivalenter (se tekstboks). Endret næringssammensetning og endret sammensetning av energivarer har sammen med energieffektivisering og direkte utslippstiltak bidratt til å dempe veksten i norske klimagassutslipp siden 1990.

CO₂-ekvivalenter

Samlet utslipp av klimagasser beregnes ved å summere utslippene av de enkelte klimagassene omregnet til CO₂-ekvivalenter. Utslipp av klimagasser veies sammen i forhold til deres oppvarmingspotensial med en såkalt GWP-verdi (Global Warming Potential).

GWP-verdien for en gass defineres som den akkumulerte påvirkning på drivhuseffekten fra 1 tonn utslipp av gassen sammenlignet med 1 tonn utslipp av CO₂ over et spesifisert tidsrom. Ved hjelp av GWP-verdiene blir utslippene av ulike klimagasser veid sammen til CO₂-ekvivalenter.

Kristine E. Kolshus

Kristine E. Kolshus er økonom og seniorrådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for energi- og miljøstatistikk. (kristine.kolshus@ssb.no)

Utslippsintensitet

I et bærekraftperspektiv er det et mål å ivareta økonomisk vekst på en slik måte at miljøbelastningene ikke øker i takt med den økonomiske verdiskapningen, og helst avtar.

Ved å måle *utslippsintensitet* med utgangspunkt i produsert mengde vare eller tjeneste over tid kan vi vise om produksjonen er blitt mer eller mindre utslippsintensiv.

Et vanlig brukt mål for produsert mengde vare eller tjeneste over tid er verdien av nasjonalregnskapets «produksjon» – som i faste priser representerer et volummål. Dersom produksjonen vokser mer enn utslippene, avtar utslippsintensiteten, og næringen blir mer utslippseffektiv.

Den økonomiske veksten har derimot gjort at utslippene har økt, men langt fra i samme tempo som økonomien. Mellom 1990 og 2010 har bruttonasjonalproduktet (BNP) målt i faste priser økt med hele 87 prosent (se figur 1). Det betyr at utslippsintensiteten i norsk økonomi (se tekstboks) har gått ned med nær 45 prosent i denne perioden.

Utslippsintensiteten har vist en nedadgående trend for landet som helhet. Dette skyldes hovedsakelig en vridning i økonomien, i form av større vekst i de tjenesteytende næringene (se figur 2). En annen årsak er at enkelte næringer, blant annet deler av norsk industri, har utnyttet fossilt brensel bedre og innført ulike miljøtiltak.

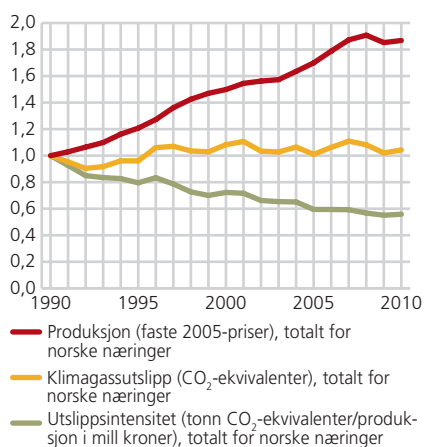
Selv om det på nasjonalt nivå er en tilsynelatende svak kobling mellom økonomisk vekst og utslipp av klimagasser, er det store variasjoner mellom ulike næringer. De tjenesteytende næringene har bidratt sterkt til den økonomiske veksten i Norge siden 1990. Samtidig har klimagassutslippene fra disse næringene knapt økt. I andre næringer, slik som i olje- og gassutvinning, transport og enkelte industrigrener, er det derimot en sterk sammenheng mellom økt aktivitet og økte utslipp av klimagasser (se figur 2).

Stadig større andel CO₂

En samlet omtale av klimagasser, der de ulike gassene er omregnet til CO₂-ekvivalenter, er vanlig for å gi et totalbilde av klimagassutslippene. Utviklingen i utslipp av de enkelte klimagassene gir allikevel viktige ledetråder til hvilke direkte årsaker som ligger bak økningen i norske klimagassutslipp.

Nær 75 prosent av de samlede klimagassene som ble sluppet ut fra norske næringer i 1990, var CO₂. Denne andelen hadde økt til 87 prosent i 2010. Dette skyldes en kombinasjon av vekst i CO₂-utslippene og at utslipp av andre

Figur 1. Totale klimagassutslipp i CO₂-ekvivalenter¹, produksjon i faste 2005-priser og utslippsintensitet for norsk økonomisk aktivitet (ekskl. husholdningene). 1990-2010*. Indeks, 1990 = 1

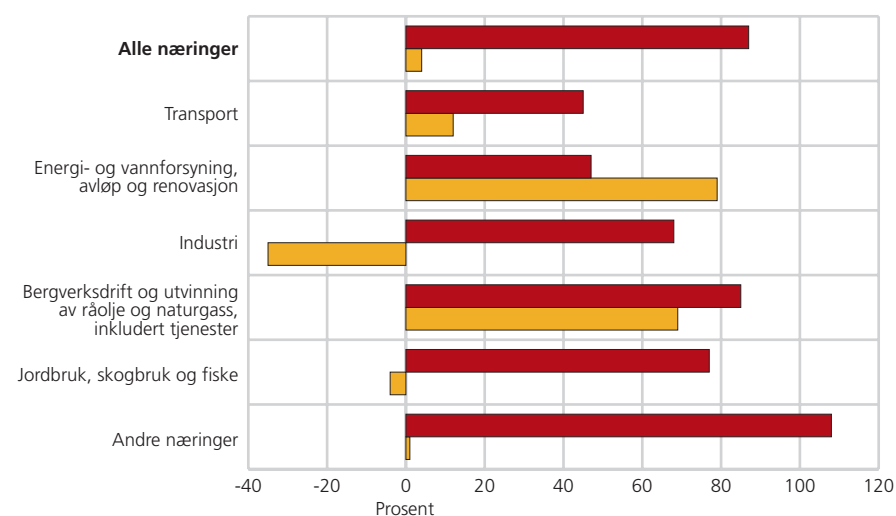

¹ Utslipp fra all norsk økonomisk aktivitet, inkludert utenriks sjø- og luftfart.

* Foreløpige tall for 2010.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 2. Endring i produksjon og klimagassutslipp mellom 1990 og 2010*, etter næring. Prosent

* Foreløpige tall for 2010.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

klimagasser har gått ned. Det gjelder spesielt utslippene av de fluorholdige gassene, som til sammen har falt med 85 prosent i perioden etter 1990. CO₂ er den eneste klimagassen som ligger over 1990-nivået i 2010 (se figur 3).

Hovedkilde endret i løpet av 20 år

I utslippsstatistikken fordeles utslippene etter hvilke *kilder* (for eksempel ovner, turbiner, forskjellige industriprosesser og andre prosesser og forskjellige typer kjøretøy) og *næringer* som forårsaker utslippene.

Ser vi på hovedkildene til klimagassutslipp, har det i perioden 1990-2010 skjedd en vridning fra produksjonsprosesser i industrien til forbrenning i olje- og gassutvinning (inkludert landanlegg), særlig til elektrisitetsproduksjon, som viktigste utslippskilde. Andelen av de totale klimagassutslippene fra mobile kilder, spesielt veitrafikk, har også økt. I 1990 var utslipp fra industri større enn fra transport, men i 2010 var transport opphavet til mer enn dobbelt så store utslipp som industri.

Mer klimagasser fra transport og utvinning

En inndeling på næring viser at de høyeste utslippene av klimagasser i Norge kommer fra transportnæringene, olje- og gassutvinning og industri, men at forholdet mellom disse har endret seg kraftig mellom 1990 og 2010.

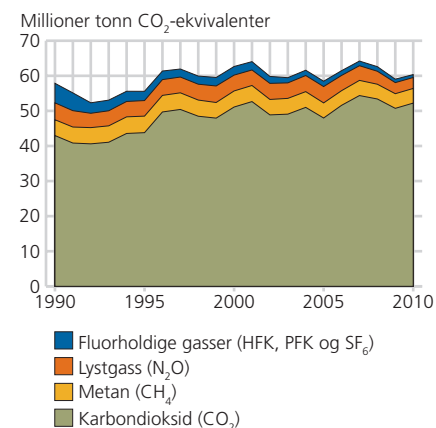
Klimagassutslipp fra industrien har i denne perioden sunket med 35 prosent, mens utslippene fra transportnæringene og olje- og gassutvinning har økt med henholdsvis 12 og 69 prosent. Mens utslippene i 1990 hovedsakelig kom fra industri og transport, domineres bildet i 2010 av utslipp fra olje- og gassnæringene og fremdeles transport (se figur 4).

Fortsatt mye utslipp fra industrinæringene ...

Verdien av industriproduksjonen, målt i faste priser, har samlet sett økt med 68 prosent fra 1990 til 2010. Siden utslippene samtidig har gått ned, har også utslippsintensiteten for industrien gått ned, med 61 prosent. Det betyr at for hver million kroner produsert i industrien i 2010 er de totale klimagassutslippene godt under halvparten av hva de var i 1990 (se figur 5). Ser vi kun på utslipp av CO₂ fra industrien, har disse økt med 2 prosent, mens utslippsintensiteten ikke har vist en like stor nedgang som for klimagassutslippene totalt sett.

Industriutslipp stammer dels fra produksjonsprosesser, dels fra forbrenning. Industrinæringene bidrar svært ulikt til utslippene. Metallindustrien og mineralsk og kjemisk industri, inkludert oljeraffinering, er de tre industriene som slipper ut mest klimagasser. I tillegg har treforedling store utslipp. I hele perioden 1990-2010 sto disse fire næringene for rundt 90 prosent av alle industriutslippene. Det er spesielt metallindustrien og kjemisk industri som har bidratt til reduksjon i utslippene og utslippsintensiteten i løpet av perioden (se figur 6).

Figur 3. Totale klimagassutslipp fordelt på de ulike klimagassene. Millioner tonn CO₂-ekvivalenter. 1990-2010*

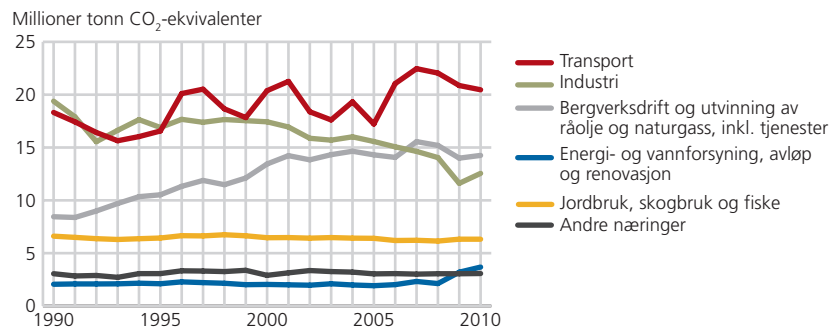

* Foreløpige tall for 2010.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

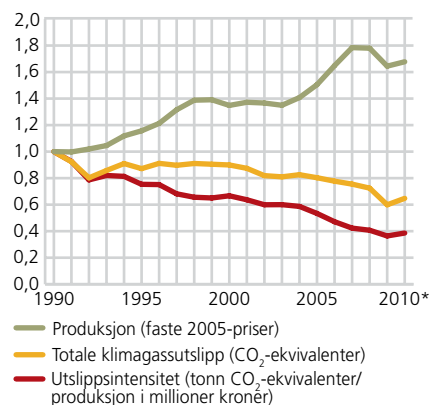
Figur 4. Totale klimagassutslipp fordelt på ulike næringer¹. 1990-2010*. Millioner tonn CO₂-ekvivalenter

* Foreløpige tall for 2010.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 5. **Produksjon, utslippsintensitet og utslipp av klimagasser for industrien. 1990-2010*. Indeks. 1990=1**

* Foreløpige tall for 2010.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Produksjon av metaller, og da særskilt aluminium og ferrolegeringer, har stått for de største industriutslippene i hele perioden 1990-2010. Mesteparten av disse utslippene stammer fra produksjonsprosesser.

Prosessutslippene fra aluminiumsproduksjon var 60 prosent lavere i 2010 enn i 1990. Den største reduksjonen fant sted i de første og siste årene i perioden. Produksjon av ferrolegeringer økte sine prosessutslipp fram mot 2000, deretter har de gått ned, om enn noe ujevnt. Utslippene i 2010 lå likevel på samme nivå som i begynnelsen av 1990-årene.

Innenfor kjemisk industri er det spesielt prosessutslipp fra produksjon av salpetersyre til bruk i kunstgjødselproduksjon som er kraftig redusert fra 2005 til 2010, på grunn av utslippsreducerende tiltak. Dette har bidratt til at forbrenningsutslippene fra 2008 er større enn prosessutslippene.

Reduksjonen fra 1990 til 2010 i prosessutslipp knyttet til produksjon av aluminium, ferrolegeringer og salpetersyre utgjorde 5 millioner tonn CO₂-ekvivalenter i 2010, eller over 70 prosent av industriens samlede reduksjon.

... men store forbedringer

Den store forbedringen i utslipp og utslippsintensitet for industrien skyldes i hovedsak tre forhold: 1) en dreining i sammensetningen av produksjonen, der produksjonsverdien, særlig i verkstedsindustrien, bygging og reparasjon av skip og oljeplattformer og produksjon av fiskevarer, har økt kraftig, 2) store utslippsreduksjoner i enkelte produksjoner som følge av teknologiendringer, først og fremst mindre utslipp av fluorholdige gasser i aluminiumsproduksjon og mindre lystgass fra produksjon av salpetersyre til bruk i kunstgjødsel-

produksjon og 3) nedleggelser av noen industribedrifter, der de fleste drev innenfor ferrolegeringer og silisiummetall.

CO₂-andelen av klimagassutslippene fra norsk industri har økt fra 59 til 93 prosent fra 1990 til 2010. Det tyder på at industrien i stor grad har gjennomført de forbedringene som er mulig med andre klimagasser enn CO₂. Dersom dagens produksjonsmønster skal opprettholdes samtidig som utslippene går ytterligere ned, er en mer effektiv bruk av energivarer spesielt viktig.

Olje- og gassutvinning: CO₂-utslipp øker ...

I tillegg til å utgjøre en av Norges viktigste inntektskilder, er utvinning av olje og gass også en betydelig utslippskilde. Det kreves store mengder energi for å pumpe olje og gass opp av bakken, samt prosessere, komprimere og transportere produktene fram til sluttbruker. Forbrenning av gass i turbiner, fakling av gass og forbrenning av diesel bidrar til utslipp av gasser. Av klimagassutslippene fra gassutvinning utgjør CO₂ over 95 prosent.

I 2010 sto petroleumsnæringen for 23 prosent av klimagassutslippene fra norske næringer, en andel som har økt betydelig i perioden fra 1990, da den var på 14 prosent.

Fordeling etter kilder viser at klimagassutslippene fra olje- og gassutvinning i hovedsak kommer fra forbruk av naturgass til strømproduksjon i gasturbiner som pumper olje og gass opp av bakken, og de siste årene også fra aktiviteten ved landanleggene. Det vil derfor være store miljømessige gevinster ved å effektivisere energibruken i olje- og gassutvinningssektoren. Energibruken i denne sektoren er igjen nært knyttet til produksjon av olje og gass (Bøeng mfl. 2011). Utslipp av klimagasser endres i takt med energibruk, som igjen endres i takt med produksjonsnivået.

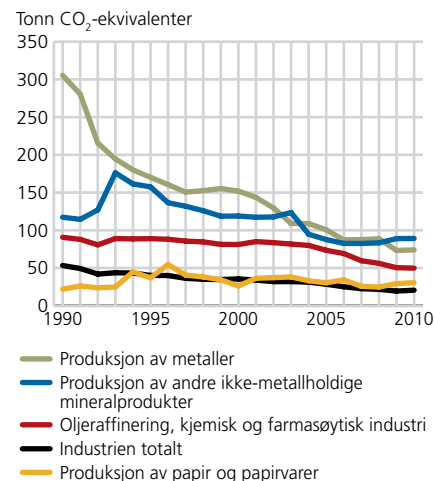
Tross økende utslipp gikk klimagassutslippene per produsert enhet (produksjon målt i faste priser) ned på 1990-tallet (se figur 7). Dette skyldes bedre energiutnyttelse, redusert fakling og innføring av CO₂-avgiften i 1991. Reduksjonen i CO₂-utslipp per produsert enhet har allikevel ikke vært stor nok til å veie opp for det økte energiforbruket på grunn av høyere aktivitet på sokkelen. I 2007 var utslippsintensiteten for petroleumsnæringen igjen på nivå med 1990, noe som skyldtes de spesielt høye utslippene i 2007 fra LNG-anlegget på Melkøya.

... også mer enn produksjonen

Økningen i utslippsintensiteten for olje- og gassutvinning fra midten av 1990-tallet (se figur 7) har blant annet sammenheng med avtakende produksjonsvekst (produksjon målt i faste priser) og endret sammensetning av olje- og gassproduksjonen. Mens gassproduksjonen har økt betraktelig siden midten av 1990-tallet, nådde oljeproduksjonen en topp rundt årtusenskiftet, og har falt siden.

Produksjonsforholdet mellom olje og gass er av betydning for utslipps- og produksjonsutviklingen. Gassproduksjon er mer energikrevende enn oljeproduksjon. Blant annet kreves det store mengder energi for å drive kompressorer for å lage tilstrekkelig med trykk ved transport av naturgass gjennom rør. Lengre avstand for transport trekker i samme retning.

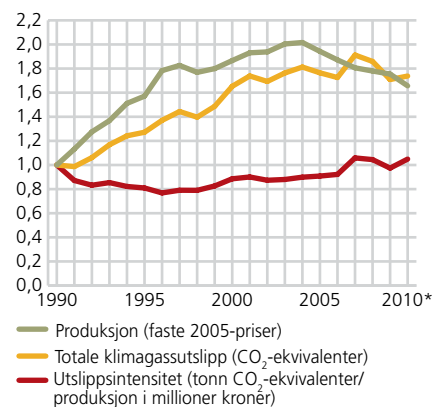
Figur 6. Utslippsintensitet for klimagasser fordelt på utvalgte industrinæringer. Tonn CO₂-ekvivalenter per million kroner produksjon i faste priser. 1990-2010*

* Foreløpige tall for 2010.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

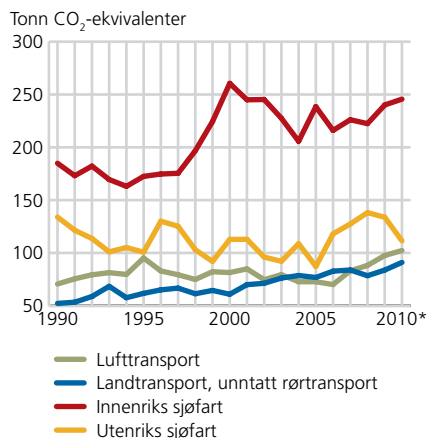
Figur 7. Produksjon, utslippsintensitet og utslipp av klimagasser for olje- og gassutvinningsnæringen. 1990-2010*. Indeks. 1990=1

* Foreløpige tall for 2010.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 8. **Utslippsintensitet for klimagasser fordelt på utvalgte transportnæringer. Tonn CO₂-ekvivalenter per million kroner produksjon i faste priser. 1990-2010***

* Foreløpige tall for 2010.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Også økt utvinningsgrad i eksisterende oljefelt bidrar til å trekke opp energi-forbruket per produsert enhet, og dermed også utslippsintensiteten. En generell aldring av feltene vil også bidra til å øke utslippet per produsert enhet, ettersom det er mer energikrevende å produsere olje og gass fra felt i en sen produksjonsfase.

Mer klimagasser fra mobile kilder

Transportnæringen er sammensatt av næringer som er veldig forskjellige med hensyn til klimagassutslipp og produksjonsnivå. De samlede klimagassutslippene fra transportnæringene har økt med 12 prosent siden 1990. I 2010 var utslippene på 21 millioner tonn CO₂-ekvivalenter. Nesten alle klimagassutslippene fra transportnæringene i 2010 stammet fra utenriks og innenriks sjøfart, landtransport og luftfart. Utenriks sjøfart forårsaker over halvparten av klimagassutslippene fra transportnæringene. Med unntak av utenriks sjøfart har utslipp av klimagasser sett i forhold til total produksjonsverdi (målt i faste priser) økt mellom 1990 og 2010, men med store variasjoner fra år til år (se figur 8).

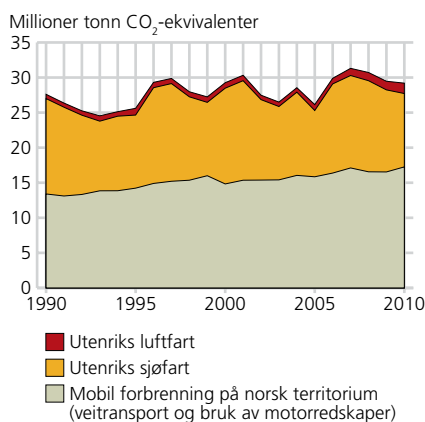
Utslipp fra mobile kilder er en viktig utslippskilde i Norge. Mobile kilder omfatter mer enn selve transportnæringene, og inkluderer også småbåter, snøscootere, traktorer og forskjellige motorredskaper i alle norske næringer og husholdninger. I 2010 var utslippene fra mobile kilder på 29 millioner tonn CO₂-ekvivalenter (se figur 9). Dette utgjør om lag 45 prosent av de totale klimagassutslippene fra norske næringer og husholdninger.

Mindre fra personbiler per kjørte kilometer

Utslipp fra bruk av personbiler er årsaken til det meste av klimagassutslippene fra veitransport, men det er godsbiler og andre lette kjøretøy (som varebiler) som står for det meste av økningen de siste årene.

Utslippene fra personbiler per kjørte kilometer har gått betydelig ned siden 1990 (se figur 10). En økning i både antall personbiler og kjørelengde har, i tillegg til at det er blitt flere større biler, presset utslippene oppover. Samtidig

Figur 9. **Utslipp fra mobile kilder fra norsk økonomisk aktivitet. Millioner tonn CO₂-ekvivalenter. 1990-2010***

* Foreløpige tall for 2010.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Internasjonale forpliktelser, nasjonale mål og virkemidler

Gjennom Kyotoprotokollen har Norge fått tildelt en kvotemengde fra FN som tilsvarer 50,1 millioner tonn CO₂-ekvivalenter per år i perioden 2008-2012. Dette er 1 prosent over de innenlandske utslippene i 1990. Utslippene for årene 2008-2010 overstiger den tildelte årlige kvotemengden, men Norge kan innfri forpliktelsen gjennom tre fleksible mekanismer: felles gjennomføring, den grønne utviklingsmekanismen og kvotehandel.

Utslippsregnskapet som årlig rapporteres til FN, inkluderer også utslipp og opptak i skog og andre landarealer. Ifølge Kyotoprotokollen har Norge anledning til å godskrive om lag 1,5 millioner tonn på opptak i skog per år i perioden 2008-2012, men norsk politikk er at dette opptaket ikke skal brukes til å innfri Norges forpliktelse under Kyotoprotokollen.

Gjennom «klimaforliket» inngikk flertallet på Stortinget i 2008 en avtale om nasjonalt mål for utslippskutt. Målet er at de innenlandske utslippene ikke skal overstige 45-47 millioner tonn CO₂-ekvivalenter i 2020. I 2010 lå utslippene 7-9 millioner tonn over dette nasjonale målet.

Avgifter og tildeling av utslippskvoter er blant myndighetenes viktigste virkemidler for å redusere klimagassene. Blant annet ble avgiften på CO₂ innført i 1991, og i 2003 ble det innført avgift på import og produksjon av de *fluorholdige klimagassene* hydrofluorkarboner (HFK) og perfluorkarboner (PFK). Det er også avtaler og avgifter som omfatter andre klimagasser.

har flere dieserbiler, teknologiutvikling (det vil si mer effektive motorer i nye biler) og innblanding av biodrivstoff dempet utslippsveksten.

Utvidet datagrunnlag nødvendig

Det er først og fremst de direkte årsakene til klimagassutslippene som er vurdert i denne artikkelen. Utslipps- og energistatistikken har, sammen med produksjonsdata fra nasjonalregnskapet, dannet hovedgrunnlaget for analysene. Det er ikke foretatt spesifikke analyser av hvilken effekt ulike virkemidler har hatt på utviklingen av klimagassutslippene (se boks om internasjonale forpliktelser, nasjonale mål og virkemidler).

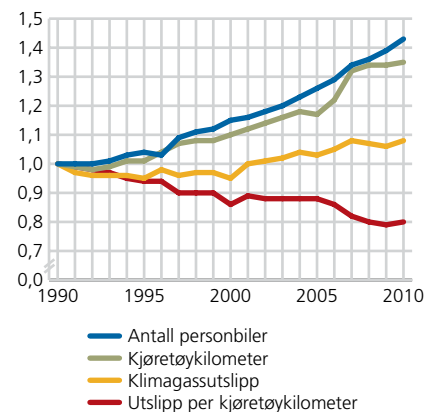
Hvorvidt effekten av virkemidler og tiltak fanges opp i statistikken eller ikke, avhenger i stor grad av datakildene. Statistisk sentralbyrå jobber i dag med å utvide statistikkgrunnlaget for virkemidler. I 2011 ble statistikk for klimakvoter for første gang publisert. Statistikk for miljørelaterte skatter er planlagt publisert i løpet av 2012, og i 2013 skal den rapporteres for første gang til det europeiske statistikkbyrået Eurostat.

Statistisk sentralbyrå arbeider også med å etablere såkalte dekomponeringsanalyser for bedre å kunne vurdere hvor stor andel av utslippsendringene som skyldes ulike typer drivkrefter. Dette vil forhåpentlig forbedre grunnlaget for å analysere endringene i klimagassutslipp utover de direkte årsakene som her er omtalt. Blant spørsmålene som vil kunne belyses, er hvor mye av endringene som skyldes lavere utslipp i den enkelte næring, og hvor mye som kommer av endret næringsstruktur.

Mer informasjon

For mer informasjon om utslipp til luft, se <http://www.ssb.no/klimagassn/> og om utslippsintensiteter, se <http://www.ssb.no/nrmiljo/>

Figur 10. Antall biler, kjørte kilometer, klimagassutslipp i CO₂-ekvivalenter og utslipp per kjørte kilometer. Personbiler. 1990-2010*

* Foreløpige tall for 2010.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Referanser

Bøeng, A.C., Isaksen, E., Jama S.M. og Stalund M. (2011): Rapporter 31/2001, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/emner/01/03/10/rapp_201131/rapp_201131.pdf

Hvordan går det med FN-flyktningene i Norge?

I Norge bor det 24 000 personer som har kommet som FN-flyktninger til Norge. Sysselsettingen i denne gruppen er relativt lav sammenlignet med befolkningen i alt, men sammenlignet med andre grupper flyktninger, som de med asylbakgrunn, er det små forskjeller. I gjennomsnitt er halvparten i arbeid, og den høyeste andelen sysselsatte, 56 prosent, er å finne i Bærum kommune.

Kristin Henriksen

Ved inngangen til 2011 bodde det 158 000 personer med flyktningbakgrunn i Norge, flere enn befolkningen i Stavanger på samme tid. Av de 158 000 var nær 24 000 FN-flyktninger, eller overføringsflyktninger, som vi kaller dem i statistikken. Dette er personer som har flyktet fra hjemlandet sitt, og som blir overført til et tredje land gjennom FNs høykommissær for flyktninger. Det er denne gruppen vi ser nærmere på i denne artikkelen. Det var 1. januar 2011 tre ganger så mange med asylbakgrunn, 72 000 personer, og 43 000 som var kommet på grunnlag av en familietilknytning til en «primærflyktning» (se tekstboks for definisjoner).

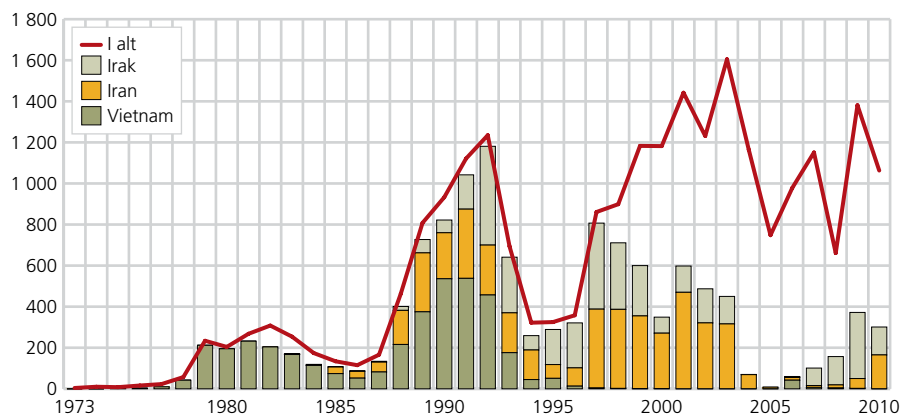
Flest kommer fra Vietnam, Irak og Iran

Norge er et av få land som bosetter overføringsflyktninger, også kalt FN-flyktninger. De europeiske landenes bidrag er beskjedent sammenlignet med land som USA, Canada og Australia. Sverige er det største mottakslandet i Europa, og hadde i 2009 en kvote på 1 900, mens Norge har en årlig kvote på 1 200 (Justisdepartementet 2010).

Artikkelen bygger på rapporten *Overføringsflyktninger i Norge*, publisert av SSB 27. februar 2012 ([Henriksen 2012](#)).

Halvparten av overføringsflyktningene som bor i Norge, er fra Vietnam, Irak og Iran. Nesten alle overføringsflyktninger som kom til Norge på 1980- og 1990-tallet, var fra ett av disse tre landene (se figur 1). Fortsatt kommer mange fra Irak og Iran, mens strømmen fra Vietnam stoppet opp i 1994-1995.

Figur 1. Antall overføringsflyktninger bosatt 1. januar 2011, etter bosettingsår og landbakgrunn (utvalgte land). 1974-2010

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Kristin Henriksen er statsviter og rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levekår. (kristin.henriksen@ssb.no)

De siste årene har det kommet overføringsflyktninger fra flere ulike land, som Myanmar, Afghanistan, Burundi og Kongo.

Kvinner prioriteres

Overføringsflyktninger velges ut enten gruppevis, ved at en uttakskommisjon bestående av representanter av Utlendingsdirektoratet (UDI) og Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) reiser til et land for å intervju og ta ut et større antall flyktninger. Alternativt vurderer UDI flyktningene enkeltvis på bakgrunn av en skriftlig henvendelse fra FNs høykommissær for flyktninger (IMDi 2011). Hvilke grupper som prioriteres, varierer fra år til år. I kvoten for 2010 ble det vedtatt at flyktninger fra Eritrea, Afghanistan, Palestina, Myanmar og Iran skulle prioriteres. Innenfor landgruppene som prioriteres, legges det vekt på å prioritere utsatte kvinner.

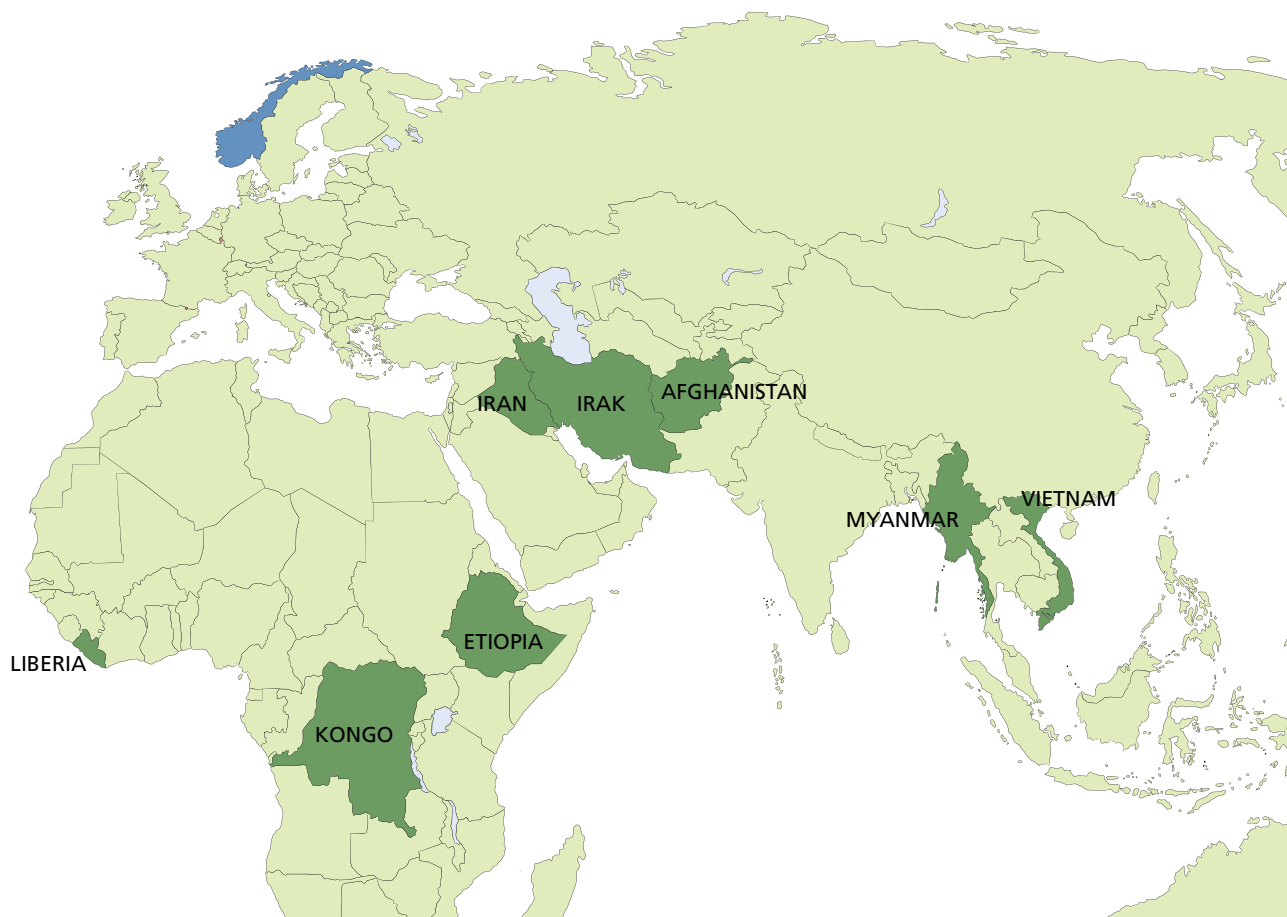
Fra og med 2008 krevde Justisdepartementet at minst 55 prosent av samtlige overføringsflyktninger som Norge tar ut i kvoten, skulle være kvinner, og i 2010 økte kravet til 60 prosent. Dette har bidratt til at andelen kvinner har økt de aller siste årene. Ved inngangen til 2010 er noe under halvparten av overføringsflyktningene kvinner, men andelen øker altså. I tre av de største gruppene, fra Iran, Vietnam og Irak, er rundt fire av ti kvinner, mens det er så vidt flere kvinner enn menn blant overføringsflyktningene fra land som Afghanistan, Liberia og Sudan (se tabell 1).

Tabell 1. **Bosatte overføringsflyktninger, etter landbakgrunn og kjønn. 15 største land. 1. januar 2011. Antall og prosent**

	I alt	Menn	Kvinner	Andel kvinner
I alt	23 784	12 915	10 869	46
Iran	4 693	2 713	1 980	42
Vietnam	3 859	2 224	1 635	42
Irak	3 721	2 154	1 567	42
Myanmar	2 438	1 311	1 127	46
Afghanistan	1 443	651	792	55
Kongo	1 175	620	555	47
Liberia	722	339	383	53
Etiopia	593	321	272	46
Burundi	388	195	193	50
Sudan	379	181	198	52
Eritrea	307	145	162	53
Somalia	291	147	144	49
Kroatia	277	157	120	43
Polen	239	130	109	46
Bhutan	228	94	134	59
Øvrige	3 031	1 533	1 498	49

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Landbakgrunn til de største gruppene overføringsflyktninger som var bosatt i Norge per 1. januar 2011

Definisjoner

Primærflyktninger: I SSBs statistikk omfatter dette fire grupper: Personer med asylbakgrunn (se under), overføringsflyktninger, «andre» og «uspesifiserte».

«Andre» er primært krigsflyktninger med familier hovedsaklig fra Bosnia-Herzegovina som har fått opphold etter vedtaket «kollektiv beskyttelse». For «uspesifiserte» har ikke SSB funnet en rimelig spesifisert og samtidig pålitelig informasjon om grunnen til den første innvandringen som er registrert i folkeregisteret.

Personer med asylbakgrunn: Dette er personer med asyl eller opphold på humanitært grunnlag.

Overføringsflyktninger: Personer som har flyktet fra hjemlandet sitt, og som blir overført til et tredje land etter et organisert vedtak, vanligvis i samarbeid med FNs høykommissær for flyktninger (UNHCR).

Familieinnvandret til flyktning: Nære familiemedlemmer til en primærflyktning som får oppholds- eller arbeidstillatelse. Familieinnvandring gjelder i hovedsak ektefelle og barn under 18 år.

Bor i 315 av landets kommuner

Overføringsflyktningene er bosatt over hele landet. I praksis er overføringsflyktninger i mindre grad enn asylsøkere, som bosettes fra mottak, med på å bestemme hvilken kommune de skal bosettes i, ettersom overføringsflyktninger er nyankomne til landet og har lite kunnskap om Kommune-Norge. Asylsøkere kan ofte ha bodd på et asylmottak i lengre tid før de bosettes i en kommune. For denne gruppen er det et mål at flyktningens egenpreferanse skal telle med i valg av bosettingskommune. Bosettingen av overføringsflyktninger vil også være preget av hvor andre fra de samme landgruppene er bosatt, og det er et uttalt mål at det skal bo flyktninger også andre steder enn i Oslo (IMDi 2007:8).

Det er staten, ved IMDi, som kontakter aktuelle bosettingskommuner. Overføringsflyktningen flytter så rett til kommunen som har samtykket, uten å måtte gå veien om et asylmottak, slik asylsøkere som oftest gjør. Etter hvert flytter mange til det sentrale østlandsområdet, men de flytter i mindre grad enn andre flyktninger ([Høydahl 2011](#)).

Det bor overføringsflyktninger i 315 av landets i alt 430 kommuner. I 119 av disse bor det bare ti eller færre. Som for øvrige flyktninger og innvandrere generelt er det en høyere andel overføringsflyktninger som bor på Østlandet, særlig i Oslo, men også i fylkene rundt, enn befolkningen generelt. Andelen for overføringsflyktninger som bor på Østlandet, er likevel markert lavere enn for innvandrere generelt. 21 prosent bor i hovedstaden, mot 12 prosent av befolkningen sett under ett.

Halvparten er sysselsatt

Hvordan går det så med overføringsflyktningene som kommer til Norge?

Gjennom Statistisk sentralbyrås statistikk kan vi ikke si noe om hvordan overføringsflyktningene trives i Norge, hvorvidt de er ensomme, hvor godt de snakker norsk, eller om de har norske venner. Men vi vet hvor mange som er sysselsatt, og hvor høy inntekt de har. Det siste ser vi ikke på i denne artikkelen, men i Henriksen 2012 gis inntektsopplysninger for denne gruppen flyktninger. Det gir liten mening å sammenligne denne gruppen med hele befolkningen i Norge – som er i verdenstoppen i sysselsetting – og der kvinnene faktisk er sysselsettings «verdensmestre» (OECD 2011).

Det kan være mer relevant å sammenligne overføringsflyktningene med en annen gruppe flyktninger – de som har fått opphold på grunnlag av en asylsøknad. Her kaller vi dem «personer med asylbakgrunn», og dette er både personer med asyl og personer med opphold på humanitært grunnlag. Dette er mennesker som kommer seg til Norge på egen hånd, mens overføringsflyktninger kommer til Norge ved hjelp av FN og norske myndigheter.

Asylsøkere er trolig en relativt ressurssterk gruppe, i den forstand at det krever ressurser å reise fra en vanskelig situasjon hele veien til Norge. De eldste, sykeste, fattigste og så videre blir kanskje i større grad igjen i opprinnelseslandet. Asylsøkere tilbringer dessuten en tid i asylmottak mens de venter på at søknaden deres skal behandles og de skal plasseres i en kommune. Tilbudet om norskopplæring til asylsøkere har variert over tid, men siden 2007 har de tilbud om slik opplæring mens de venter

i asylmottak. Dette kan tilsi at personer med asylbakgrunn vil klare seg bedre i det norske samfunnet enn overføringsflyktninger, og man kan forvente at de har høyere sysselsetting. Som vi skal se, er imidlertid forskjellene mellom de to gruppene relativt små.

Ved utgangen av 2010 var 48 prosent av overføringsflyktningene i alderen 15-74 år sysselsatt, 50 prosent av mennene og 45 prosent av kvinnene (se figur 2). Til sammenligning var 50 prosent av dem med asylbakgrunn sysselsatt, 53 prosent av mennene – og også i denne gruppen – 45 prosent av kvinnene. Det er med andre ord liten forskjell mellom sysselsettingsgraden til dem med asylbakgrunn og overføringsflyktningene. Sammenlignet med befolkningen i alt er forskjellen imidlertid stor – her var 69 prosent sysselsatt i 4. kvartal 2010.

Mer enn seks av ti fra Vietnam er i jobb

Mye spiller inn på en gruppes sysselsetting, blant annet utdanningsnivå, botid i landet, yrkesbakgrunn, norskferdigheter og landbakgrunn. Noen av disse bakgrunnsvariablene har vi sett på i rapporten (se tekstboks), men mye har vi ikke kunnskaper om. Blant annet ser vi at sysselsettingsnivået øker med lengre botid, med noen unntak (se figur 3). Kullene som etablerte seg i årene fra 2003 til 2006, har et relativt høyt sysselsettingsnivå sett i forhold til deres korte botid. Mange av dem har deltatt i introduksjonsordningene, og de nøt godt av gunstige konjunkturer da de ble aktive jobbsøkere.

Sysselsettingsnivået blant overføringsflyktningene som ble bosatt i årene 1995-1996, er relativt lavt, kun 35 prosent var i jobb ved utgangen av 2010. Dette kan henge sammen med at det kun er 664 personer i dette kullet, det minste i vår oversikt. Nær seks av ti av disse er fra Irak (57 prosent), en gruppe som har relativt lav sysselsetting (se figur 2).

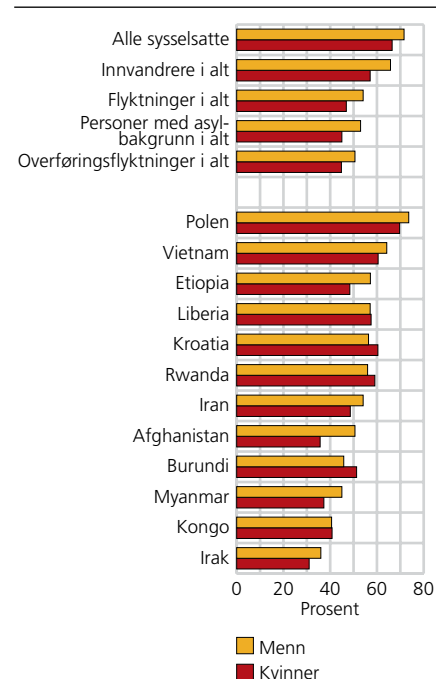
Blant de fire største gruppene overføringsflyktninger varierer sysselsettingen veldig. Høyest sysselsetting har flyktninger fra Vietnam (63 prosent), lavest har de fra Irak (34 prosent) – en forskjell på 19 prosentpoeng. Blant dem fra Iran er 52 prosent sysselsatt, og 42 prosent av dem fra Myanmar (tidligere Burma). Noe av forskjellene skyldes forskjeller i botid – de fleste flyktninger fra Vietnam har bodd lenge i Norge – siden tidlig på 1990-tallet eller før, mens mange fra Irak er nyankomne i Norge. Dette er imidlertid ikke et entydig bilde – vi har sett at også flyktningene fra Irak som kom i 1995-1996, har lav sysselsetting tross relativt lang botid.

Bærum best på sysselsetting

Overføringsflyktningenes sysselsetting varierer mellom kommunene. I Bærum kommune er sysselsettingen høyest (56 prosent), 20 prosentpoeng høyere enn i Fredrikstad, hvor overføringsflyktningene har lavest sysselsetting blant de ti kommunene der det bor flest slike flyktninger (se figur 4).

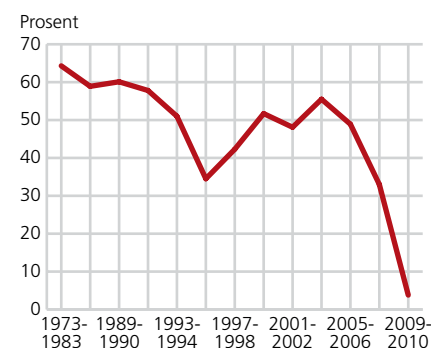
I flere rapporter har vi sett på hvordan sysselsettingen blant ulike grupper innvandrere varierer mellom kommunene (Pettersen 2009, Enes og Henriksen 2012, Aalandslid 2007). Det er noen kommuner som stadig går igjen, hvor sysselsettingen er høyest, og Bærum er en av dem. År etter år er det i Bærum introduksjonsdeltakere i størst grad kommer i jobb (Enes og Henriksen 2012), og innvandrere generelt har også relativt høy sysselsetting her (Pettersen 2009). I den andre enden av skalaen finner vi kommuner som Fredrikstad, hvor sysselsettingsnivået er lavt. Slik er det altså også om vi ser på overføringsflyktninger spesielt.

Figur 2. Sysselsatte i alt, innvandrere og overføringsflyktninger, etter kjønn og utvalgte landbakgrunner. Aldersgruppen 15-74 år. 4. kvartal 2010. Prosent

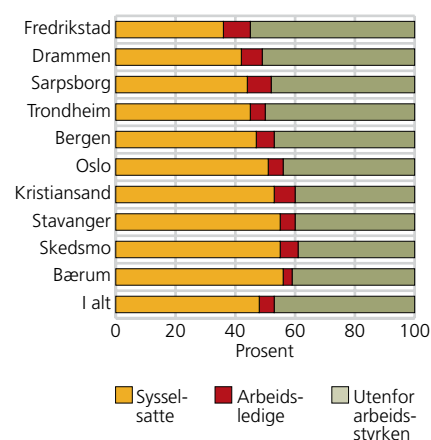
Kilde: Befolknings- og sysselsettingsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 3. Sysselsatte overføringsflyktninger i aldersgruppen 15-74 år, etter bosetningskull. 4. kvartal 2010. Prosent

Kilde: Befolknings- og sysselsettingsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 4. Sysselsatte overføringsflyktninger, etter bostedskommune. I prosent av personer i alt 15-74 år. 4. kvartal 2010

Kilde: Befolknings- og sysselsettingsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Referanser

Aalandslid, Vebjørn (red) (2007): *Innvandrerens demografi og levekår i 12 kommuner i Norge*, Rapporter 2007/24, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/emner/02/rapp_200724/rapp_200724.pdf

Enes, Anette og Kristin Henriksen (2012): *Monitor for introduksjonsordningen 2011*, Rapporter 2012/1, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/emner/04/02/50/rapp_monitor_introduksjon/rapp_201201/

Henriksen, Kristin (2012): *Overføringsflyktninger i Norge*, Rapporter 2012/07, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/emner/02/01/10/rapp_201207/

Høydahl, Even (2011): *Monitor for sekundærflytting*, Rapporter 2011/30, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/emner/02/02/20/rapp_monitor_flytting/rapp_201130/rapp_201130.pdf

IMDi (2007) *Undersøkelse om bosetting av overføringsflyktninger i kommunene*, Integrerings- og mangfoldsdirektoratet. <http://www.IMDi.no/Documents/Rapporter/Rapport20om20OFF.pdf>

IMDi 2011: *Bosetting av overføringsflyktninger*. <http://www.IMDi.no/no/Bosetting/Bosetting-av-overforingsflyktninger/> (Lastet ned 23.12.2011)

Justisdepartementet (2010): *Norsk flyktning- og migrasjonspolitik i et europeisk perspektiv*. <http://www.regjeringen.no/mobil/nb/dep/jd/dok/nouer/2011/nou-2011-10/30/1/2.html?id=645703> (Lastet ned 23.12.2011)

OECD (2011): *How do OECD labour markets perform?* http://www.oecd.org/document/22/0,3746,en_2649_39023495_43221014_1_1_1_1,00.html#unemp (Lastet ned 23.12.2011)

Olsen, Bjørn (2012): *Flyktninger og arbeidsmarkedet. 4. kvartal 2010*. Rapporter 2012/09, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/innvandring/publ_arbeidsliv.html

Pettersen, Silje Vatne (red) (2009): *Innvandrere i norske kommuner. Demografi, levekår og deltakelse i arbeidsstyrken*, Rapporter 2009/36, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/emner/02/01/10/rapp_200936/rapp_200936.pdf

Mangfoldig gruppe

Vi har her sett at overføringsflyktningene i Norge er blitt en stadig mer mangfoldig gruppe. Frem til tusenårsskiftet var nær samtlige fra enten Vietnam, Irak eller Iran, men de siste årene har det kommet overføringsflyktninger fra flere ulike land, som Myanmar, Afghanistan og Burundi.

Sammenlignet med andre flyktninger er ikke sysselsettingsnivået blant overføringsflyktninger spesielt lavt. Ved utgangen av 2010 var 48 prosent av overføringsflyktningene i jobb, og 50 prosent av dem med asylbakgrunn. Sysselsettingsnivået varierer veldig med hvor overføringsflyktningene kommer fra, og vi finner også forskjeller etter hvilken kommune flyktningene bor i.

Er studentene blitt mer effektive?

Andel studenter som står uten fullført grad etter ti års studier, har økt med 2 prosentpoeng i løpet av 20 år, viser tall for høyere utdanning. Dette gjelder mer for menn enn for kvinner. Samtidig oppnår flere ordinære heltidsstudenter 60 studiepoeng eller mer per studieår enn for fem år siden. Hvorvidt man gjennomfører studiene, påvirkes av foreldrenes utdanningsnivå – de som har foreldre med grunnskole som høyeste utdanning, er mer utsatt for å avslutte studiene uten grad.

Raskere studiegjennomføring og mindre frafall i høyere utdanning er viktige mål i norsk utdanningspolitikk. Ved innføringen av Kvalitetsreformen høsten 2003 var blant annet bedre gjennomstrømning et vesentlig punkt. Studentene brukte for lang tid fram til endelig eksamen, og for mange falt fra underveis. Gradsstruktur og studietilbud ble betydelig endret, det samme gjaldt former for undervisning og veiledning. Reformen la vekt på å skape et mer forpliktende og mer integrerende forhold mellom student og lærested gjennom fastere studieløp, studieavtaler, tettere oppfølging og veiledning.

Finansieringssystemet for universiteter og høyskoler er i tillegg slik at de får deler av sin inntekt for studenter basert på «produksjon». Det vil si antall studenter som fullfører en grad, og hvor mange studiepoeng studentene oppnår. Dette har bidratt til at de ulike utdanningsinstitusjonene er mer opptatt av å bedre studiegjennomføringen og redusere frafallet (Hovdhaugen og Aamodt 2011).

Denne artikkelen er ingen evaluering av Kvalitetsreformen, og det vil ikke bli gjort sammenligninger før og etter innføringen av reformen. Den gir derimot et innblikk i hvordan det står til med studentenes gjennomføring av høyere utdanning i dag. Har det skjedd vesentlige endringer over tid?

Færre fullfører en grad

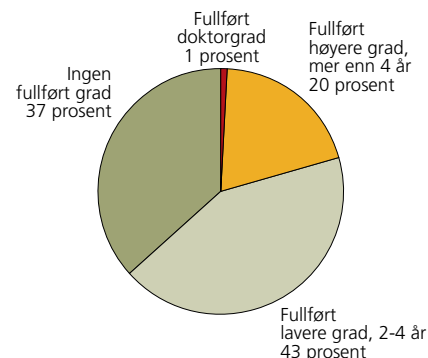
Vi har valgt å ta utgangspunkt i studenter som begynte i høyere utdanning for første gang i 1989 og 1999, og se på om de har fullført en grad i løpet av ti år. Ved å gjøre dette kan vi si noe om gjennomstrømningen i høyere utdanning de siste to tiårene. En fullført grad vil si utdanninger som er fullført med bestått karakter.

En sammenligning av disse to kullene viser at andelen som oppnår en grad i løpet av ti år, har gått litt ned. Av de om lag 37 300 nye studentene høsten 1989 fullførte 65 prosent en grad i løpet av ti år. Tilsvarende andel for de drøyt 40 300 studentene som begynte ti år senere, var 63 prosent. Ved å skille mellom høyere utdanning på lavere nivå (fra to til fire år) og høyere nivå (mer enn fire år) ser vi at andelen som fullførte en utdanning på lavere nivå har gått ned, mens det var en økende andel som fullførte en grad på høyere nivå.

I 1999-kullet var det 37 prosent av studentene som ikke fullførte en grad i løpet av ti år, noe som er en økning på 2 prosentpoeng sammenlignet med kullet som startet ti år tidligere (se figur 1). Det at andelen uten fullført grad var lavere for 1989-kullet, kan skyldes at arbeidsledigheten var høyere på begynnelsen av 1990-tallet enn den var i starten på 2000-tallet (SSB 2012).

Hilde A. Hollås

Figur 1. Nye studenter i 1999¹, etter oppnådd grad i løpet av ti år. 2009. Prosent

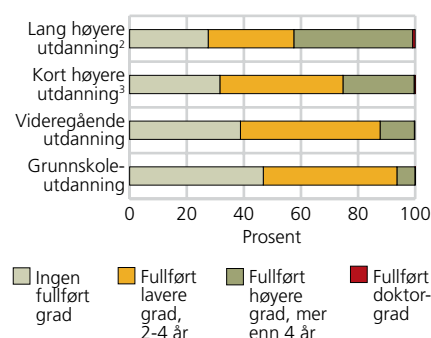
¹ Studenter som startet i høyere utdanning første gang i perioden 1. oktober 1998-30. september 1999.

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Hilde A. Hollås er sosiolog og førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for utdanningsstatistikk.
(hilde.hollas@ssb.no)

Figur 2. **Nye studenter i 1999¹, etter foreldrenes utdanningsnivå og oppnådd grad etter ti år. 2009. Prosent**

¹ Studenter som startet i høyere utdanning første gang i perioden 1. oktober 1998-30. september 1999.

² Mer enn 4 år.

³ 2-4 år.

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Høy arbeidsledighet kan være en medvirkende årsak til at det er færre som avbryter studiene.

Blant dem uten fullført grad er det størst andel menn, og den har økt. I 1999-kullet sto 44 prosent av mannlige studenter uten fullført grad etter ti år, som er en økning på drøyt 5 prosentpoeng sammenlignet med 1989-kullet. Andelen kvinner uten fullført grad har holdt seg stabil på rundt 31 prosent i samme periode.

Foreldrenes utdanningsnivå gir utslag

Det er forskjeller i hvem som fullfører en høyere utdanning, avhengig av sosial bakgrunn, her målt ved foreldrenes utdanningsnivå. Den forelder som har høyest utdanningsnivå, definerer her elevens/studentens sosiale bakgrunn.

Ved å ta utgangspunkt i de nye studentene høsten 1999 fremgår det at jo høyere utdanning minst en av foreldrene har, jo større er andelen som fullfører en grad i løpet av ti år. Ved å sammenligne studenter som hadde foreldre med lang høyere utdanning, og studenter hvor foreldrene kun hadde grunnskoleutdanning, ser vi en forskjell på 19 prosentpoeng i andelen som oppnår en grad (se figur 2).

Den største forskjellen finner vi når vi ser på de studentene som har fullført en grad på mer enn fire år. De som hadde foreldre med lang høyere utdanning, hadde en andel på 42 prosent som fullførte en grad på mer enn fire år. Tilsvarende tall for studenter som hadde foreldre med grunnskoleutdanning, var kun 6 prosent.

Et nærmere blikk på sykepleier-, ingeniør- og lærerstudiet

Hvordan er gjennomføringsgraden i ulike profesjonsutdanninger? De utvalgte studiene vi skal se nærmere på, er sykepleier-, ingeniør- og allmennlærer-/grunnskolelærerstudiet. Sykepleier- og ingeniørstudiet er treårige utdanninger, mens allmennlærer-/grunnskolelærerstudiet er fireårig.

Vi tar utgangspunkt i studenter som startet på det aktuelle studiet for første gang enten i 2004 eller 2005. For sykepleier- og ingeniørstudiet velger vi å følge dem med oppstart høsten 2005, mens for allmennlærer- og grunnskolelærerstudiet følger vi kullet som startet høsten 2004. Per 1. oktober 2010, henholdsvis fem år etter (sykepleier- og ingeniørstudiet) og seks år etter (allmennlærer- og grunnskolelærerstudiet), ser vi på andelen som har fullført studiet innen forventet fullføringstid, og de som har fullført to år senere enn forventet tid (se tekstboks).

Vi ser nærmere på de studentene som ikke har fullført studiet i løpet av perioden, om de fortsatt er under utdanning, eller om de har avbrutt studiene. Studenter som avbryter fordi de har fått seg jobb, vil ikke bli omtalt nærmere i denne artikkelen. Også for profesjonsutdanninger viser statistikken at sosial bakgrunn har betydning for gjennomføring av studiet. I tillegg sammenlignes ulike læresteder.

Seks av ti sykepleiere fullfører innen tre år

Høsten 2005 var det om lag 4 200 studenter som startet på sykepleierstudiet for første gang, og innen tre år var det nesten seks av ti som hadde fullført. Etter ytterligere to år hadde nesten åtte av ti fullført studiet. Sykepleierstudiet er et kvinneorientert studium, og hele 86 prosent av studentene var kvinner i

dette kullet. En sammenligning av kvinnelige og mannlige sykepleierstudenter viser at det var høyest andel av kvinner som fullførte, både etter tre og fem år.

Hvor finner vi studentene som ikke fullfører studiet, fem år etter studiestart? Er de fortsatt i samme studium, har de fullført et annet studium i løpet av perioden, er de i gang med annet studium i høyere utdanning, eller har de avbrutt? Etter fem år var 3 prosent av sykepleierstudentene fortsatt i samme studium, 2 prosent hadde fullført et annet studium, mens den største andelen på 4 prosent var i gang med annet studium i høyere utdanning. Sammenligner vi menn og kvinner, viser tallene her små variasjoner.

I løpet av denne femårsperioden var det 12 prosent av studentene som avbrøt studiet, og 5 prosent avbrøt etter første året. Menn utgjør den største andelen som avbrøt, både etter første året og i løpet av hele perioden. En student som har avbrutt studiet etter første året, men velger å begynne på nytt, vil ikke bli registrert som å ha avbrutt studiet, men befinne seg i en av de andre kategoriene.

Som vi har vært inne på tidligere, har sosial bakgrunn betydning for hvorvidt studenten fullfører. Sykepleierstudenter med foreldre hvor minst den ene har høyere utdanning, har den høyeste andelen som fullfører studiet i løpet av tre år. Hvis en av foreldrene har lang høyere utdanning, fullfører 65 prosent av studentene, som er den høyeste andelen. Til sammenligning er fullførtandelen 50 prosent for studenter som har foreldre med kun grunnskoleutdanning (se figur 3). Den høyeste andelen av studenter som avbrøt utdanningen, var de som hadde foreldre med kun grunnskoleutdanning.

En sammenligning av de ulike lærestedene som tilbyr sykepleierutdanning, viser at Høgskolen i Sør-Trøndelag hadde den høyeste andelen av studenter som fullførte studiet innen tre år, med 82 prosent. Som god nummer to kommer Universitetet i Stavanger hvor 79 prosent av studentene fullførte i løpet av tre år.

En av fire ingeniørstudenter avbryter utdanningen

Av de drøyt 2 500 studentene som begynte på ingeniørstudiet for første gang høsten 2005, hadde nesten fem av ti fullført i løpet av tre år. Etter ytterligere to år var det drøyt seks av ti som hadde fullført. Menn er i flertall i denne utdanningen, og ved oppstart i 2005 var 85 prosent av studentene menn. Ser vi på kjønnsforskjeller blant studentene, var det høyest andel av menn blant dem som fullførte innen tre år. Etter fem år var det derimot de kvinnelige studentene som hadde høyest andel fullførte studier.

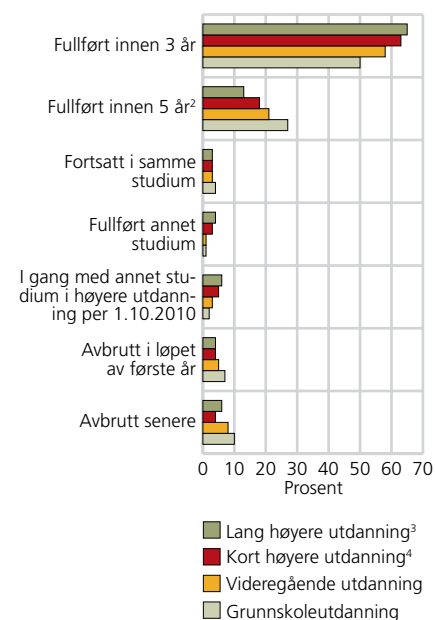
Av de studentene som ikke hadde fullført studiet etter fem år, var 5 prosent av dem fortsatt i samme studium, 4 prosent hadde fullført et annet studium, mens 8 prosent var i gang med annet studium i høyere utdanning. Det var en vesentlig høyere andel kvinner enn menn som hadde valgt å fullføre et annet studium. I løpet av denne perioden avbrøt 24 prosent av studentene utdanningen, og 9 prosent avbrøt etter første året. Også blant ingeniørstudentene er andelen menn som avbryter studiet større enn andelen kvinner.

Når det gjelder foreldrenes utdanningsnivå, finner vi at det er høyest andel av studenter som har foreldre med kort høyere utdanning som fullfører innen tre år (52 prosent). Andelen studenter som har foreldre med lang høyere utdanning, og som fullfører innen tre år, er like stor som andelen av dem som har

Fullføringstid

I figur 3 viser studenter som starter i enkeltstudier, er fullføringstid beregnet ut fra det antall år det er siden studenten startet på det bestemte studiet for første gang. Studenter som ikke fullfører innen forventet fullføringstid, kan ha studert deltid, hatt opphold underveis, byttet studium eller fullført et annet studium tidligere.

Figur 3. Studenter som begynte på sykepleierstudiet første gang i 2005¹, etter status 1. oktober 2010 og foreldrenes utdanningsnivå. Prosent

¹ I perioden 1. oktober 2004-30. september 2005.

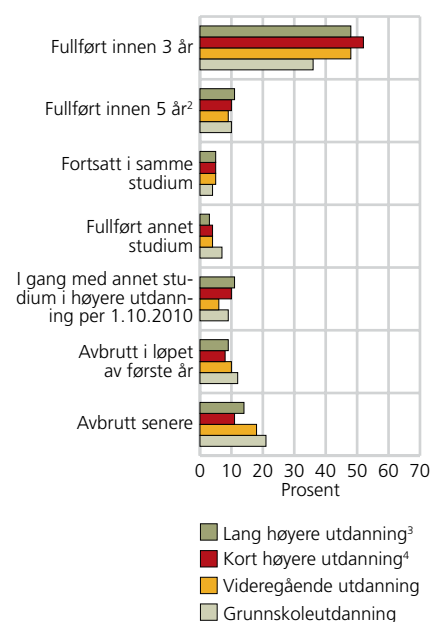
² Antall år er beregnet på følgende måte: 5 år = - 64 mnd.

³ Mer enn 4 år.

⁴ 2-4 år.

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 4. **Studenter som begynte på ingeniørstudiet første gang i 2005¹, etter status 1. oktober 2010 og foreldrenes utdanningsnivå. Prosent**

¹ I perioden 1. oktober 2004-30. september 2005.

² Antall år er beregnet på følgende måte: 5 år = - 64 mnd.

³ Mer enn 4 år.

⁴ 2-4 år.

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

foreldre med kun videregående utdanning (48 prosent). Også på dette studiet avbryter høyest andel studenter med foreldre som kun har grunnskoleutdanning (se figur 4).

Av de lærestedene som tilbyr ingeniørutdanning, hadde Høgskolen i Sogn og Fjordane, med sine 17 ingeniørstudenter, høyest andel som fullførte innen tre år (65 prosent). Ser vi på de større lærestedene, var det Høgskolen i Telemark som hadde høyest fullføringsandel, 59 prosent. Det er visse utfordringer ved å sammenligne små læresteder med større læresteder. Ved de små lærestedene kan endringer i antall studenter gi store utslag for resultatet som måles. Det er også usikkerhet knyttet til det å sammenligne over tid, på grunn av at antall studenter ved små læresteder kan variere mye mellom de ulike årskullene.

Tre av ti i lærerstudiet avbryter

Høsten 2004 var det i underkant av 3 000 studenter som begynte på allmennlærer-/grunnskolelærerstudiet for første gang. Fire år etter var det kun 43 prosent av studentene som hadde fullført, og etter seks år hadde ytterligere 13 prosent fullført studiet. Sammenlignet med sykepleierstudiet og ingeniørstudiet, har allmennlærer- og grunnskolelærerstudentene en lavere andel med fullført utdanning. Nesten sju av ti studenter i dette kullet var kvinner, og de hadde den høyeste fullførtandelen både etter fire og seks år.

Av de studentene som ikke fullførte, var 3 prosent fortsatt i samme studium seks år etter oppstart. Den høyeste andelen av dem som ikke fullførte lærerstudiet, hadde fullført et annet studium eller var i gang med annen høyere utdanning. Begge gruppene utgjorde 7 prosent. Det er ingen vesentlige kjønnsforskjeller her, men det var en noe større andel menn enn kvinner som hadde fullført et annet studium i løpet av perioden. Hele 27 prosent av

allmennlærer-/grunnskolelærerstudentene avbrøt studiet i løpet av denne seksårsperioden, hvorav 8 prosent avbrøt etter første året. I likhet med de andre studieretningene var det størst andel menn som avbrøt.

Også blant lærerstudentene er det slik at de som har foreldre med høyere utdanning, har best gjennomføring. Studenter med foreldre som har kort høyere utdanning, utgjør den høyeste andelen som fullfører innen fire år. Og også her er det studenter med foreldre som kun har grunnskoleutdanning som avbryter oftest (se figur 5).

En sammenligning av de ulike lærestedene som tilbyr allmennlærer-/grunnskolelærerutdanning, viser at Høgskolen i Sør-Trøndelag har den høyeste andelen av nye studenter som fullførte innen fire år, 59 prosent. Høgskolen i Oslo inntar andreplassen med en fullførtandel på 56 prosent.

Hvorfor avbrytes studiene?

Årsakene til at studenter velger å avbryte høyere utdanning, kan være mange og sammensatte. Tidligere forskning (Hovdhaugen og Aamodt 2011) viser at man kan skille mellom tre hovedtyper av årsaker som påvirker avbrudd:

- individuelle årsaker
- forhold ved lærested og studium
- eksterne, samfunnsmessige årsaker

Individuelle årsaker omfatter studentenes studieforutsetninger, motivasjon og innsats, sosial bakgrunn, kjønn og etnisitet. Jentene har bedre karakterer fra videregående enn guttene, og kan dermed være bedre rustet til å fullføre et utdanningsløp. I tidligere forskning er det funnet en klar sammenheng mellom karakternivå og hvem som slutter. Hvis studenten har svakere karakterer, og foreldrene har et lavt utdanningsnivå, øker sjansen for at vedkommende slutter (Hovdhaugen og Aamodt 2005).

Forhold ved lærested og studium påvirker gjennomføringen ved at god undervisning og tett oppfølging av studenten kan hindre avbrudd. Studier som har fast struktur, har oftere lavere frafall enn de mer løst organiserte studier (Hovdhaugen og Aamodt 2011).

Når det gjelder eksterne, samfunnsmessige årsaker, omfatter det blant annet studentenes økonomi, slik at kostnader ved å studere og omfanget av studie-støtten kan påvirke avbrudd. I tillegg kan det være mer fristende for studenter å avbryte studiet dersom det er gode muligheter for å få jobb (Hovdhaugen og Aamodt 2011). Er derimot arbeidsledigheten høy, er det kanskje flere som velger å studere, selv om de egentlig er mest motiverte for å jobbe. Dette kan føre til at noen avbryter studiet på grunn av dårlig motivasjon.

Færre uten studiepoeng

Oppnådde studiepoeng kan også være et mål for gjennomføringsgrad eller studieprogresjon. Statistisk sentralbyrå publiserte statistikk om oppnådde studiepoeng første gang for studieåret 2004/05, og kan dermed si noe om utviklingen i løpet av de siste fem årene.

Tallene viser at andelen som ikke oppnår studiepoeng, går ned. I studieåret 2009/10 var det drøyt 14 prosent av de registrerte studentene som ikke oppnådde studiepoeng. Det er en nedgang på 3 prosentpoeng sammenlignet med

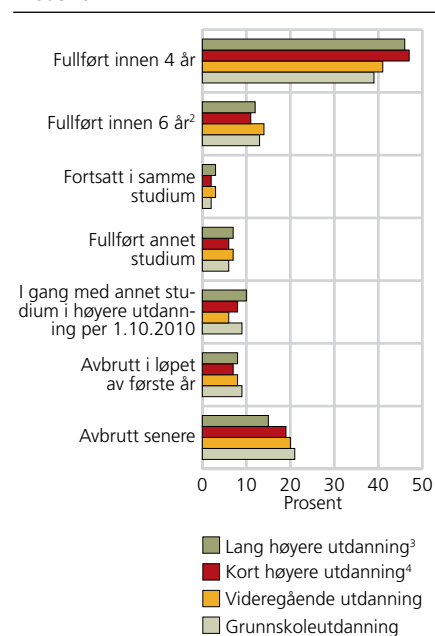
Ordinære studenter

er studenter som ikke er i etter- eller videreutdanning eller tar fjernundervisning.

Heltidsstudenter

Studentenes samlede emneoppmeldinger er utgangspunktet for beregningen. For å bli telt som en heltidsstudent må studenten være påmeldt emner som minst gir 70 prosent av 60 studiepoeng. Noen få er unntatt. Det gjelder noen læresteder der SSB mottar informasjon fra lærestedet om at et studium er heltids- eller deltidsstudium.

Figur 5. Studenter som begynte på allmennlærer-/grunnskolelærerstudiet første gang i 2004¹, etter status 1. oktober 2010 og foreldrenes utdanningsnivå. Prosent

¹ I perioden 1. oktober 2003-30. september 2004.

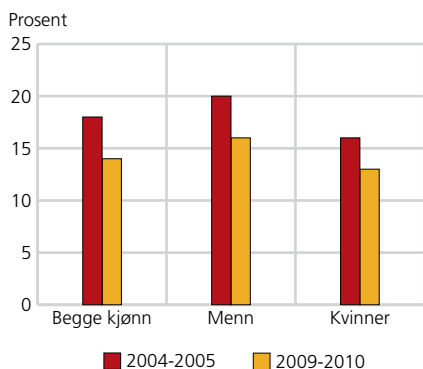
² Antall år er beregnet på følgende måte: 6 år = -76 mnd.

³ Mer enn 4 år.

⁴ 2-4 år.

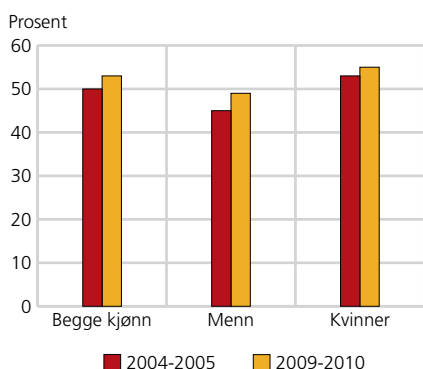
Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 6. **Andel registrerte studenter med null studiepoeng, etter kjønn. Studie-årene 2004/05 og 2009/10. Prosent**

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 7. **Ordinære¹ heltidsstudenter i høyere utdanning med 60 studiepoeng eller flere. Studieåret 2004/05 og 2009/10. Prosent**

¹ Ordinære studenter er studenter som er registrert som student per 1. oktober, og som ikke er på etter- eller videre-utdanning. Studenter på fjernundervisning og deltidsstudenter omfattes ikke.

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Referanser

Hovdhaugen, E. og P.O. Aamodt (2005): Frafall ved universitetet. En undersøkelse av frafall og fullføring blant førstegangsregistrerte studenter ved Universitetet i Bergen, Universitetet i Oslo og Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU) høsten 1999. NIFU STEP, Arbeidsnotat 13/2005 Oslo: NIFU STEP.

Hovdhaugen, E. og P.O. Aamodt (2011): Frafall og gjennomføring i lavere grads studier før og etter Kvalitetsreformen. En sammenlikning mellom begynnerkullene fra 1999, 2003 og 2005, Rapport 38/2011. Oslo: NIFU.

SSB (2012): Tall fra Statistikkbanken, [tabell 05111: Personer i alderen 15-74 år, etter kjønn, arbeidsstyrkestatus og alder](#). Lesedato 19.3.2012.

2004/05 (se figur 6). Andelen menn uten studiepoeng er større enn andelen kvinner uten studiepoeng, men den har gått ned for begge gruppene. Årsakene til at noen studenter ikke oppnår studiepoeng, eller at de tar færre poeng enn det som er normert, kan være mange. De kan ha sluttet å studere, byttet fag eller strøket til eksamen. En annen årsak kan være at noen av dem som har betalt semesteravgift, ikke er aktive studenter, og andre er i heltids- eller deltidsjobb samtidig som de studerer.

Blant alle studenter som oppnådde studiepoeng i studieåret 2009/10, var gjennomsnittet 43 poeng per student. Ser vi kun på de ordinære heltidsstudentene, var gjennomsnittet vesentlig høyere, 52 studiepoeng per student. Sammenlignet med 2004/05 har det ikke skjedd vesentlige endringer i oppnådde studiepoeng for noen av disse gruppene.

Blant de ordinære heltidsstudentene som følger normert progresjon og tar 60 studiepoeng i året, ser vi derimot en økning i løpet av de siste fem årene. I 2009/10 oppnådde 53 prosent 60 studiepoeng eller mer, som er drøyt 3 prosentpoeng høyere enn i 2004/05.

Det er de kvinnelige heltidsstudentene som tar flest poeng; 55 prosent tok 60 studiepoeng eller mer i 2009/10. Det tilsvarende tallet for menn var 49 prosent (se figur 7). Sammenlignet med 2004/05 har andelen menn som tar 60 studiepoeng eller mer, hatt den største økningen i løpet av perioden.

En økende andel av studenter som oppnår 60 studiepoeng eller mer, og lavere andel som er uten studiepoeng, kan tyde på at studentene har blitt mer effektive.

Alle skal med? Utdanning og arbeid for fysisk funksjonshemmede

Kun 36 prosent av personer med nedsatt funksjonsevne på grunn av cerebral parese eller ryggmarksbrokk var yrkesaktive i 2010. Det viser en ny utvalgsundersøkelse med data fra offentlige registre. I et tilfeldig utvalg av befolkningen var andelen 87 prosent. Årsaken til den store forskjellen kan være mangelfull utdanning – funksjonshemmede har sjelden utdanning over grunnskole, i tillegg til at de har dårlig helse. Sosialtrygd er den vanligste kilden til inntekt, nå som før.

I denne artikkelen sammenligner vi yrkesaktiviteten blant fysisk funksjonshemmede, i tilfeldig utvalg av befolkningen, født mellom 1965 og 1985. Slik kan vi studere situasjonen for dem som fikk sin utdanning og første arbeidsmarkederfaring på tidspunkter da integreringspolitikken hadde forskjellige mål for personer med nedsatt fysisk funksjonsevne. Spørsmålet er om det er noen sammenheng mellom den økte politiske oppmerksomheten og den faktiske integreringen i arbeidsmarkedet.

Integreringspolitikk med høye ambisjoner

Allerede fra slutten av 1960-tallet har det uttalte målet for integreringspolitikken vært å øke antallet funksjonshemmede i arbeidsstyrken (St.meld. nr.88:1966-67). Ambisjonsnivået er blitt betraktelig høyere fra den gang. I en stortingsmelding fra 1999 (nr. 8:1998-99) utgått fra regjeringen Bondevik finner vi følgende formulering:

«Regjeringa byggjer sitt menneskesyn på at alle menneske er like verdifulle og har det same menneskeverd. Alle må sikrast same høve til å delta i aktivitetar i samfunnet ut frå eigne føresetnader. Regjeringa ynskjer eit samfunn for alle.»

Om undersøkelsen.

Familier som har ekstraavgifter i forbindelse med kronisk sykdom eller funksjonshemming, kan få grunn- og hjelpestønad fra NAV. Vår undersøkelse baserer seg på et utvalg i NAV-registeret som omfatter alle barn og unge under 20 år i 1985, diagnostisert med en fysisk funksjonsnedsettelse. I hovedsak dreide dette seg om 2 033 personer med cerebral parese og ryggmarksbrokk.

Statistisk sentralbyrå har foretatt en registerkobling til blant annet utdanning og yrkesstatus for disse personene i 2009 og 2010. Vi har også koblet til registeropplysninger om foreldrenes utdanning i 1985. Utdanningsregisteret inneholder en kode over høyeste fullførte utdanning per oktober det aktuelle året.

For å kunne sammenligne dette utvalget med den øvrige befolkningen ble det trukket et tilfeldig utvalg på 20 000 personer i samme aldersgruppe. De samme registeropplysningene ble koblet for disse personene og foreldrene. Når personene ble sjekket mot folkeregistret per januar 2012, var 281 funksjonshemmede døde (knappt 14 prosent). For referansepopulasjonen var andelen døde 2 prosent.

Undersøkelsen er en del av et prosjekt om integrasjon i skole og arbeidsliv for mennesker med fysisk funksjonshemming, finansiert av Stiftelsen Sophies Minde; Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet og forskningsinstituttet Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA).

Jon Erik Finnvolv og
Hilde Eirin Pedersen

Jon Erik Finnvolv er samfunnsgeograf og forsker ved Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA). (jef@nova.no)

Hilde Eirin Pedersen er samfunnsøkonom og var inntil nylig førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for planlegging og brukertesting. (hildeeirinpetersen@gmail.com)

Diagnoser

Begrepet fysisk funksjonshemning er i denne undersøkelsen brukt om en avgrenset gruppe av diagnoser, og gjelder cerebral parese og ryggmargsbrokk.

I Norge diagnostiseres de fleste som får Cerebral Parese (CP), før de er to år gamle. CP innebærer bevegelsehemninger i større eller mindre grad, fra å kunne bevege seg omtrent som andre til å være helt avhengig av rullestol. Diagnosen innebærer ofte utfordringer utover det rent motoriske, slik som nedsatt syn, hørsel, talevansker og epilepsi. Ifølge CP-foreningen har om lag 8 000 mennesker CP i Norge i dag.

Ryggmargsbrokk (Myelomeningocele eller Spina bifida) dannes tidlig i svangerskapet. Det fødes årlig 20-30 barn med ryggmargsbrokk i Norge. Ryggmargsbrokk medfører ofte hydrocephalus (vannhode), lammelser i kroppen, feilstillinger i ben og rygg og kognitive vansker. (Kilde: Ryggmargsbrokk- og hydrocephalusforeningen, <http://www.ryggmargsbrokk.org>)

«Alle skal med» ble introdusert som Arbeiderpartiets slagord i valgkampen i 2007. Arbeid til alle var blant de viktigste budskapene, et budskap det også er tverrpolitisk enighet om. Hvordan har det gått for fysisk funksjonshemmede?

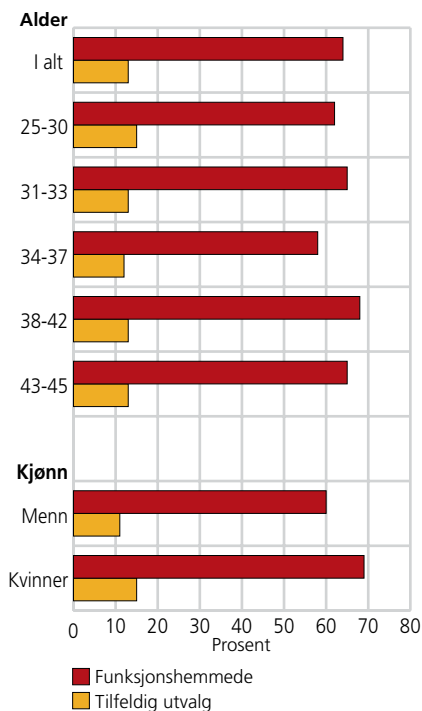
Støttereregistre fra NAV

Vårt utvalg av personer med fysiske funksjonshemninger er hentet fra registeret over mottakere av grunn- og hjelpestønad fra NAV i 1985 (se boks om undersøkelsen). Registeret omfatter ytelser som kompenserer for ekstraavgifter ved kronisk sykdom eller nedsatt funksjonsevne. Det kreves en medisinsk diagnose for å få denne støtten. Utvalget omfatter i hovedsak personer med diagnosen Cerebral Parese, eller CP, (80 prosent) og ryggmargsbrokk (10 prosent), som er de mest vanlige fysiske funksjonshemningene det kan søkes grunn- eller hjelpestønad for (se boks om diagnoser).

Informasjon om hvordan situasjonen har utviklet seg for bestemte grupper av funksjonshemmede, gir grunnlag for å vurdere hvorvidt de politiske målsettingene om integrasjon blir oppfylt. Kunnskapen er også viktig for foreldre som har barn med CP eller lignende tilstander, de trenger å vite hvilke framtidsutsikter barnet har i samfunnet. Helsepersonell trenger også denne kunnskapen for å gi foreldre realistiske forestillinger om utfordringene barna er stilt overfor.

Statistisk sentralbyrås arbeidsmarkedsundersøkelser (AKU) er den kilden som oftest blir benyttet for å kartlegge graden av integrasjon gjennom arbeid. (Norvoll og Fossetøl 2010, Hansen og Svalund 2007). Ifølge AKU er omtrent 45 prosent av funksjonshemmede yrkesaktive, mens tilsvarende andel for totalbefolkningen er omtrent 75 prosent.

Figur 1. Andel som ikke er yrkesaktive, etter alder og kjønn. 2010. Prosent

Kilde: Undersøkelse om integrasjon i skole og arbeidsliv for mennesker med fysisk funksjonshemming. NOVA/SSB.

AKU er en utvalgsundersøkelse ut fra selvrapportert yrkesdeltakelse. Definisjonen på funksjonshemning i denne undersøkelsen omfatter mange ulike typer hemninger. Vårt utvalg er derimot en fulltelling, basert på definisjon av yrkesaktivitet i offisielle registre (se boks om yrkesstatus). Resultatene fra AKU er derfor ikke direkte sammenlignbare med vår registerundersøkelse.

Store forskjeller

Kontrasten i arbeidsdeltakelsen mellom utvalget med fysisk funksjonshemning og den øvrige befolkningen i samme alder er betydelig. Mens 13 prosent i befolkningsutvalget ikke er yrkesaktive, er andelen 64 prosent for funksjonshemmede i undersøkelsen. I begge gruppene er det en kjønnsforskjell. Kvinner står i større grad utenfor arbeidslivet enn menn (se figur 1). Forklaringene som ofte trekkes fram, er svangerskapsrelaterte lidelser, større arbeidsbelastning i kvinnedominerende yrker og belastninger som følge av dobbel byrde med ansvar for barn og arbeid.

Yrkesstatus

Registeret over sysselsetting oppgir kode for personene etter deres yrkesstatus. Ansatte og selvstendig næringsdrivende blir i denne analysen regnet som yrkesaktive. Alle andre grupper regnes som ikke yrkesaktive.

Aktivitet i løpet av en uke brukes i registeret som referanse.

Ansatte, eller lønnstakere, er personer som utførte betalt arbeid eller var midlertidig fraværende fra arbeidet i referanseuken. Selvstendig næringsdrivende identifiseres ved hjelp av informasjon om næringsinntekt fra Selvangivelsesregisteret fra året før.

Kilde: SSB 2010.

Funksjonshemmede møter en rekke ulike hindre og barrierer både når de ønsker å få en jobb og bli stående i en jobb, slik tidligere studier har pekt på (Vedeler og Mossige 2010). Det kan dreie seg om holdninger blant arbeidsgivere, hvordan saksbehandlere i NAV bidrar i jobbsøkeprosessen, eller hvordan en synlig funksjonshemning påvirker utfallet av et jobbintervju.

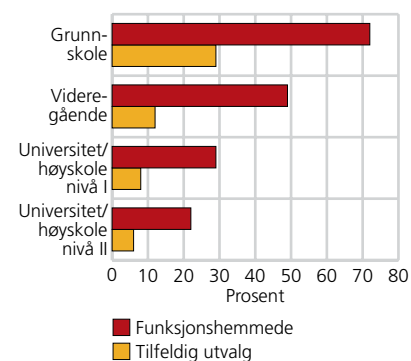
I og med at vår undersøkelse bygger på offentlige registre, er vi begrenset av hvilke typer registre vi kan koble sammen for å få mer informasjon (av personvern hensyn), men en del informasjon har vi. Vi ser blant annet på ulike bakgrunnskjennetegn og undersøker hvilken betydning de har for yrkesaktiviteten til en person med fysisk funksjonshemning. Vi ser på utdanning, familiebakgrunn, foreldrenes utdanning og kjennetegn ved bostedskommunen.

Utdanning avgjør

Det er kjent fra tidligere forskning at lavt utdanningsnivå har negative konsekvenser for funksjonshemmedes yrkesaktivitet (Grue 2001, Borg 2008). Vårt datamateriale gjør det mulig relativt presist å beskrive hvordan yrkesaktiviteten varierer med utdanningsnivå.

I utvalget med fysisk funksjonshemning synker andelen som ikke er yrkesaktive, fra 72 prosent for dem som har grunnskole som høyeste fullførte utdanning, til 22 prosent for dem som har høyere universitets- og høyskoleutdanning (se figur 2). I befolkningen i samme alder faller andelen som ikke er yrkesaktiv, fra henholdsvis 29 til 6 prosent.

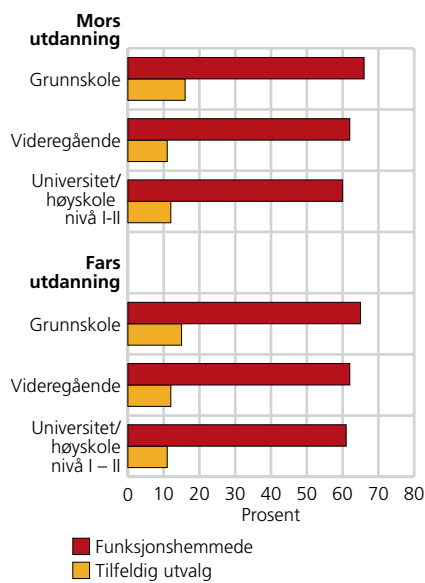
Figur 2. Andel som ikke er yrkesaktive, etter utdanning. 2010. Prosent

Kilde: Undersøkelse om integrasjon i skole og arbeidsliv for mennesker med fysisk funksjonshemning. NOVA/SSB.

Figur 3. Andel som ikke er yrkesaktive, etter foreldres utdanning. 2010. Prosent

Kilde: Undersøkelse om integrasjon i skole og arbeidsliv for mennesker med fysisk funksjonshemming. NOVA/SSB.

Samtidig er det relativt få i utvalget av funksjonshemmede som oppnår høyere utdanning, 64 prosent har grunnskole som høyeste fullførte utdanning. I befolkningen er tilsvarende andel 17 prosent. En hovedårsak til manglende suksess i arbeidsmarkedet målt ved sysselsetting, ser dermed ut til å ligge utenfor arbeidsmarkedet.

Utdanning er nært knyttet til sosial mobilitet. Barn følger gjerne i foreldrenes fotspor (Andersen og Nordli Hansen 2011). I denne forstand er utdannings-systemet der funksjonshemmede faller fra underveis, med på å sementere eksisterende sosiale forskjeller.

Når yrkesdeltakelse er nært knyttet til utdanningsnivå, som blant annet er betinget av foreldrenes utdanning, er det grunn til å forvente at yrkesaktiviteten også varierer med foreldrenes utdanning. I det tilfeldige befolkningsutvalget øker sannsynligheten for å stå utenfor arbeidsmarkedet dersom mor eller far kun har grunnskoleutdanning (se figur 3). Sammenhengen er statistisk sikker, det vil si signifikant, når vi måler flere bakgrunnsfaktorer opp mot hverandre i en såkalt regresjonsanalyse (tabell 1, side 44).

Tendensen er ikke like tydelig i utvalget med funksjonshemming, slik figur 3 viser. Sammenhengen er heller ikke statistisk sikker (tabell 1). For utvalget med funksjonshemming er andelen som står utenfor arbeidsmarkedet, også høy når foreldrene har universitets- eller høgskoleutdanning.

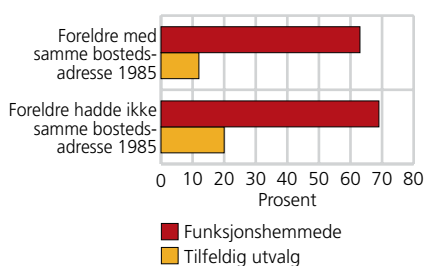
Vanskeligere for barn av aleneforsørgere

I de offentlige registrene kan en finne informasjon om hvem som bodde på samme adresse som begge foreldrene i 1985, og familier der mor og far hadde ulike adresser. Vi har tatt dette i bruk i vår sammenligning.

Barn av aleneforsørgere lykkes generelt dårligere i utdanningssystemet. Tidligere undersøkelser viser at dette gjelder både for funksjonshemmede (Shandra og Hogan 2009) og befolkningen generelt (Nergård 2005). Forklaringene har vært mindre ressurser i familien, fravær av den ene forelderen og konflikt mellom foreldrene.

Både i det tilfeldige befolkningsutvalget og utvalget med funksjonshemming er det en sammenheng mellom type familie man har vokst opp i, og senere yrkesaktivitet. Barn av aleneforeldre var i mindre grad yrkesaktive. Denne sammenhengen består når vi kontrollerer for egen og foreldrenes utdanning, men er mindre tydelig for funksjonshemmede. Her er yrkesdeltakelsen lav for dem som bodde hos en av foreldrene i 1985, men ikke så mye høyere dersom begge foreldrene bodde sammen (se figur 4).

Figur 4. Andel som ikke er yrkesaktive, etter familietype. 2010. Prosent

Kilde: Undersøkelse om integrasjon i skole og arbeidsliv for mennesker med fysisk funksjonshemming. NOVA/SSB.

Sammenhengene mellom yrkesdeltakelse og foreldrenes utdanning og familiesituasjon illustrerer at sosial arv spiller en rolle for en sentral levekårsfaktor som yrkesaktivitet. Dette gjelder imidlertid i mindre grad for funksjonshemmede, der den lave yrkesaktiviteten i hovedsak er betinget av funksjonshemmingen.

Ikke lettere med tiden

Forståelsen av funksjonshemming har endret seg over tid. Tidligere hadde samfunnet en mer medisinsk tilnærming og betraktet funksjonshemmingen som et individuelt problem. Innsatsen var rettet mot å forbedre den enkeltes muligheter til å tilpasse seg omgivelsene. Senere har en sosial modell fått

feste; funksjonshemning oppfattes som et bredere problem, og manglende integrering oppfattes som et resultat av at omgivelsene ikke er tilrettelagt for at den enkeltes ressurser og muligheter kan bli realisert.

Lars Grue (2006) har studert hvordan helsepolitiske myndigheter over tid har endret synet på forholdet mellom funksjonshemmede og samfunn. På slutten av 60-tallet begynte man å snakke om normalisering, noe som innvarslet et brudd med den tidligere segregeringen. På dette tidspunkt var de samfunnsmessige begrensningene som funksjonshemmede stod overfor, i liten grad erkjent. Først ti år senere, på slutten av 1970-tallet, ble oppmerksomheten i større grad rettet mot forhold i samfunnet.

Grue bemerker likevel at offentlige dokumenter fra denne tiden ga uttrykk for skepsis til integrering i lokalmiljøene. På 1980- og 1990-tallet ble målet om inkludering mer tydelig vektlagt.

Ut fra dette er det grunn til å tro at viktige aktører, som foreldre, helsepersonell og saksbehandlere i trykkesystemet, i større grad enn tidligere ser muligheter for mennesker med funksjonshemning i både utdanning og yrkesliv. Derfor er det overraskende at yrkesdeltakelsen er omtrent den samme blant dem som startet sitt utdanningsløp på begynnelsen av 1970-tallet, og dem som startet ti år senere. I utvalget med fysisk funksjonshemning er sosiale trykder fortsatt den vanligste kilden til inntekt.

Hvorfor har det ikke skjedd en bedring over tid, til tross for politisk oppmerksomhet? En mulig forklaring kan ligge i et økt krav til utdanning i arbeidslivet, og at en slik utvikling vil ramme grupper med lav utdanning.

Bedre i byene enn i utkantkommuner

I FNs standardregler for like vilkår for mennesker med funksjonshemning heter det at

«Statane bør godta prinsippet om at menneske med funksjonshemming må få høve til å utøve sine menneskerettar, særleg når det gjeld arbeid. Både i distrikta og i byane må dei få same høve til produktivt og inntektsgevande arbeid.» (St.meld nr. 8:1998-2001).

I befolkningen generelt er det små forskjeller i arbeidstilknytning mellom kommuner med ulik sentralitet (se boks om sentralitet og figur 5). Når vi kontrollerer for variasjoner i utdanning og andre faktorer (regresjonsanalyse i tabell 1), er sysselsettingen noe lavere i storbyregionene enn i de mindre sentrale kommuner. For utvalget med funksjonshemning er sammenhengen motsatt; andelen som er yrkesaktiv, ser ut til å øke med økende sentralitet. De som er bosatt i de minst sentrale kommunene, har et særlig lavt sysselsettingsnivå.

Hvorfor det er slik, er vanskelig å forklare med våre data. En mulighet er at små kommuner som ligger utenfor pendlingsområdet til større arbeidsmarkeder, har mindre variasjon i typer av yrker. En annen forklaring kan være at mennesker med fysiske funksjonshemninger og med yrkesambisjoner i større grad enn andre velger å flytte til sentrale strøk.

Kommunenes sentralitet

Inndelingen av kommuner etter sentralitet bygger på Standard for kommunklassifisering (Statistisk sentralbyrå 1994).

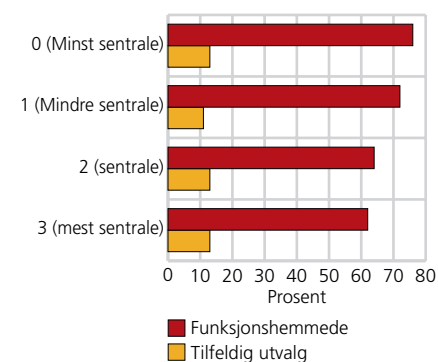
Kommuner på sentralitetsnivå 3 omfatter de seks største byene og alle kommuner som ligger innenfor pendlingsavstanden til disse kommunene.

Sentralitetsnivå 2 omfatter kommuner med mellom 15 000 og 50 000 innbyggere samt kommuner innenfor pendlingsområdet.

Kommuner på nivå 1 har mellom 5 000 og 15 000 innbyggere og inkluderer kommuner innenfor pendlingsområdet.

Kommuner på sentralitetsnivå 0 har mindre enn 5 000 innbyggere, og ligger utenfor pendlingsområdet til kommuner som er større enn dette.

Figur 5. Andel som ikke er yrkesaktive, etter bostedskommunens sentralitetsnivå. 2010. Prosent

Kilde: Undersøkelse om integrasjon i skole og arbeidsliv for mennesker med fysisk funksjonshemming. NOVA/SSB.

Tabell 1. Logistisk regresjonsanalyse. Sannsynlighet for å være utenfor arbeidsmarkedet i 2010 for personer født 1965-1985. Fysisk funksjonshemmede og tilfeldig utvalg av personer. Odds-rater¹ i tre analysemodeller²

	Utvalg med diagnostisert fysisk funksjonsnedsettelse			Tilfeldig utvalg		
	Modell I	Modell II	Modell III	Modell I	Modell II	Modell III
Alder, 2010						
25-30	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
31-33	1,13	1,06	1,15	0,83**	0,87*	0,87*
34-37	0,83	0,75	0,85	0,74**	0,78**	0,75**
38-42	1,3	0,92	1,3	0,80**	0,74**	0,76**
43-45	1,12	0,77	1,14	0,80**	0,72**	0,75**
Kjønn						
Menn	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Kvinner	1,53**	1,66**	1,53**	1,36**	1,57**	1,36**
Utdanning						
Grunnskole	Ref.	Ref.		Ref.	Ref.	
Videregående	0,37**	0,38**	-	0,31**	0,33**	-
Universitet/høyskole nivå I	0,16**	0,16**	-	0,21**	0,20**	-
Universitet/høyskole nivå II	0,11**	0,10**	-	0,15**	0,15**	-
Mors utdanning						
Grunnskole	1,11	-	1,09	1,54**	-	1,42**
Videregående	Ref.		Ref.	Ref.		Ref.
Universitet/høyskole nivå I-II	0,88	-	0,91	1,05	-	1,07
Fars utdanning						
Grunnskole	1,01	-	0,96	1,18**	-	1,11*
Videregående	Ref.	-	Ref.	Ref.	-	Ref.
Universitet/høyskole nivå I-II	0,92	-	1,04	0,85**	-	0,95
Familietype						
Foreldre med samme bostedsadresse 1985	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Foreldre hadde ikke samme bostedsadresse 1985	1,33*	1,35*	1,33*	1,89**	1,48**	1,82**
Kommunens sentralitetsnivå						
0 (Minst sentrale)	1,91**	1,95**	1,95**	0,97	0,88	0,93
1 (Mindre sentrale)	1,61*	1,46	1,51	0,80*	0,78**	0,79*
2 (sentrale)	1,12	1,13	1,16	0,93	0,86*	0,91
3 (mest sentrale)	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.

¹ Signifikant på >0.05 ** Signifikant på >0.01

² Modell I: Bivariate sammenhenger mellom hver enkelt variabel og arbeidsmarkedsdeltakelse.

² Modell II: Multivariat analyse der utdanningsnivå er inkludert, i tillegg til alder, kjønn, familietype og sentralitet.

² Modell III: Multivariat analyse der foreldrenes utdanningsnivå er inkludert, i tillegg til alder, kjønn, familietype og sentralitet.

Kilde: Undersøkelse om integrasjon i skole og arbeidsliv for mennesker med fysisk funksjonshemning. NOVA/SSB.

Tabell 2. Mottakere av grunnstønad og hjelpestønad i 1985 med diagnostisert fysisk funksjonshemning. Andel som var døde i 2012, etter innvilget stønadsbeløp i 1985. Prosent og antall observerte personer (N)

	Gjennom- snittlig stønads- beløp, kroner i 1985	Døde i 2012, prosent	(N)
I alt	17 851	14	2 033
Lavt	5 613	8	518
Middels/lavt	10 644	12	512
Middels/høyt	18 985	11	494
Høyt	36 455	25	509

Kilde: Undersøkelse om integrasjon i skole og arbeidsliv for mennesker med fysisk funksjonshemning. NOVA/SSB.

Er helsetilbudet mangelfullt?

I tillegg til problemer på arbeidsmarkedet finner vi at utvalget med funksjonshemming preges av en vesentlig overdødelighet, det vil si større dødelighet enn for befolkningen for øvrig. Nesten 14 prosent i utvalget døde i perioden 1985-2012, mot litt over 2 prosent i befolkningen ellers i samme aldersgruppe. Det er nærliggende å knytte dette til medisinske årsaker. Fra internasjonale undersøkelser vet vi at det er en overdødelighet blant mennesker med CP (for eksempel Strauss mfl. 1999).

I registeret for grunn- og hjelpestønad oppgis størrelsen på beløpet og det kan tolkes som et uttrykk for alvorlighetsgraden i diagnosen. Som det går fram av tabell 2, er andelen som døde i perioden 1985-2010, høyere jo høyere beløp familien fikk i stønad i 1985.

Denne overdødeligheten er ikke nødvendigvis utelukkende knyttet til diagnosen i seg selv. Den kan også ha bakgrunn i problemer som mennesker med relativt sjeldne tilstander har i møtet med helsetjenesten. I overgangen fra barn/ungdom til voksenliv viser flere internasjonale studier at bruken av både behandling og forebyggende helsetjenester går ned for mennesker med diagnosen CP (Turk 2009, Liptak 2008). Helsetilbudet synes ikke å være tilpasset behovene til denne gruppen, med den følge at de ikke får den behandling de skal ha, eller at sykdom ikke oppdages tidlig nok.

Om tilsvarende sammenhenger også gjelder i Norge, og hvilken rolle eventuelle mangler ved organiseringen av helsetilbudet har for dødeligheten blant fysisk funksjonshemmede i utvalgspopulasjonen, vet vi ikke. Med utgangspunkt i kvalitative undersøkelser har Grue (2008) undersøkt hvordan personer med sjeldne diagnoser behandles på sykehus. Disse pasientene erfarte en gjennomgående mangelfull kunnskap hos legene om medisinsk behandling som ikke var knyttet til hoveddiagnosen.

Arbeid og helse henger sammen

Yrkesaktivitet og utdanning er sentrale levekårsfaktorer. En viktig erkjennelse i epidemiologisk forskning både i Norge og andre land er at vanskelige levekår fører til sykdom og tidlig død. Det er bred enighet om at sammenhenger mellom utdanning og yrkesaktivitet og dødelighet eksisterer, men diskusjonen om sosial ulikhet og helse har i stor grad handlet om hva som kan forklare de observerte sammenhengene (se for eksempel Elstad 2000).

Forhold vi har berørt i denne artikkelen, slik som manglende sosial integrasjon og lave inntekter som følge av begrenset arbeidsmarkedstilknytning, er ofte knyttet til dårlig helse. Kontrastene mellom fysisk funksjonshemmede og befolkningen for øvrig i samme aldersgruppe er betydelige. Det er derfor rimelig å anta at den overdødeligheten som er konstatert for utvalget med funksjonshemninger, også dels kan knyttes til vanskelige levekår.

Det må imidlertid understrekes at dette er en hypotese. Hvordan arbeidsmarkedet, utdanningssystemet og helsetjenesten fungerer for mennesker med fysiske funksjonshemninger, er forhold som kunne trenge en bredere forskningsmessig gjennomgang.

Referanser

- Andersen, P.L. og M. Nordli Hansen (2011): «Class and Cultural Capital – The case of Class Inequality», i *Educational performance. Euroipeansociological Review*, First published online May 5, 2011 doi:10.1093/esr/jcr029.
- Borg E. (2008): Funksjonshemming og arbeidsmarkedet. Om betydningen av utdanning for yrkesaktivitet, *Tidsskrift for velferdsforskning* 2008, 11:83–95.
- Elstad J.I. (2000): Social inequalities and their explanations, NOVA, Rapport 9/00.
- Grue L. (2001): Motstand og mestring. Om funksjonshemming og livsvilkår, NOVA, Rapport 1/01.
- Grue L. (2006): «Om funksjonshemming og yrkesaktivitet», i *Inkluderende arbeidsliv? Erfaringer og strategier*, Redigert av Hammer T. og Øverbye E., 108-111.
- Grue L. (2008): En vanskelig pasient? Sykehus og pasienter med sjeldne medisinske tilstander, NOVA, Rapport 11/08.
- Hansen, I.L.S. og J. Svalund (2007): Funksjonshemmede i arbeidsmarkedet. Et oversiktsbilde, *Fafo-notat* 42/2007.
- Liptak GS (2008): Health and well being of adults with cerebral palsy, *Current opinion in neurology*, 21:136-142.
- Michelsen S.I., P. Uldall, A.M. Kejs og M. Madsen: Education and employment prospects in cerebral palsy, *Developmental medicine and child neurology*, 47:511-517.
- Nergård, T.B. (2005): Skoleprestasjoner til barn med særboende foreldre, NOVA, Rapport 18/05.
- Norvoll, R. og K. Fossetøl (2010): Funksjonshemmede og arbeid. En kunnskapsstatus, AFI-notat 3/2010.
- Shandra, C.L. og D.P. Hogan (2009): The Educational Attainment Process Among Adolescents with Disabilities And Children of Parents with Disabilities, *International journal of disability, development, and education*, 56:363-379.
- Statistisk sentralbyrå (1994): Standard for kommuneklassifisering 1994. NOS C 192. (http://www.ssb.no/emner/historisk_statistikk/nos/nos_c192.pdf)
- Statistisk sentralbyrå (2010): Registerbasert sysselsettingsstatistikk. Dokumentasjon, Notater 8/2010. (http://www.ssb.no/emner/06/90/notat_201008/notat_201008.pdf)
- St.meld. nr. 88 (1966- 67): Om utviklingen av omsorgen for funksjonshemmede.
- St.meld. nr. 8 (1998-99): Om handlingsplan for funksjonshemmede 1998-2001. (<http://www.regjeringen.no/nn/dep/ad/dokument/proposisjonar-og-meldingar/stortingsmeldingar/19981999/stmeld-nr-8-1998-99-/9.html?id=430956>)
- Strauss, D., Cable W., Shavelkle R. (1999): Causes of excess mortality in cerebral palsy. *Developmental medicine and child neurology*, 41:580-585.
- Turk, M.A. (2009): Health, mortality, and wellness issues in adults with cerebral palsy, *Developmental medicine and child neurology*, 51:24-29.
- Vedeler, J.S., Mossige, S. (2010): Pathways into the labour market for Norwegians with mobility disabilities, *Scandinavian journal of disability research*, 12:257-271.

Siden sist

All ny statistikk publiseres som artikler på ssb.no. Vi presenterer nedenfor et utvalg av disse artiklene, som er gitt ut etter forrige utgave av Samfunnsspeilet.

11.4.2012

Befolkningsstatistikk. Født 2011

Færre fødsler og høyere fødealder

I 2011 ble det født 60 200 barn i Norge, 1 200 færre enn året før. Gjennomsnittsalderen ved første barns fødsel var 28,4 år for mor og 31,1 år for far. Det er henholdsvis 0,3 og 0,2 år over nivået for årene 2006-2010.

Kvinner i aldersgruppen 30-34 år var de mest fruktbare i 2011, tett fulgt av kvinner 25-29 år. Kvinner 35-39 år har om lag halvparten så høy fruktbarhet som kvinner 30-34 år, og for første gang hadde de i 2011 høyere fruktbarhet enn kvinner 20-24 år. De aldersavhengige fruktbarhetsratene for kvinner under 35 år var lavere enn året før, mens de for kvinner 35 år og eldre var nesten uendret.

Samlet fruktbarhetstall ned

De tre siste årene har samlet fruktbarhetstall for kvinner ligget mellom 1,95 og 1,98, noe som er det høyeste nivået siden 1975. I 2011 sank dette fruktbarhetsmålet til 1,88. Fruktbarheten avtok i alle fylker, unntatt Møre og Romsdal, Vestfold og Nordland. På Østlandet lå – i likhet med de siste ti årene – bare Akershus over landsgjennomsnittet. I resten av landet var det annerledes, der hadde alle fylker, med unntak av Troms og Sør-Trøndelag, fruktbarhet over landsgjennomsnittet. Sogn og Fjordane og Rogaland hadde samlet fruktbarhetstall på henholdsvis 2,09 og 2,07, og var de to eneste fylkene med høy nok fruktbarhet til at folketallet ikke vil synke på lengre sikt – om en ser bort fra flyttinger. For menn var samlet fruktbarhetstall 1,70 i 2011, mot 1,75 året før.

20 prosent av dagens 50-årige menn er barnløse

Kvinner får færre barn i dag enn tidligere. Blant kvinner født i 1935 ble 22,2 prosent mor til fire barn eller flere. Blant dagens 45-åringer har bare 8,4 prosent fått minst

fire barn. 9,6 prosent av kvinnene født i 1935 fikk ikke barn, mens det blant dagens 45-åringer er 12,2 prosent uten barn. Stadig flere menn blir fedre etter fylte 40 år, likevel øker andelen som ender opp uten barn mer enn blant kvinner. For menn født i 1940 var 13,6 prosent uten barn, i dag er det 20,3 prosent av dagens 50-årige menn som ikke har barn.

Flest enslige mødre i Nord-Norge

Blant de levendefødte i 2011 hadde 44 prosent gifte foreldre ved fødselen, 42,5 prosent samboende foreldre og 13,5 prosent enslige mødre. På landsdelsnivå var andelen samboende mødre størst i Trøndelag, med 53 prosent. Gifte mødre var vanligst i Agder og Rogaland, også med 53 prosent, mens Nord-Norge hadde størst andel enslige mødre, med 22 prosent.

Færre flerfødsler

Når det gjelder flerfødsler, var det i 2011 973 tvillingfødsler og 14 trillingfødsler i Norge. Det svarer til 16,6 flerfødsler per 1 000 fødsler. I 1986 var tilsvarende andel 10,2. Deretter økte andelen flerfødsler fram til toppen i 2002, da var det 19,4 flerfødsler per 1 000 fødsler. Etter 2002 har andelen flerfødsler gått noe ned.

30.3. 2012

Lufttransport, 4. kvartal 2011

Rekordår for lufttrafikken

Over 48 millioner passasjerer reiste til og fra norske lufthavner i 2011. Det er 4,3 millioner, eller 9,7 prosent, flere enn i 2010.

I 2011 var det 21 millioner passasjerer som reiste til og fra Oslo Gardermoen, 5,7 millioner til og fra Bergen Flesland, og nesten 4 millioner passasjerer til og fra Stavanger Sola og Trondheim Værnes.

Største økning på Stavanger Sola

Stavanger Sola hadde en økning i det totale antall passasjerer på 12,1 prosent fra 2010 til 2011. Nest største økning hadde

Trondheim Værnes med 11,5 prosent, fulgt av Bergen Flesland og Oslo Gardermoen med henholdsvis 10,6 og 10,3 prosent økning.

De fire største stod for 71,2 prosent av passasjerene

Oslo Gardermoen, Bergen Flesland, Trondheim Værnes og Stavanger Sola er de fire største lufthavnene i Norge målt i antall passasjerer. 71,2 prosent av alle ankomst- og avgangspassasjerer i 2011 ble registrert her. Disse fire lufthavnene stod for 42,5 prosent av veksten i innenlandstrafikken og 35,1 prosent av veksten på utenlandsreisene.

Også rekord i flybevegelser og seter

Det var 750 000 flybevegelser og 78 millioner tilgjengelige seter på flygninger til og fra norske lufthavner i 2011. Det utgjør 32 000 flere flybevegelser og 4,2 millioner flere seter enn året før, en økning på 4,4 prosent for flybevegelser og 5,7 prosent for antall seter.

Kraftig nedgang for Moss Rygge innenlands

Moss lufthavn Rygge hadde en nedgang på 45 prosent, eller 135 000 færre innlandske passasjerer i 2011 enn i 2010. Antall passasjerer på utenlandske reiser økte imidlertid fra 1,1 til 1,5 millioner passasjerer, en økning på 34,0 prosent. Sandefjord Torp visste motsatt trend. Her var det en økning på 6,3 prosent på innenlands reiser, og en nedgang på 20,0 prosent på utenlandske reiser.

Årstendensen fortsetter i 4. kvartal

I 4. kvartal 2011 reiste 12 millioner passasjerer til og fra norske lufthavner. Det er en økning på nesten 8 prosent sammenliknet med samme kvartal i 2010. I 4. kvartal 2011 var det totalt 190 000 flybevegelser og 20 millioner seter tilgjengelig. Oslo Gardermoen hadde over 5 millioner, Bergen Flesland nesten 1,5 millioner, mens Stavanger Sola og Trondheim Værnes hadde 1 million ankomst- og avgangspassasjerer i 4. kvartal 2011.

28.3.2012

Lønnsstatistikk. Alle ansatte, 2011

Månedslønna økte med 3,8 prosent

Gjennomsnittlig månedslønn eksklusive overtidsgodtgjørelse for alle ansatte utgjorde 38 100 kroner per 3. kvartal 2011. Det er 1 400 kroner, eller 3,8 prosent, mer enn på samme tidspunkt året før.

Heltidsansatte hadde en gjennomsnittlig månedslønn på 39 600 kroner per 3. kvartal 2011. Dette er en økning på 1 500 kroner, eller 3,9 prosent, fra samme tidspunkt i 2010. Til sammenligning utgjorde månedslønna for deltidsansatte 31 600 kroner, en økning på 1 000 kroner, eller 3,3 prosent, i samme periode.

Månedslønn for kvinner og menn

Gjennomsnittlig månedslønn eksklusive overtidsgodtgjørelse for alle mannlige ansatte utgjorde 40 800 kroner per 3. kvartal 2011, mens tilsvarende månedslønn for kvinner var 34 800 kroner. Det tilsvarer en vekst fra samme tidspunkt året før på 1 500 kroner, eller 3,8 prosent, for menn og 1 400 kroner, eller 4,2 prosent, for kvinner. Månedslønna for kvinner som andel av menns månedslønn, økte fra 85 prosent i 3. kvartal 2010 til 85,3 prosent i 3. kvartal 2011. I offentlig sektor var kvinners andel av menns månedslønn i stor grad uendret, mens i privat sektor økte kvinners andel av menns månedslønn fra 83 prosent i 2010 til 83,4 prosent i 2011.

Yrkesgrupper

Håndverkerne hadde en gjennomsnittlig månedslønn eksklusive overtidsgodtgjørelse på 33 400 kroner per 3. kvartal 2011, en økning på 1 200 kroner, eller 3,7 prosent, fra 2010. Ansatte i salgs-, service- og omsorgsykker økte månedslønna fra 27 900 kroner i 2010 til 28 900 kroner i 2011. Det tilsvarer en lønnsvekst på 1 000 kroner eller 3,6 prosent. Til sammenligning gikk månedslønna for de ansatte i høyskoleyrker opp fra 39 200 kroner til 40 600 kroner, en økning på 1 400 kroner eller en lønnsvekst tilsvarende 3,6 prosent. Lederne hadde en månedslønn på 57 600 kroner per 3. kvartal 2011. Det gir den høyeste prosentvise veksten på 4,9 prosent blant de omtalte yrkesgruppene. I kronebeløp utgjør dette

en vekst på 2 700 kroner fra samme tidspunkt året før.

Årslønna opp 4,1 prosent

Beregnet årslønn for alle ansatte, som er en sammenstilling av beregnet årslønn for hvert enkelt næringsområde, utgjorde i 2011 453 000 kroner. Det tilsvarer 17 800 kroner, eller 4,1 prosent, mer enn i 2010.

Årslønna er beregnet på grunnlag av informasjon fra to årganger av lønnsstatistikken, kvartalsvise lønnsindekser og eventuelle virkningstidspunkter fra lønnsforhandlinger for områder det ikke utarbeids lønnsindekser for. Årslønna tar utgangspunkt i at det utbetales lønn for tolv måneder i året, og omfatter avtalt lønn, uregelmessige tillegg og bonuser. Overtidsgodtgjørelse, naturallytelse, feriepengetillegg, sluttvederlag og etterbetalinger er ikke inkludert i beregnet årslønn.

Privat sektor

Ansatte i finanstjenester og kraftforsyning hadde høyest gjennomsnittlig vekst i årslønn. Årslønn til ansatte i finansnæringen gikk opp fra 603 200 kroner i 2010 til 643 300 kroner i 2011, mens ansatte i kraftforsyning økte lønna fra 519 800 kroner til 554 000 kroner i tilsvarende periode. Det utgjør en vekst på 6,6 prosent for begge næringer. Lavest årslønnsvekst i prosent hadde ansatte i hotell- og restaurantvirksomhet med 2,5 prosent, fra 313 400 kroner til 321 100 kroner.

Ansatte i industri hadde en beregnet årslønn på 449 900 kroner, noe som tilsvarer en økning på 4,6 prosent eller 19 700 kroner. Til sammenligning hadde ansatte i varehandel en beregnet årslønn på 406 300 kroner, noe som utgjør en vekst på 3,6 prosent eller 14 300 kroner.

Offentlig sektor

Gjennomsnittlig årslønn for ansatte i staten, eksklusive helseforetakene, utgjorde 470 100 kroner i 2011. Det er 20 000 kroner, eller 4,4 prosent, mer enn året før. Årslønna for ansatte i helseforetakene utgjorde 471 300 kroner, noe som tilsvarer en vekst på 4,3 prosent. Når det gjelder ansatte i kommuner og fylkeskommuner utgjorde årslønna 416 300 kroner, en lønnsvekst på 4 prosent fra 2010.

27.3.2012

Lokale folkeavstemninger 2011

13 lokale folkeavstemninger i valgåret

Det ble avholdt 13 lokale folkeavstemninger i 2011. I alt 134 900 stemmeberettigede kunne delta i avstemningene, og frammøtet var 54 prosent. Avstemningen om sammenslåing av Agderfylkene er den første lokale folkeavstemning på fylkesnivå.

Hvilke temaer som ble tatt opp til avstemning, varierte. Det ble avholdt flest lokale folkeavstemninger som omhandlet territorielle spørsmål, i alt åtte. Kun i 2003 og i 1990 er det registrert flere avstemninger innenfor denne kategorien. Videre hadde to av avstemningene i 2011 målform ved grunnskoler som tema, to lå innenfor kategorien krets og identitet, mens én omhandlet alkoholspørsmål. SSB har totalt registrert 708 lokale folkeavstemninger om ulike temaer i tidsrommet 1970 til 2011.

Folkeavstemning om fylkes-sammenslåing

Alle kommunene i Aust-Agder fylke hadde i 2011 rådgivende folkeavstemning om en sammenslåing med Vest-Agder til ett Agder-fylke. 85 300 innbyggere hadde stemmerett ved avstemningen, og 60,4 prosent deltok. Både med tanke på antall stemmeberettigede og antall stemmer avgitt, er dette den mest omfattende lokale folkeavstemning som er blitt avholdt i Norge. Nesten to av tre som avga sin stemme, ønsket imidlertid ikke en sammenslåing av fylkene.

Samtidig med fylkesavstemningen ble det i de tre sørligste grensekommunene til Vest-Agder – Iveland, Birkenes og Lillesand – avholdt kommunale avstemninger om en overgang til nabofylket dersom resultatet i fylkesavstemningen ble nei. Samlet sett stemte om lag 70 prosent av dem som avla sin stemme i disse kommunene, ja til en endring i fylkestilhørighet. En felles søknad om overgang til Vest-Agder ble sendt til Fylkesmannen i Aust-Agder og videre til Kommunaldepartementet, som nå behandler saken. Deltakelsen i avstemningene varierte fra 56,1 prosent i Birkenes til 62,1 prosent i Iveland.

Stor variasjon i valgdeltakelsen

Oppmøtet blant de stemmeberettigede ved folkeavstemningene i 2011 var i stor grad. Ved avstemningen i Re kommune om kommunen aktivt skulle arbeide for en kommunesammenslåingsprosess i neste fire års periode, deltok 9,2 prosent. I Finnøy kommune var deltakelsen vedrørende en kommunegrenseregulering atskillig høyere, med 73,1 prosent. Totalt sett lå deltakelsen i 2011 om lag 10 prosentpoeng høyere enn den gjorde for avstemningene på 2000-tallet.

Ni av fjorårets folkeavstemninger ble avholdt samtidig med kommune- og fylkestingsvalget. I åtte av disse var deltakelsen over 56 prosent, og i fire oversteg den 60 prosent. Deltakelsen ved kommune- og fylkestingsvalget var på 64,5 prosent.

I likhet med 2010 var enkelte av avstemningene en del av «E-valg 2011-prosjektet», der velgerne testet et nytt valgadministrativt system med mulighet for å avlegge sin stemme elektronisk via Internett. Både avstemningen i Re kommune, i Radøy – der spørsmålet var om kommunen skulle gå inn i en ny kommune i Nordhordland, og en avstemning om bystatus i Tynset, var en del av dette prosjektet. Disse hadde vesentlig lavere deltakelse enn de andre avstemningene. Deltakelsen totalt for 2011, dersom e-valg avstemningene holdes utenfor, øker fra 54 prosent til 58,8 prosent.

Rådgivende avstemning om valg av ordfører

Etter at forsøket med direkte ordførervalg for utvalgte kommuner ble avsluttet etter valget i 2007, avgjorde Nesodden kommunestyre at ordningen skulle videreføres ved lokalvalget i 2011 i form av en rådgivende lokal folkeavstemning. I alt kunne 13 300 stemmeberettigede innbyggerne gi sin stemme til en av i alt åtte ordførerkandidater ved denne avstemningen. Deltakelsen var på 57,9 prosent.

Alle folkeavstemningene som er avholdt i Norge er rådgivende. I om lag ni av ti av de avstemningene som er avholdt siden 1970, har avstemningsresultatet blitt tatt til følge i kommunens behandling av resultatet i etterkant. Avstemningen som ble avholdt i Nesodden kommune skiller seg imidlertid ut ved at alternativet som fikk flest stemmer ikke fikk tilslutning i

kommunestyret. Tilsvarende er tilfellet i avstemningen om kommunegrenseregulering i Finnøy kommune.

Flertall for opprettholdelse av spesialutsalg av øl

Siden 1970 er det målformsavstemningene som tematisk har dominert blant de lokale folkeavstemningene, med 44 prosent av alle registrerte. En av fire avstemninger har videre vært knyttet til ulike spørsmål om alkohol, og 98 prosent av disse ble avholdt fram til og med 1989. Alkoholavstemningen i Fauske kommune i fjor var kun den fjerde avstemningen om alkohol siden 1990. Her ble de stemmeberettigede spurt om de ønsket å beholde spesialutsalg av øl, eller om ordinære butikker skulle få åpne for salg. Kommunen hadde en tilsvarende avstemning i forbindelse med stortingsvalget i 2005, og i likhet med resultatet det året, ble det også i 2011 et flertall for å opprettholde spesialutsalget. 50,3 prosent stemte for spesialutsalg i 2011, mot 56,9 prosent i 2005.

21.3.2012

Sykefravær, egen- og legemeldt, 4. kvartal 2011

Fortsatt nedgang i sykefraværet

Sykefraværet gikk ned fra 7 prosent i 4. kvartal 2010 til 6,5 prosent i 4. kvartal 2011. Dette tilsvarer en nedgang på 7,6 prosent.

Det legemeldte sykefraværet gikk ned fra 6 til 5,4 prosent i samme periode, dette er en nedgang på 8,5 prosent. Egenmeldt sykefravær gikk ned med 2,6 prosent – fra 1,1 til 1 prosent. Siden 4. kvartal 2001, som var året den første IA-avtalen ble inngått, har sykefraværet gått ned med 13,6 prosent.

Sterkest nedgang for menn

Sykefraværet for menn gikk ned fra 5,5 prosent i 4. kvartal 2010 til 5 prosent i 4. kvartal 2011. Fraværet for kvinner gikk ned fra 9,4 til 8,3 prosent i samme periode. Dette tilsvarer en nedgang på henholdsvis 9,4 og 6 prosent.

Markert nedgang i bygg og anlegg

Det var nedgang i samtlige næringer. Blant de største næringene var det bygge- og anleggsvirksomhet og forretningsmes-

sig tjenesteyting som hadde den sterkeste nedgangen i sykefraværet med henholdsvis 15,9 og 11 prosent.

Sykefraværet ned i alle fylker

Fordelt etter arbeidssted gikk sykefraværet ned i samtlige fylker. Reduksjonen var størst i Sør-Trøndelag og Østfold med en nedgang på henholdsvis 9,9 og 9,8 prosent. Rogaland hadde den minste nedgangen med 5,1 prosent.

Imidlertid er nivået på sykefraværet fortsatt lavest i Rogaland med 5,5 prosent. Sykefraværet var høyest i Finnmark, med 7,9 prosent i 4. kvartal 2011.

Andelen lange sykefravær ned

Andelen sykefravær som varte hele kvartalet, gikk ned fra 31,7 prosent i 4. kvartal 2010 til 29,5 prosent i 4. kvartal 2011. Det egenmeldte sykefraværets andel av alle tapte dagsverk økte fra 14,7 til 15,5 prosent i samme periode.

Størst nedgang i privat sektor

Samtlige sektorer hadde en nedgang i sykefraværet. Mest ned gikk privat sektor med 9,5 prosent. Fraværet i kommunal forvaltning sank med 4,5 prosent, mens fraværet i statlig forvaltning (inkludert helseforetakene) gikk ned med 3,9 prosent.

Nivået på sykefraværet var lavest i privat sektor med 6 prosent og høyest i kommunal forvaltning med 8,3 prosent. Sykefraværet i statlig forvaltning var på 6,4 prosent

Sykefraværet ned i alle aldersgrupper

Det legemeldte sykefraværet gikk ned i samtlige aldersgrupper under 66 år. Det var i gruppen 20-29 år at nedgangen var sterkst. Sykefraværet gikk mest ned blant 20-24-åringene med 12,3 prosent.

For menn gikk sykefraværet ned med mer enn 10 prosent i samtlige aldersgrupper innenfor intervallet 20-49 år. For kvinner var det kun blant aldersgruppene 20-24 og 25-29 år at nedgangen var sterkere enn 10 prosent. Vi har ikke data om egenmeldt sykefravær etter alder.

Kulturstatistikk 2010

Kulturstatistikk 2010 gir eit statistisk bilete av norsk kulturliv. Publikasjonen tek for seg 17 ulike område knytte til kultur, som blir presenterte ved hjelp av tekst, oversiktlege tabellar og figurar slik at stoffet skal vere lett tilgjengeleg. Denne årlege publikasjonen presenterer ei oversikt over hovudtrekk for kulturen, og han gir også eit bilete av utviklinga innanfor dei ulike områda dei seinare åra.

Statistikkane gir eit breitt bilete av kulturlivet i Noreg, og gir informasjon om utgifter og forbruk til kultursektoren, tal for kulturnæringar, interesse, deltaking og omfang innanfor forskjellige kultur- og medieområde.

Statistisk sentralbyrå

Oslo:

Postboks 8131 Dep

NO-0033 Oslo

Telefon: 21 09 00 00

Telefaks: 21 09 49 73

Kongsvinger:

NO-2225 Kongsvinger

Telefon: 62 88 50 00

Telefaks: 62 88 50 30

E-post: ssb@ssb.no

Internett: www.ssb.no

Telefon: 22 18 81 00

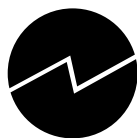
Telefaks: 22 18 81 01

E-post: offpubl@akademika.no

ISBN 978-82-537-8297-3 Trykt versjon

ISBN 978-82-537-8298-0 Elektronisk versjon

Pris kr 260,- inkl. mva.

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway

A

NORGE P.P. PORTO BETALT

Returadresse:
Statistisk sentralbyrå
NO-2225 Kongsvinger

Statistisk sentralbyrå

Oslo:

Postboks 8131 Dep
NO-0033 Oslo
Telefon: 21 09 00 00
Telefaks: 21 09 49 73

Kongsvinger:

NO-2225 Kongsvinger
Telefon: 62 88 50 00
Telefaks: 62 88 50 30

E-post: ssb@ssb.no
Internett: www.ssb.no

ISBN 978-82-537-8361-1 Trykt versjon
ISBN 978-82-537-8362-8 Elektronisk versjon
ISSN 0801-7603

Pris:

Institusjonsabonnement kr 330,- per år
Privatabonnement kr 220,- per år
Enkeltnummer kr 65,-

ISBN 978-82-537-8361-1

9 788253 783611

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway

